Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

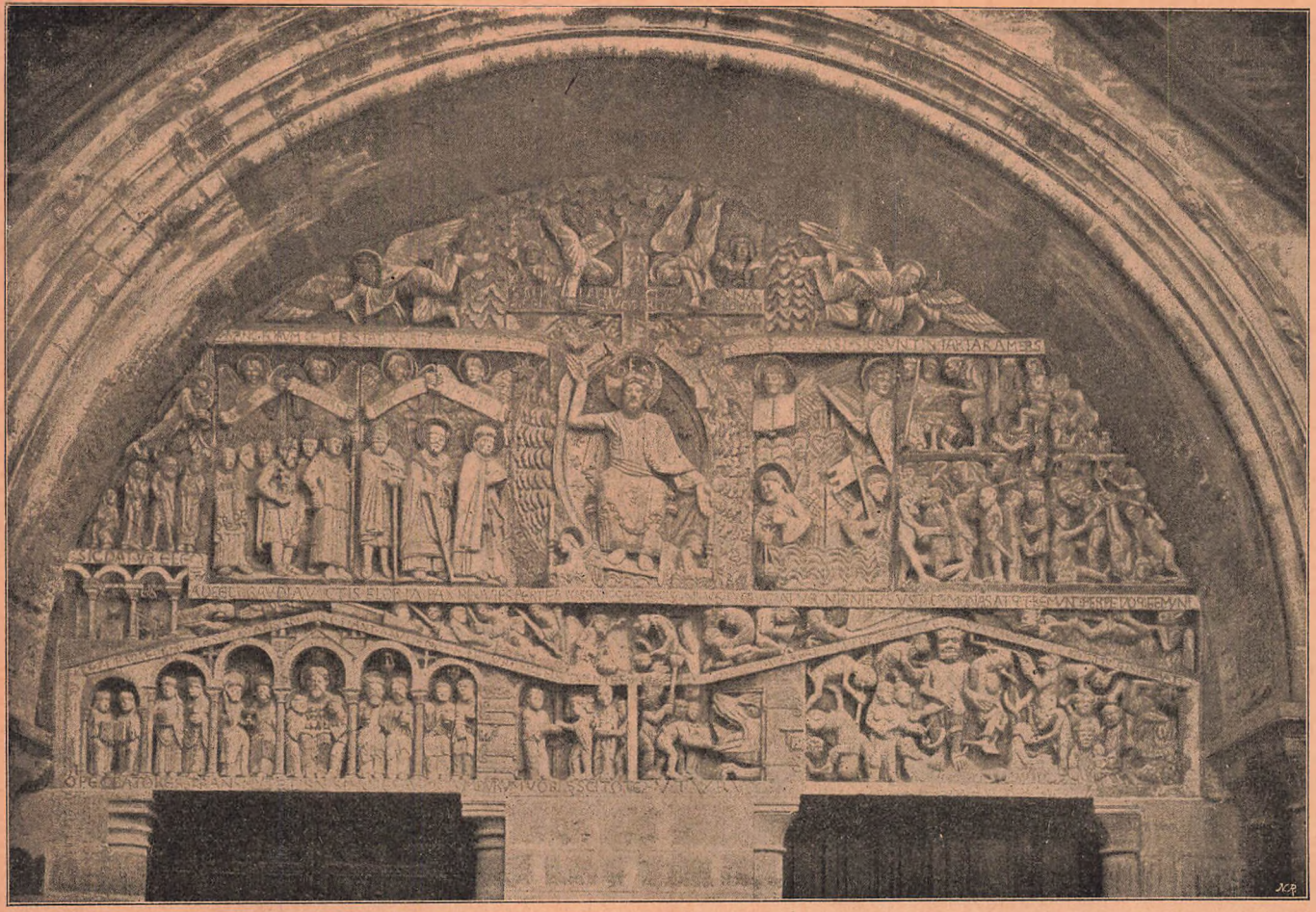

HISTORISK BILLEDATLAS

VED J. P. JACOBSEN

II. MIDDELALDEREN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
KØBENHAVN OG KRISTIANIA
1905

HISTORISK BILLEDATLAS

VED J. P. JACOBSEN

II. MIDDELALDEREN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN OG KRISTIANIA
1905

Fig. 1. Kejser Julian (»den frafaldne«) og hans Hustru.

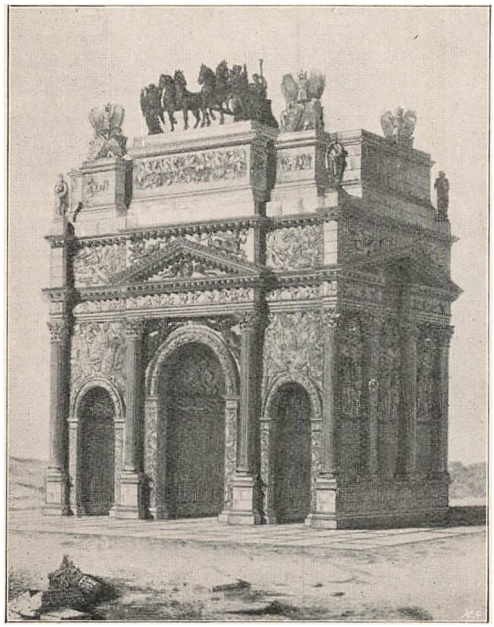

Fig. 2. Triumfbue i Orange (i Sydfrankrig) i sin oprindelige Skikkelse, prydet med Relieffer. Foroven et Firspand og Triumfvogn. (O. 70 Fod høj).

Fig. 3. Kejser Diokletian.

Fig. 4. Kejser Konstantin d. Store.

Fig. 5. Triumfbuen i Orange, saaledes som den saa ud i Middelalderen, da den omdannedes til Fæstning (mærk Murtinderne foroven) som et Led i Byens Mure.

Fig. 6. Guldmønt (Solidus) med den østromerske Kejser Theodosius II's Billede (o. 425) paa Forsiden; paa Bagsiden Konstantinopel som Gudinde. Funden i Danmark.

Fig. 7. Germansk Landsby før Folkevandringen, saaledes som man (efter Beskrivelser og romerske Kunstværker) antager, den har set ud. Mærk Hytterne af Straa og Træ, der ligner vilde Folks Boliger i Nutiden. Bygningen i Midten er et Udkigstaarn.

Fig 8. Guldmønt med den vestromerske Kejser Valentinianus III's Billede (o. 425) paa Forsiden. Paa Bagsiden Kejseren med en Sejrsgudinde i Haanden. Funden i Danmark.

Fra Rom og Italien bredte Romerne efterhaanden deres Herredømme ud over Syd- og Mellemevropa, Nordafrika og det sydvestlige Asien, over et Fladerum af næsten 100,000 Kvadratmile. En Del af dette Landomraade — hele Grækenland og det af græsk Kultur stærkt paavirkede sydvestlige Asien og Ægypten — var allerede før Romernes Erobring højt civiliseret. Denne, overvejende græske, Del af Romerriget har sin egen Historie (se S. 7—10), vidt forskellig fra den øvrige Del, der foruden Italien omfattede Spanien, Gallien, Brittannien og Dele af det nuværende Tyskland, Østrig og Sveits. Folkene i disse Lande var før Romernes Erobring Barbarer, men Romerne bragte dem deres Kultur (Fred, Orden, Lov, Dygtighed) og Romernes Sprog fortrængte Barbarernes egne Sprog (Romanisering). — Ude i disse romerske »Provinser« rejser der sig i Tiden mellem 200 f. Kr. og 200 e. Kr. den ene velbyggede By efter den anden (omtrent ligesom i Nordamerika i det 19. Aarh.). Ligesom det store, prægtige Rom faar disse Byer deres Porte (Fig. 9), Torve, Triumfbuer (Fig. 2), Teatre, Arenaer, Templer (Fig. 10), senere ogsaa Kirker, alt smykket med Statuer og Billedværker; Rigmandspaladser paa brede Promenader, Fattigmandskaserner i snevre Gyder o. s. v. I By og paa Land udvikler sig et mangesidigt Næringsliv: Handel, Skibsfart, Haandværk, Agerbrug, fremmet ved Anlæg af udmærkede Veje, Kanaler og Broer. Forlystelser, aandelige Sysler og Interesser nydes og dyrkes som i Rom.

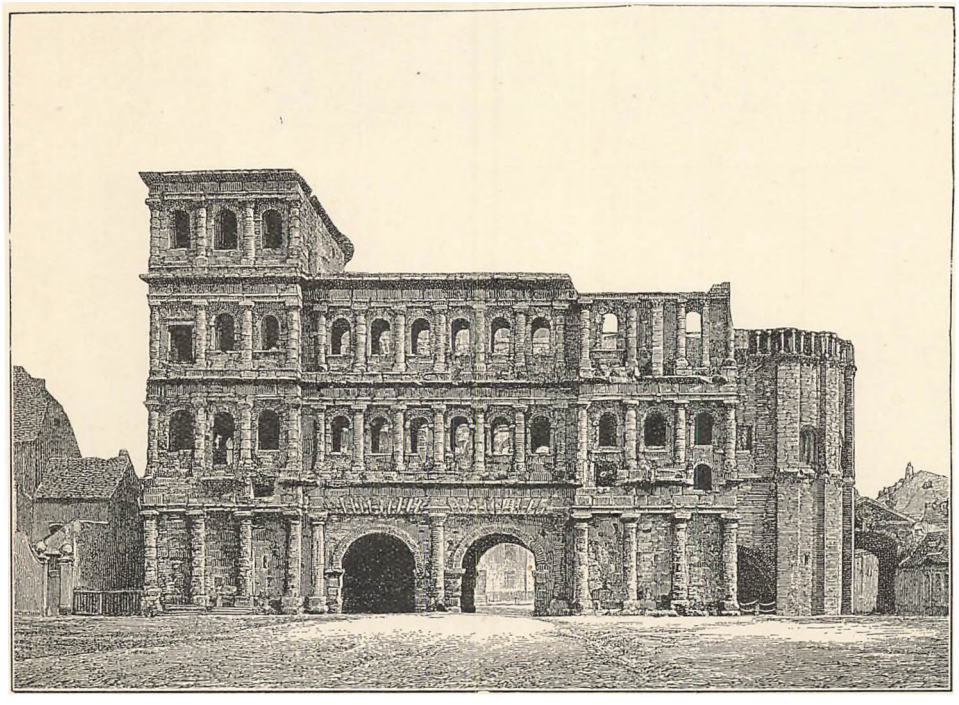

Fig. 9. »Porta nigra« d. e. »Den sorte Port« i Trier, opført af Romerne, da de havde erobret Landet. Sammenlign denne vældige og skønne Stenbygning med Germanernes Hytter og Udkigstaarn.

Men hinsides Rigets Nordgrænser, ofte synligt fra Romerbyernes Vagttaarne, ligger et Land, hvor intet af alt dette findes. Der er ingen Storstæder, ingen Teatre, ingen Templer, ingen murede Huse. Kun Landsbyer, der ligger ved Vandløb, i Lysninger i Urskoven, i Skovbrynet, hyppig stukne i Brand af fjendtlige Nabostammer eller frivilligt

flyttede, naar Skovjorden ikke længer vilde give tilstrækkelig Næring til Hjorden og Menneskene.

Boligerne er Hytter af Træ og Halm, med en eneste Aabning til Gennemgang for Mennesker og Kvæg. Der er kun lidet Bohave og faa Bekvemmeligheder, en vis Luksus dog i Smykker og Vaaben. Medens Trælle og Kvinder sysler med Arbejdet ude og inde, er Mændene optagne af Jagt og Krig; er de hjemme, dvasker, drikker eller spiller de (Fig. 17). Barbarer som de er, drikker de gerne til Overmaal og spiller med Lidenskab. Mangen en sætter sin egen Frihed paa et Terningkast, naar han i Forvejen har bortspillet sine Smykker og sine Vaaben og hvad han ellers selv ejer.

Stammen har en Høvding, der fører an i Krig. I Fredstid afgøres Fællessager af alle Frimænd paa Tinge. Stammernes Omraader er ofte smaa; efterhaanden slutter dog hist og her flere Stammer sig sammen til en Enhed. Høvdingen kaldes Drot (slgn. vort Dronning), hans Følge Hird. Der er ingen særlig Præstestand. Høvdingen ofrer. Disse Barbarer (et almengyldigt Fællesnavn for dem fattes; nogle siger Teutoner, andre Goter, atter andre Germaner) er ikke helt ukendte med den romerske Kultur mod Syd. Jevnlig kommer romerske Handelsmænd, af hvem Barbarerne køber Smykker og Redskaber, som de betaler med andre Varer, Romerne sætter Pris paa (især skattedes Rav højt i Rom). Barbarerne kender vel nok Betydningen af Guld og Sølv som Byttemidler (Ringguld, Fig. 72), men de har ikke Mønter. De romerske Guld- og Sølvmønter, der er fundne i Tyskland og Norden, og som af Barbarerne ofte benyttedes til Smykker, stammer fra romerske Købmænd. Mange Barbarer drog ind i Romerriget og lod sig hverve til Soldater. Efterhaanden som den civiliserede, af fredelige Sysler mere og mere optagne Befolkning i Riget tabte Lysten til Krigstjeneste, kom Grænsehærene mere og mere til at bestaa af Barbarer.

Der fremkom paa den Maade allerede i de første Aarhundreder e. Kr. et ganske livligt Samkvem mellem de nordiske Barbarer og Romerne. Det mærkeligste Udslag af den romerske Kulturpaavirkning var Runerne. O. 200 e. Kr. har enkelte Mænd i en sydligt boende germansk Stamme begyndt at skrive med Bogstaver eller Lydtegn, og disse Lydtegn (ialt 24) er dannede efter det latinske Alfabets Lydtegn, dog med saadanne Forandringer, som var nødvendige, naar Tegnene skulde skæres i Træ (vort »Bogstav« af Bøg) i Stedet for at skrives paa Pergament, paa Vokstavler el. lign. Fra Syd bredte Brugen af disse Runer sig ret hurtigt Nord paa helt op til Norge og Sverrig (Fig. 80, de »ældre« Runer, der er bleven brugt saa at sige over hele den germanske Verden. I Modsætning til disse »ældre« Runer opkom i Norden efter den store Folkevandring en yngre Runerække med kun 16 Tegn).

Fortællinger om Sydens rige Lande har tidlig virket dragende paa mange Barbarer (Kimbrer og Teutoner, Ariovist). I 3. og 4. Aarhundrede rettes flere farlige Angreb mod Romerrigets Grænser. Mange af de smaa Stammer samler sig til større Folk. Barbarerne er blevet klogere og dygtigere, samtidig med at Romerrigets Modstandskraft svækkes, bl. a. fordi

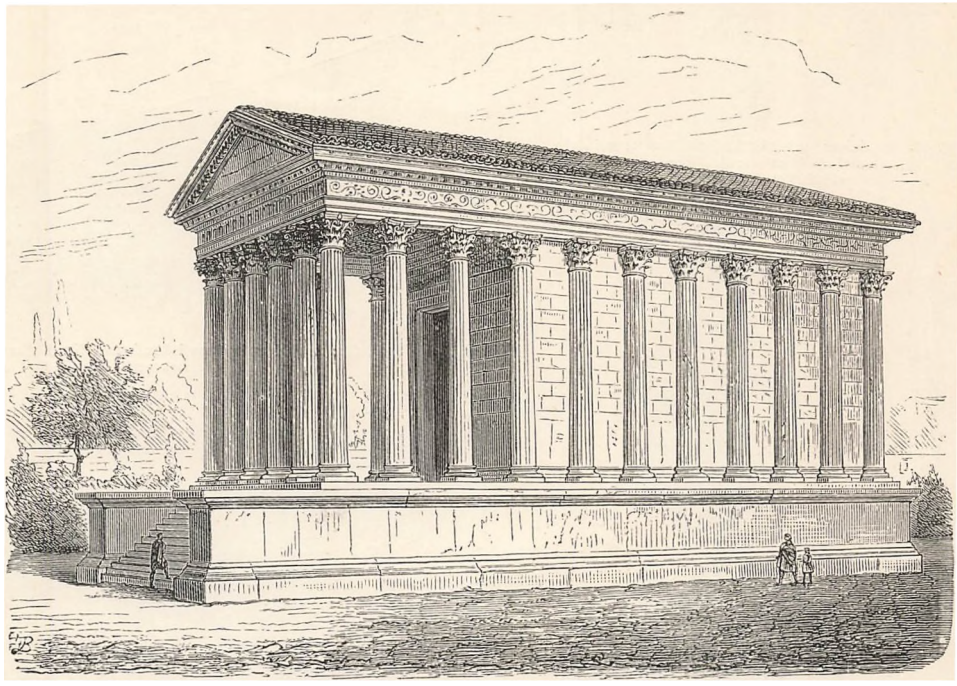

Fig. 10. Romersk Tempel i Nimes (Sydfrankrig).

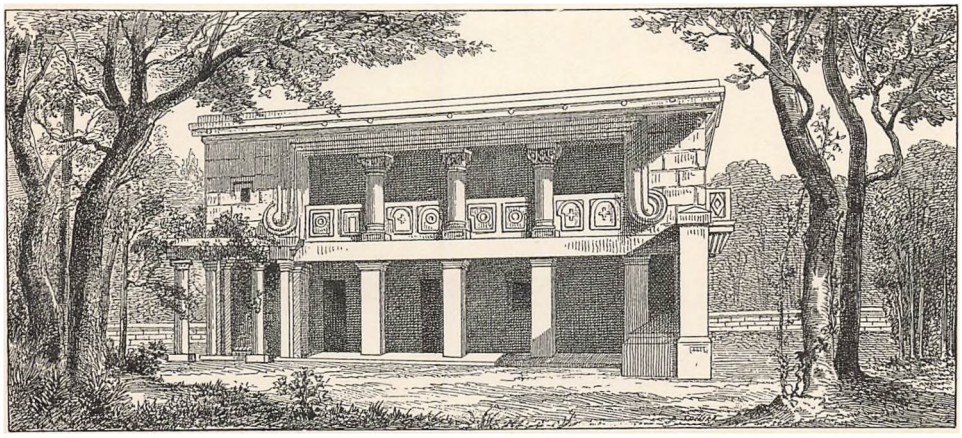

Fig. 11. Byzantinsk Hus (restaureret).

Fig. 12. Prydelser paa forskellige Brugsgenstande fra Folkevandringstiden (fantastiske Dyreformer, »Folkevandringsstil«).

Fig. 13. Sølvspænde fra Folkevandringstiden. Mærk Dyrefigurerne.

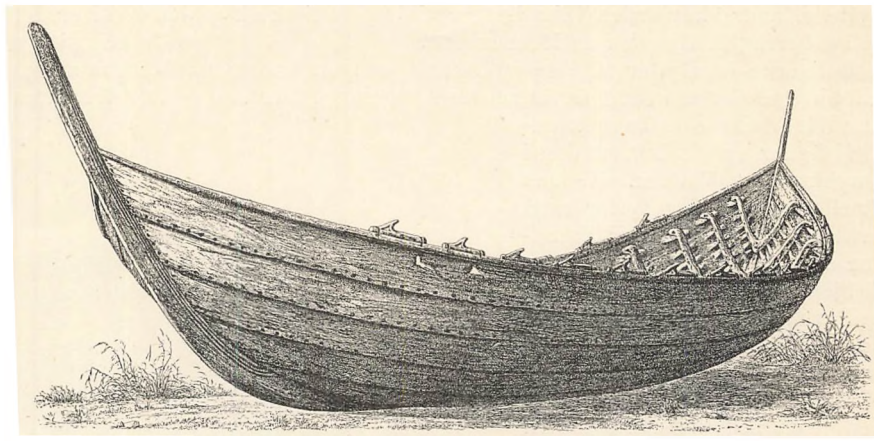

Fig. 14. Baad, funden i Nydam Mose i Sundeved. Fra Folkevandringstiden. Baaden er 11 Fod bred; den roedes med 14 Par 11 Fod lange Aarer.

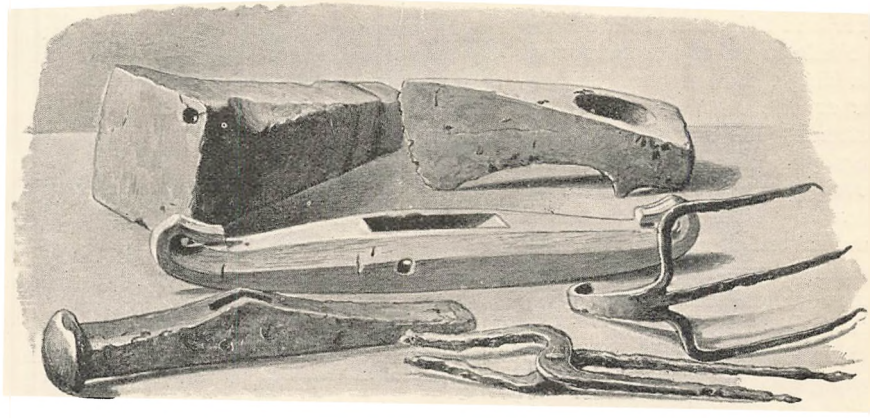

Fig. 15. Ambolt, Økse, Høvl, Hammer, Rive, Tang. Fra Folkevandringstiden.

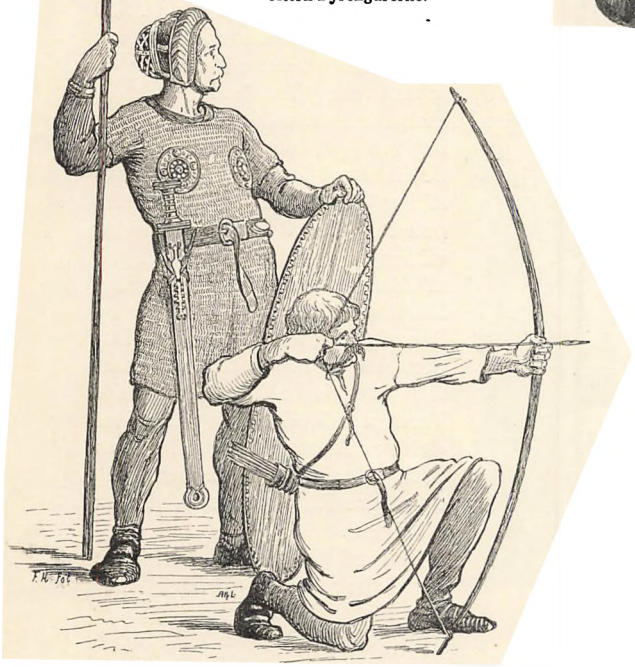

Fig. 16. Dragt og Vaaben fra Folkevandringstiden. Den ene Kriger bærer en Brynje af sammenkædede smaa Jernringe (omtr. 20,000). Det runde Skjold er af Træ, omsluttet af et Metalbaand. Det brede Sværd stikkes i en Skede af tynde Træplader, der atter hænger i et Læderbælte. Spydstagen er af Asketræ og o. 12 Fod langt, Buen o. 6 Fod. I Trækoggeret Pile.

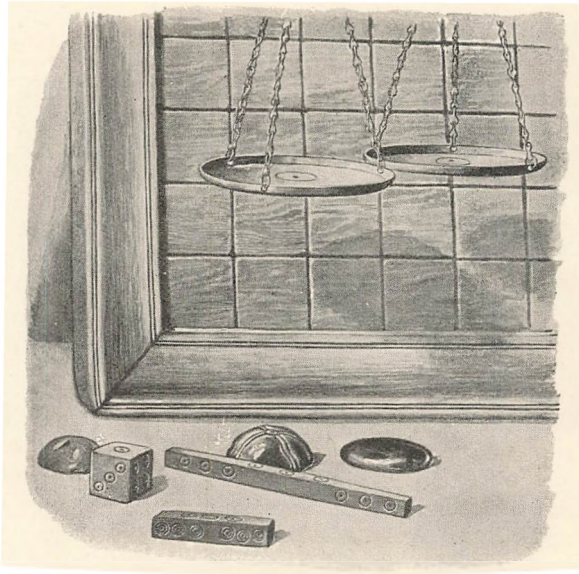

Fig. 17. Vægtskaal, Brætspil med Brikker og Tærninger. Fra Folkevandringstiden.

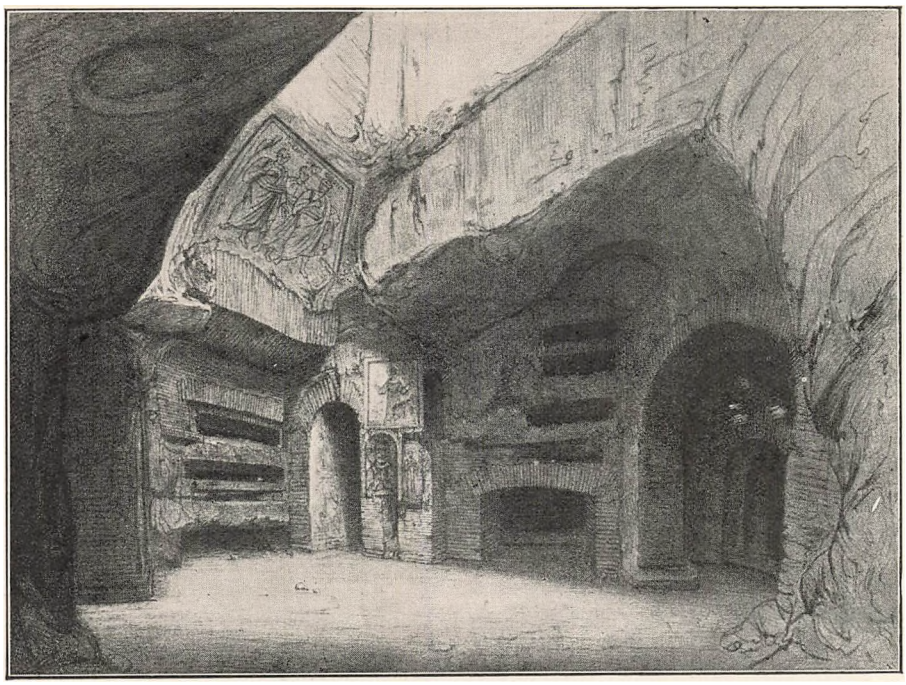

Fig. 18. Fra Roms Katakomber, hvor de kristne begravede deres døde. I den her gengivne ligger den hellige Cæcilia og flere Bisper begravet. Paa begge Sider af de smalle Gange er der udhugget Rum til Ligene. Aabningerne er dækkede med Plader af Sten eller brændt Ler, prydede med symbolske Tegn. Loft og Vægge er ofte smykkede med Billeder (se Fig. 19 og 20).

Fig. 19. Maleri fra en af Roms Katakomber (Kristi Fødsel). 4. Aarh.

Fig. 20. Loftsbillede fra en af Katabomberne. I Midten Orfeus, der ved sit Spil lokker og tæmmer de vilde Dyr (Orfeus er Symbol paa Kristus). I Kredsen fremstilles Optrin af det gamle og ny Testamente (Daniel i Løvekulen; ligeoverfor, David med Slyngen — Moses slaar Vand af Klippen; ligeoverfor, Jesus opvækker Lazarus).

Fig. 21. Hyrdernes Tilbedelse. 4. Aarh. Fra en Sarkofag.

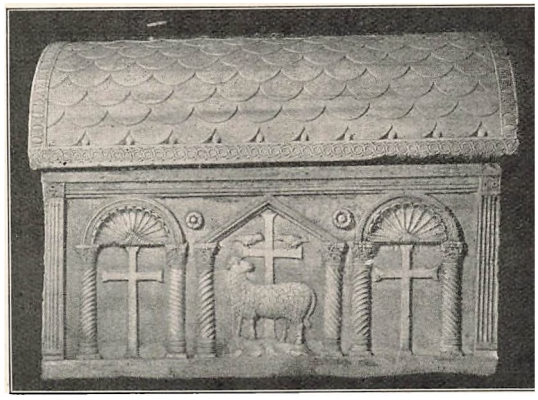

Fig. 22. Kejser Honorius's Sarkofag. Mærk de kristelige Symboler paa Siden.

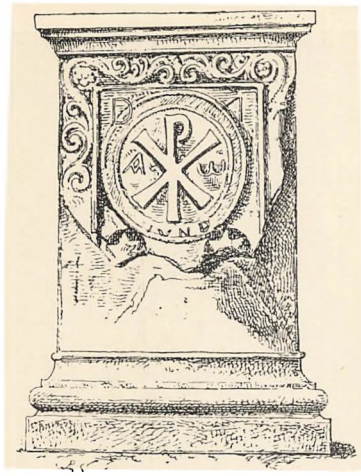

Fig. 23. Et romersk (hedensk) Alter, der er omdannet til et kristeligt Alter ved Indhugning af Kristi Monogram (de to græske Bogstaver *X* og *P*, svarende til Ch og R, Begyndelsesbogstaverne i Kristi (Christi) Navn) og *A* og *ω* (Alfa og Omega, det første og det sidste Bogstav i det græske Alfabet).

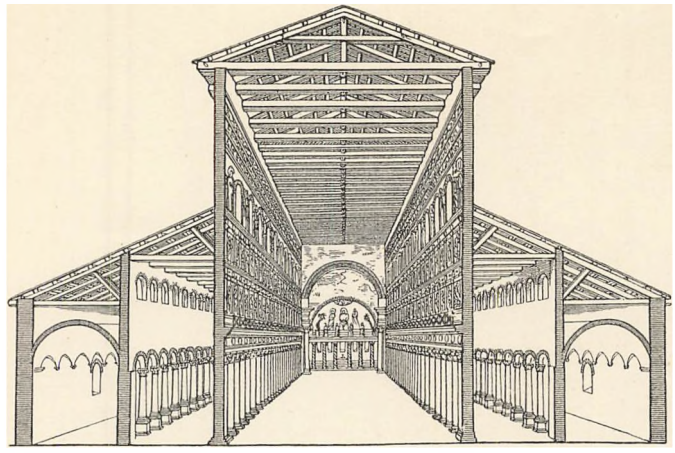

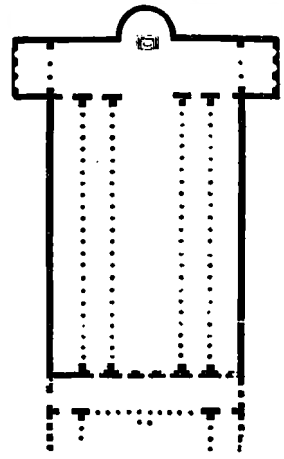

Fig. 24. Tversnit og Grundplan af den gamle Peterskirke (Basilika) i Rom. 4 Søjlerækker deler Rummet i 5 »Skibe«, Midtskibet bredest og højest. For Enden af »Langhuset« et Tverskib med en halvcirkelformet Niche (Apsis), hvor Bispen sidder paa en Forhøjning. — Lignende Grundform (oftest dog kun tre Skibe) har de fleste kristne Kirker i Evropa.

Grænseværnet, som omtalt, for en stor Del ydedes af Barbarer. Og o. 400 bryder Barbarerne løs mod Rigets Nordgrænser i en saadan Mængde og med en saadan Voldsomhed, at intet kan stanse dem. Det er den store Folkevandring. Hele det vestromerske Rige — den Del af Riget, hvor Romernes Sprog og Kultur herskede (S. 2), blev net Samfundsliv sig frem. Men denne ny Kultur blev fælles for Sydens og Nordens Lande, for romanske og germanske Folk. Og det besejrede Rom blev igennem den romerske Kirke paany aandelig Leder og Styrer for de fleste af Evropas Folk.

Fra Palæstina bredte kristne Menigheder sig langsomt

Fig. 26. Oldkristelig Lampe (Fisken er et af Symbolerne paa Kristus).

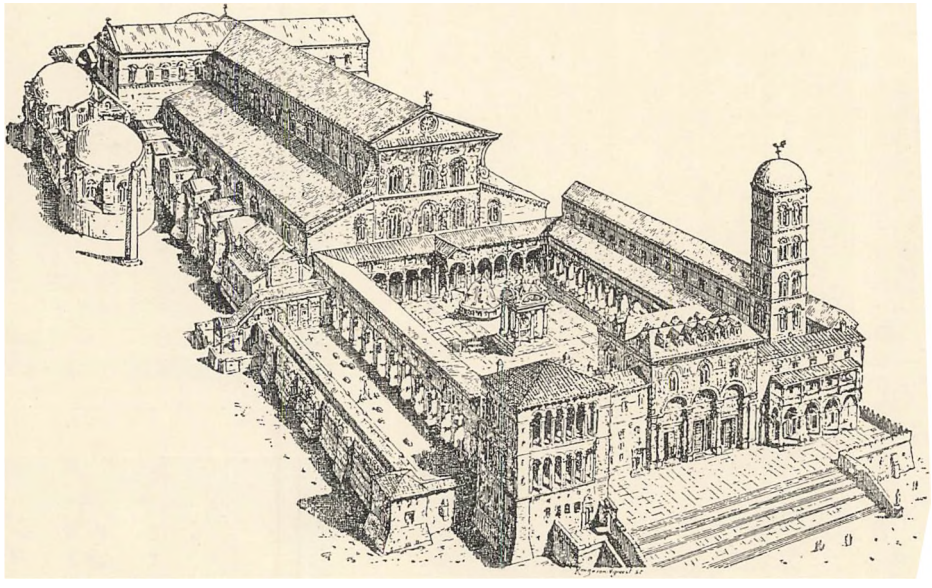

Fig. 28. Slavemærke, der er haaret af en Slave, som tilhørte en kristen Boghandler ved Navn Maximianus (Indskriften opfordrer den, der finder Slaven (hvis denne løber bort) til at levere ham tilbage til Boghandleren Maximianus).

Fig. 27. Pallium (Bispeprydelse).

Fig. 25. Den gamle Peterskirke i Rom, nedbrudt i 16. Aarh., afløst af den nuværende Peterskirke. Foran den egentlige Kirke ses en firkantet Gaard med Søjlegange; i Midten en Vandkumme, hvor de, der vilde ind i Kirken, tvættede deres Hænder (Oprindelsen til Vievandskarret, der senere fandtes inde i Kirken).

Fig. 29. Et Venskabstegn, som de kristne, ved at vise det frem, kunde kende hinanden paa.

i mindre end 100 Aar erobret af de vilde og krigerske Barbarer, der forholdsvis let gjorde sig til Herrer over den fredelige, civiliserede romerske Befolkning. Den forfærdelige Ulykke, der saaledes ramte Sydens Lande, blev Indledningen til en Opløsnings- og Tilbagegangstid, der varede i 600 Aar (indtil o. 1000), en Tid, i hvilken efterhaanden en stor Del af det lange romerske Kulturarbejde nedtrampedes og ødelagdes. Kun langsomt arbejdede et nyt lovordud over Romerriget. I Verdensbyen Rom, hvor Folk fra alle Verdens Egne strømmede sammen og hvor derfor alle mulige Religioner havde Bekendere, kom der ogsaa temmelig tidlig en kristen Menighed. Den ny Religions Tilhængere — mest ringeagtede Østerlændinge, Trælle, Kvinder, fattige — levede i Begyndelsen ret upaaagtede. Der var ikke Raad til Templer og prangende Gudsdyrkelse. Man samledes til Gudstjeneste i Lejehusenes fattige Smaastuer.

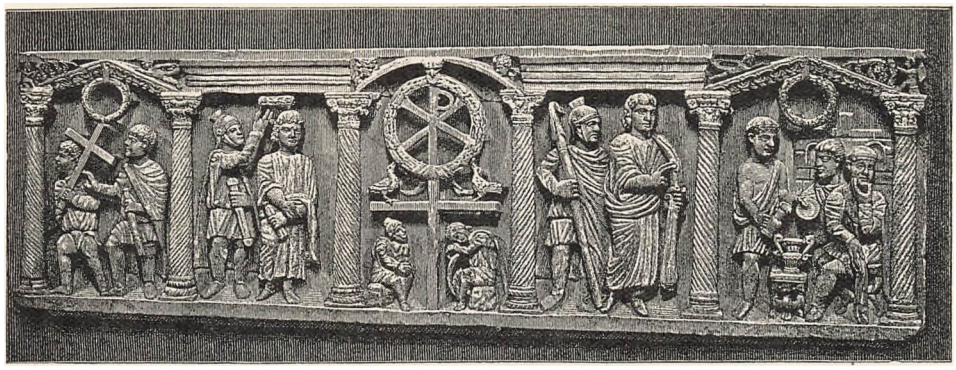

Fig. 30. Romersk Sarkofag. I Midten Kristi Monogram. Nærmest tilhøjre derfor Kristus ledsaget af en Soldat; yderst tilhøjre sidder Pilatus, eftertænksom, medens en Slave hælder Vand i et Fad. Tilvenstre Kristus tornekronet og Simon af Kyrene med Korset.

Fig. 31. Biskop Ambrosius. (O.400).

Heller ikke senere, da ogsaa fornemmere Folk sluttede sig til, kunde der, paa Grund af den romerske Regerings voksende Uvillie, der undertiden udartede til Forfølgelse, være Tale om offenlig Gudstjeneste eller om prægtige Templer som Romernes og Grækernes. De ældste bevarede Mindesmærker om kristen Gudsdyrkelse i Rom finder vi i de underjordiske Katakomber (Fig. 18), der benyttedes til Begravelsesplads. Paa begge Sider af de smalle, krumme Gange udhulede man i den bløde Tufsten Gravrum til de døde og dækkede saa Rummene med Plader af Sten eller brændt Ler, hvorpaa udhuggedes den dødes Navn og anden Indskrift, symbolske Tegn el. l. Den døde medgav man ofte en lille Flaske med indviet Olie eller Nadvervin, en Lampe (Fig. 26) el. lign. Hvor en Biskop eller Martyr begravedes, udhulede man gerne et større Gravkammer, der smykkedes med Malerier (Fig. 20). — Jøderne, hvorfra Kristendommen udgik, var billedfjendske. De ældste Kristne havde da næsten heller ingen Billeder. Billeder tjente jo i særlig Grad den hedenske (græske og romerske) Gudsdyrkelse, og de kristne, der skulde tilbede Gud »i Aand og Sandhed«, maatte tage sig i Agt for at bruge Billeder, især Statuer. De jødiske kristne havde naturligvis let nok derved, men de romerske hedningkristne var altfor indlevede i Kærlighed til Billeder til at de kunde undvære dem. Vi finder da ogsaa adskillige Malerier i Katakomberne fra 2., 3. og 4. Aarh. Katakombernes »Kunstværker« er kun tarvelige Gengivelser af den hedenske Kunsts Frembringelser, men anvendte i kristelig Aand (Orfeus, der med sin Lyre drager og tæmmer de vilde Dyr (Fig. 20) er et Symbol for Kristus; Hermes, Hjordens Gud, bliver »den gode Hyrde« Fig. 32). Amor og Psyke fortolkes kristeligt, saaledes at Psyke bliver Sjælen; hendes Overtrædelse af Forbudet bliver Syndefaldet; hendes klagende Vandring derefter opfattes som Menneskelivet i Jammerdalen, hendes endelige Genforening med Amor bliver den frelste Menneskesjæls Forening med Gud).

Fig. 32. Den gode Hyrde. Katakombemaleri.

Da Kristendommen saa endelig under Konstantin og Theodosius blev den herskende Religion, og Kirken blev rig nok til at tage Tidens ypperste Kunst og Kunstnere i sin Tjeneste — da var denne Kunst paa Grund af hele den romerske Kulturs Opløsning selv kommen i Forfald, og de nordiske Barbarer, der ved Folkevandringen blev Herrer over de gamle Romerlande, manglede baade Sans for og Evne til en kunstnerisk Menneskefremstilling, der i nogen Maade kunde sammenlignes med den antike. Ogsaa i den Henseende præger Barbariet den ældre Middelalder i Vestevropa.

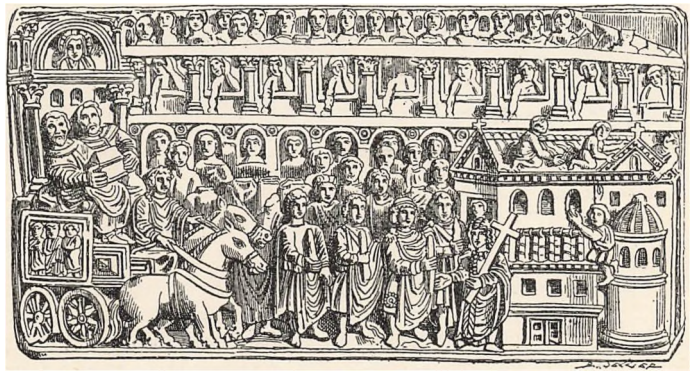

Fig. 33. Forside af et Relikviskrin af Elfenben. Relieffet fremstiller, hvorledes Relikvier i højtideligt Optog føres til en Kirke. Foran Kirken (tilhøjre i Forgrunden) en Kvinde med et stort Kors, der modtager Følget. To Præster sidder paa en Vogn og holder Relikviskrinet. I Baggrunden en stor Bygning. Fra Vinduer og Tage ser Mænd og Kvinder paa Optoget. Byzantinsk Arbejde fra 6. Aarh.

Den østlige, græske Del af Romerriget undgik Folkevandringens Ødelæggelser. Det græsk-romerske Kulturliv fortsattes her med Konstantinopel eller Byzanz som Midtpunkt. I Hovedstaden samledes Rigdomme og Kunstskatte ligesom i det gamle Rom. Torve, Søjlegange, Amfiteatre, Bade, Paladser og Kirker opførtes med uhyre

Fig. 34. Kejser Justinian (i Midten) med sit Følge af gejstlige (saaledes Biskop Maximianus) og verdslige Rangspersoner. Til venstre Drabanter (mærk Skjoldet med Kristi Monogram). Mosaik fra en Kirke i Ravenna.

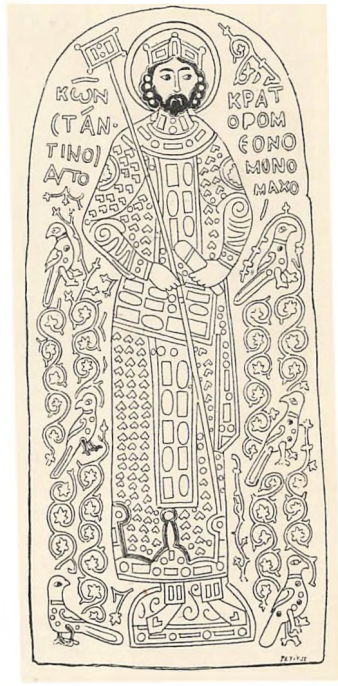

Fig. 35. Byzantinsk Kejser o 1000.

Pragt (Fig. 38 og 39), især under Kejser Justinianus (6. Aarh.). Medens alt Samfundsliv var i Opløsning i Vestevropa, fortsattes her den romerske Statskunst. Om end Barbarangreb idelig truede Grænselandene og tvang Regeringen til at holde en stor og kostbar Hær og til at anlægge en Mængde dyre Fæstninger, hvilket i Forbindelse med de mange Embedsmænd og det pragtfulde Hof gjorde tunge Skatter nødvendig, kunde den fredelige Befolkning dog under gode Loves Værn passe sin Dont. Kejseren og hans Embedsmænd opretholdt Ordenen, sørgede for at anlægge gode Veje, opføre almennyttige Bygninger (Hospitaler, Skoler, Vandledninger o. l.) slutte fordelagtige Handelstraktater med fremmede Folk, fremme Handel, Industri og Agerbrug. Det østromerske Rige vedblev at være en Kulturstat, i mange Hundrede Aar den eneste i Evropa. Barbarerne beundrede og hadede det, men kunde ikke undvære det. Medens Kunst, Industri og Handel forfaldt i Vesten, ansaas de byzantinske Frembringelser, med Rette, for de fineste og fuldkomneste. Byzantinske Haandværkere forsynede Vestevropa med de fineste Smykker og Luksusarbejder, baade til verdslig og kirkelig Brug (Arbejder af Guld, Email, Elfenben (f. Eks. Bogbind, Fig. 66), Silkevarer og andre fine vævede Stoffer). Kunst og Litteratur dyrkedes ivrig, og Evne til at læse og skrive var ret almindelig, ogsaa hos Lægfolk (Fig. 41). — Men skønt Byzanz saaledes endnu i mange Hundrede Aar paa alle Omraader var langt forud for det barbariske Evropa, var dog dets Kultur i Sammenligning med den gamle græsk-romerske i Tilbagegang. Naar man sammenligner et antikt Mosaikbillede som Fig. 36, der endda sandsynligvis er langt ringere end det græske Maleri, det efterligner, med et Mosaikbillede fra Justinianus' Tid som Fig. 34, ser man let, at medens Fremstillingen paa det antike Billede er livlig og naturlig, er den stiv, højtidelig og kunstlet paa det byzantinske. Denne Forandring er betegnende for hele den byzantinske Kultur, og den staar i Forbindelse med de ny Former for Statsliv, som Enevælden bragte (slgn. 1. Del, Ægypten). Fig. 37 viser den ærefrygtsfulde Underdanighed, som de enevældige Kejsere krævede, og som prægede det stive Ceremoniel ved Hoffet og

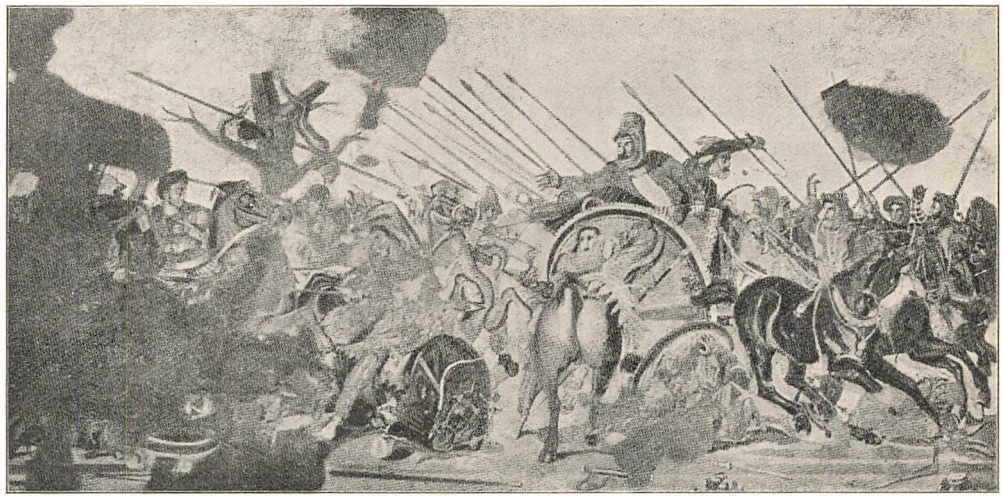

Fig. 36. Alexanderslaget. Mosaikbillede fra Pompeji fra før Kristi Fødsel. Sammenlign dette Billede, der maaske er en Efterligning af et gammelt græsk Maleri, med det byzantinske Hofbillede Fig. 34 med dets stive, fornemme Figurer, dets Mangel paa Liv og Bevægelse. Den byzantinske Stil i Billedkunsten efterlignedes senere i Vestevropa.

den Hofkunst, der efterlignedes overalt. Ogsaa de øvrige Livsformer — især den bureaukratiske Embedsstyrelse — paavirkedes af den højtidelige, fornemme Stivhed. I Gudstjenesten og i Kirkernes Udsmykning kommer det samme frem. Den kirkelige Kunst præges af samme Aand som Hofkunsten. Mosaikbillederne, der fortrængte Malerierne, passede udmærket til denne Aand. Mosaik gengiver ikke Farvenuancer nær saa fint som Maleri, men med sine pragtfulde, stærke Farver, der oftest fremtræder paa en gylden Baggrund, giver den Figurerne kraftige Omrids, saa de let ses, selv i betydelig Afstand. Skikkelserne grupperes symmetrisk, med stiv og fornem Holdning, i pragtfulde, tunge Klæder. Den antike Kunsts Sans for selve Mennesket og dens Evne til at karakterisere uden at benytte ydre vedtægtsmæssige Kendemærker, er tabt. Nu bliver Stadsklæderne næsten det vigtigste ved Menneskefremstillingen, medens baade Ansigtsudtryk og Holdning bliver kunstlet og vedtægtsmæssig.

Det er denne Art Menneskefremstilling, som de barbariske kristne Folk i Vestevropa stifter Bekendtskab med. De germanske Stammer havde før deres Indtrængen i Romerriget kun en yderst primitiv Kunst; hvis der ikke efter Folkevandringen var blevet bevaret en Del antike Kunstværker, og hvis ikke den byzantinske Kunsts Frembringelser var blevet spredt ud over Vestens Lande, vilde det kristne Vestevropa lige op til o. 1200 i den kunstneriske Menneskefremstilling have staaet paa samme Udviklingstrin som alle Folkeslag før Perserkrigene (Frontalitet o. l., se 1. Del). Det er især byzantinsk Indflydelse, der over de byzantinske Dele af Italien, især Ravenna og Rom, eller gennem indkaldte byzantinske Kunstnere, gjor-

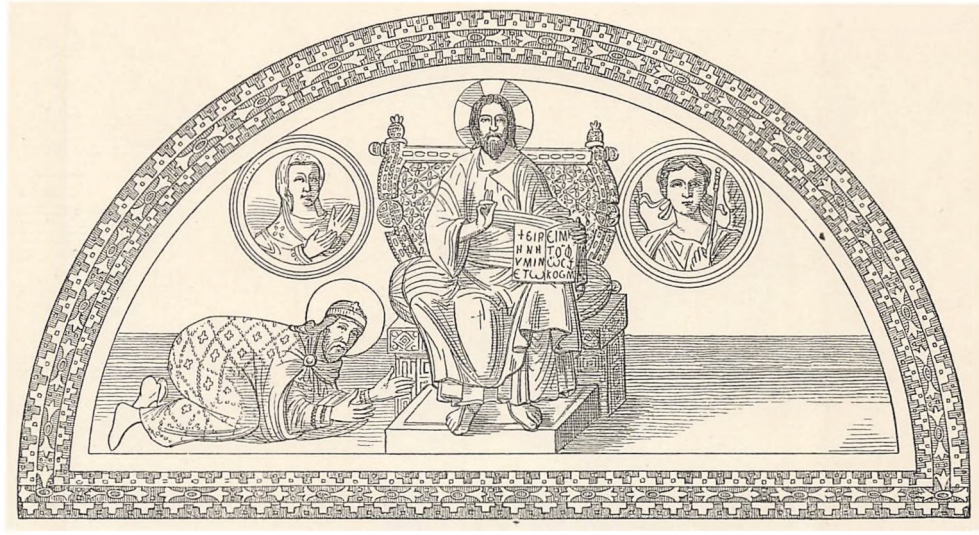

Fig. 37. Mosaikbillede i Sofiakirken i Konstantinopel. Kristus sidder paa sin Trone og modtager dem, der kommer ind i Kirken, med de Ord (i den opslaaede Bog): »Jeg er Freden for Eder og Verdens Lys«. Foran ham ligger paa Jorden Kejser Justinian (i den Stilling, i hvilken Undersaatterne skulde ligge, naar de fik Adgang til Kejseren). Til venstre og til højre for Kristus Jomfru Maria og Ærkeenglen Gabriel.

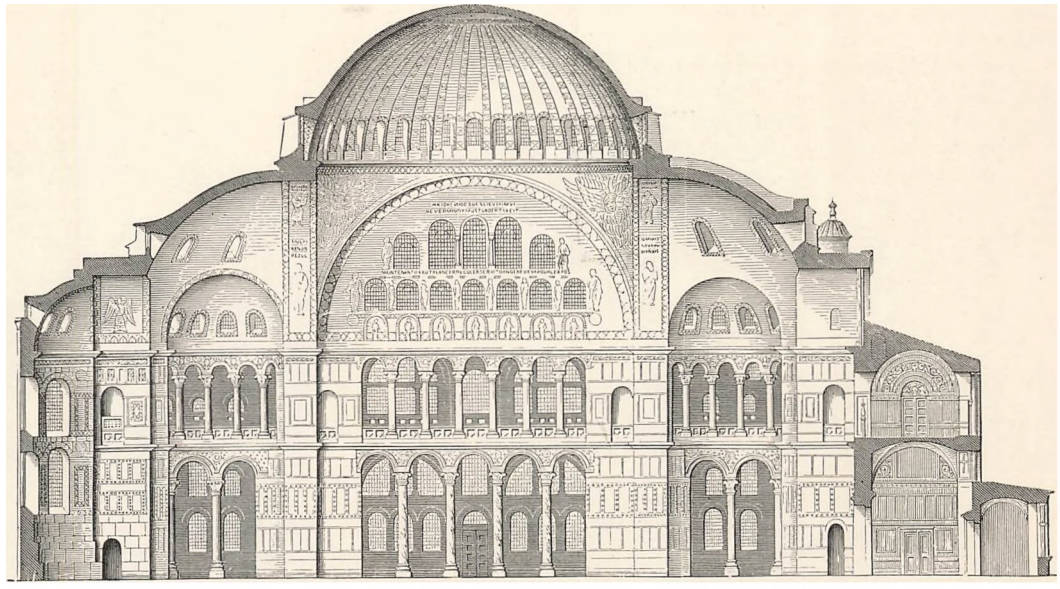

Fig. 38. Tversnit af Sofiakirkens Indre. Midtkuplen, der er 106 Fod i Tvermaal, hæver sig til en Højde af 180 Fod. Hele Kirken er 250 Fod i Længden og 230 Fod i Bredden.

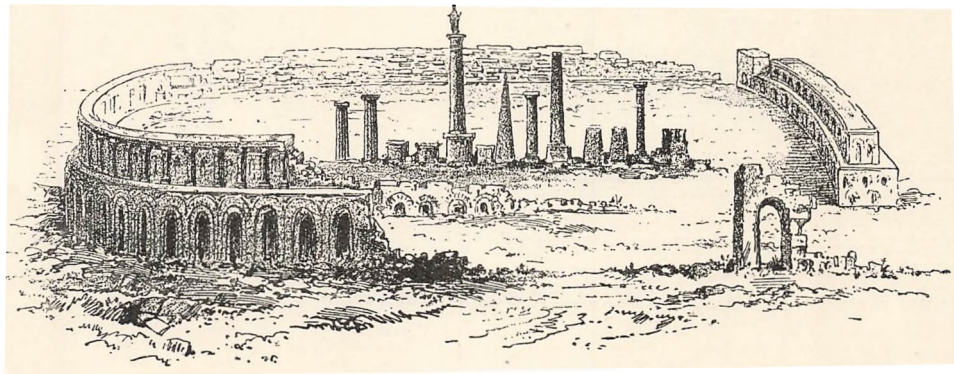

Fig. 39. Ruiner af Hippodromen (Rendebanen, Cirkus) i Konstantinopel. Siddepladser til over 30,000 Mennesker. (Efter en gammel Tegning; Ruinen er ikke mere til).

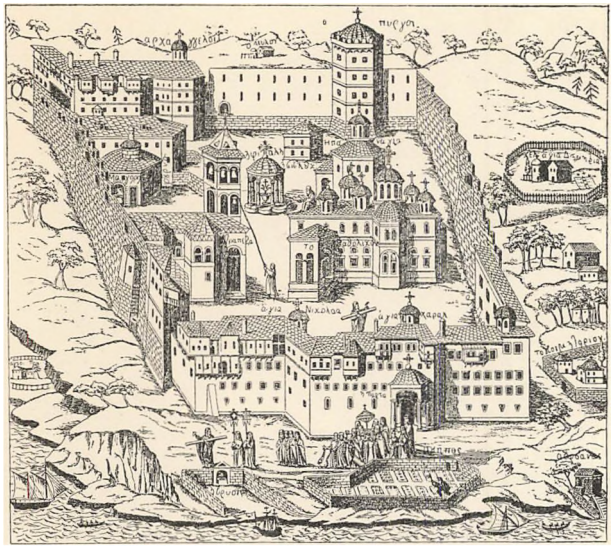

Fig. 40. Græsk Kloster paa Athos. Indenfor Muren Munkeboliger, Kirke, Bibliotek, Refektorium, Køkken, Brønd. Udenfor: Kirkegaard, Have, Stalde og Lader.

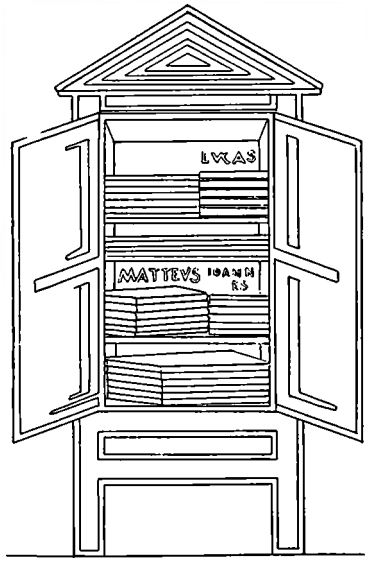

Fig. 41. Et byzantinsk Bogskab.

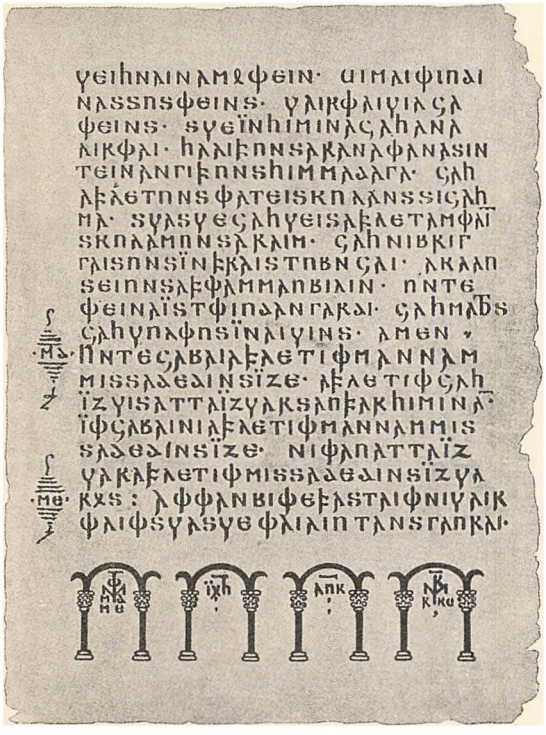

Fig. 42. En Side af Ulfilas' Bibel (Bibelen oversat paa Gotisk i 4. Aarh. af Biskop U.). Bogstavformerne overvejende græske (dog ogaa Runeformer). Her er gengivet det meste af Fadervor.

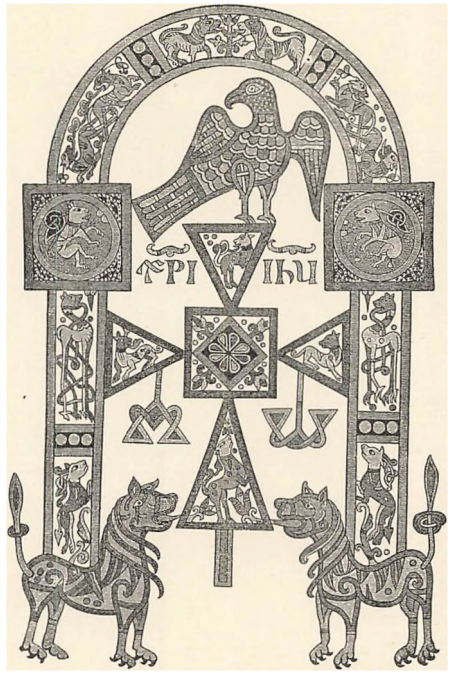

Fig. 43. Haandskriftsprydelse (fra et frankisk Kloster o. 700).

sevis tilvirkede kirkelige Billeder og alle Slags Kirkeprydelser, og der, som i Vestevropa, var Billeder af Kristus eller Helgener ligefrem Genstand for Tilbedelse. Folket tilskrev disse Billeder overnaturlige Kræfter og viste dem den religiøse Ærefrygt, der ellers tilkom de Personer, de fremstillede. Munke og Præster tilskyndede Mængden dertil og benyttede denne raa Opfattelse til at faa yderligere Tag i Menneskene. De oplyste og dannede i Østrom forargedes over denne Forgrovelse af Religionen og skammede sig for Muhammedanerne, der forhaanede Billeddyrkelsen som Afgudsdyrkelse. Flere Kejsere søgte at afskaffe Brugen af Billeder i Kirkerne (»Billedstriden« o. 800), men mødte lidenskabelig Modstand hos de talrige Munke, der ophidsede Folket mod de ugudelige Kejsere og deres ugudeligeHjælpere. Billeddyrkerne gik af med Sejren, og Østens som Vestens Kirker fyldtes af et stedse stigende Antal Billeder, Statuer og Malerier af Personer fra Bibelen og Helgenlegenderne. I Vestevropa søgte Klosterkunstnere efter ringe Evne at efterligne de byzantinske Arbejder. Kirkebillederne blev derfor ligesaa stive og kunstlede som de byzantinske og oftest langt tarveligere i Udførelse.

de sig gældende i Vestevropa og prægede den kirkelige Kunst i den ældre Middelalder.

I det østromerske Rige var det især Munkene, der i Mas-

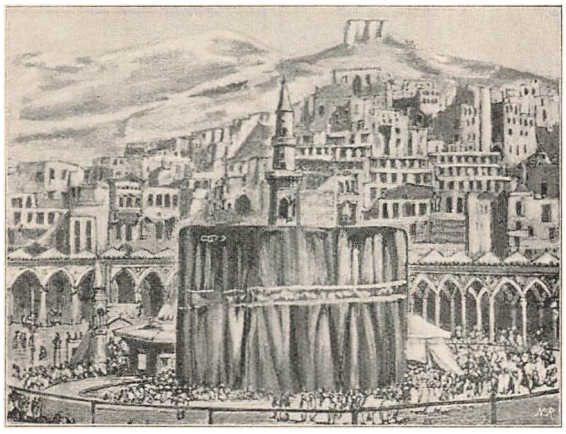

Fig. 44. Kaaba, et firkantet (40 Fod langt, 30 Fod bredt og 50 Fod højt) Stenhus i Mekka. Det erMuhammedanernes størsteHelligdom; de tror, det er bygget af Abraham og Ismael. Det er til daglig overtrukket med et kostbart Klæde, der nu væves i Kairo og hvert Aar fornyes. Inde i Kaaba findes den hellige sorte Sten, som Englen Gabriel bragte Abraham. Denne Sten kysses og æres af Pilgrimmene.

Fig. 45. Omarmoskéen i Jerusalem, bygget i det 7. Aarhundrede (dog ikke af Omar) paa den Plads, hvor Salomons Tempel laa.

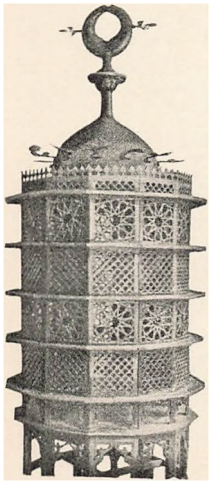

Fig. 46. Broncelysekrone (gennembrudt Arbejde) fra en Moské.

Fig. 47. Prædiken i en Moske. (Fra et arabisk Haandskrift).

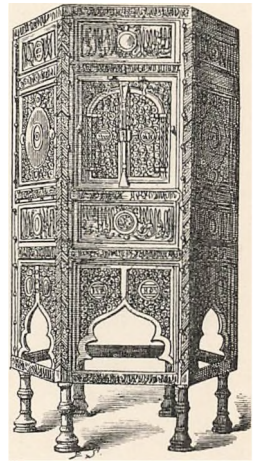

Fig. 48. Bord af Bronce med Sølvindlægning (fra Kairo).

Før Muhammeds Tid levede Araberne dels som Nomader, delte i Stammer, der hver for sig drog omkring med deres Hjorde af Faar, Geder og Kameler, dels som fast bosiddende i Byer ved Kysten, hvor de drev Handel, mest med Karavaner. Baade Nomader og Byfolk levede meget tarveligt; i deres Kamelhaarstelte eller i deres Stenhuse brugte de ikke Stole og Borde eller lignende Bohave; de spiste, sad og laa paa Maatter og Puder; deres Føde var Dadler og Mælk, lidt Faare- og Kamelkød. Vin kendte de og var som alle Barbarer tilbøjelige til at drikke til Overmaal, ligesom de ogsaa var hengivne til Spil og andre Udskejelser. Familiesammenholdet erstattede til Dels Manglen paa Love. Blodhævn over et dræbt Medlem af Familien var Pligt, hvis der ikke opnaaedes Forlig. Der var næsten altid Fejde mellem Stammerne; men hvert Aar var der en Fredstid, i hvilken der holdtes Markeder, hvor Folk fra de forskelligeStammer kom sammen, dels for at handle, dels for at more sig, især med at høre paa Skjalde og Spillemænd. I de arabiske Heltedigte prístes Folkets Yndlingsdyder: Tapperhed, Gavmildhed og Gæstfrihed. Ved denne folkelige Digtning dannedes og voksede lidt efter lidt et vist Fællesskab i Tænke- og Følemaade, i Minder og i Sprog. — Araberne havde i Aartusinder bevaret deres Uafhængighed overfor Babylonierne, Assyrerne, Ægypterne, Perserne, Alexander den store. Først Romerne lykkedes det en Tid lang at faa Magten i en Del af Landet. — Arabernes Religion var dels Naturdyrkelse (som Tilbedelse af Stjerner) dels Fetichisme (Dyrkelse af Ting som menneskelignende Figurer eller endog blot Stene o. l., der forestiller Guder og antages at have Guddomskraft). Hver Stamme havde sit Tempel med

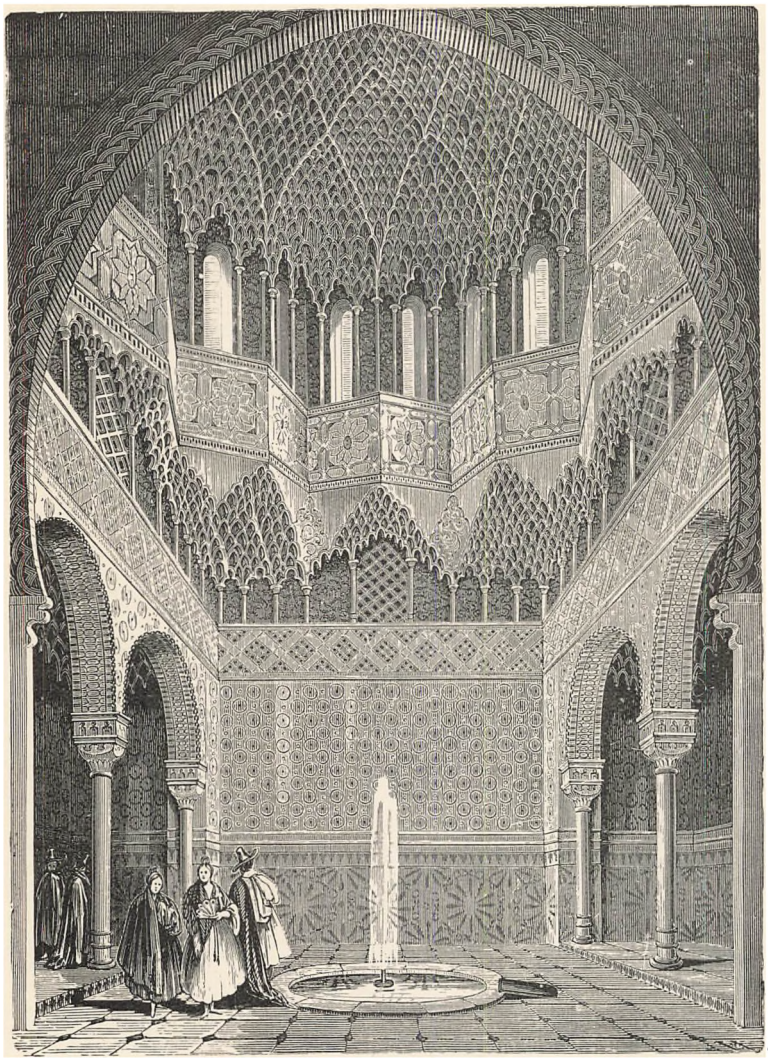

Fig. 49. Sal i Alhambra. (A. Navn paa en Fæstning og et Palads, Maurerne i Spanien byggede i det 13. og 14. Aarh. ved Granada. Mærk de pragtfulde Stalaktitkupler og Vægprydelser og Søjlernes og Buernes Form (sign. Fig. 52 og 57).

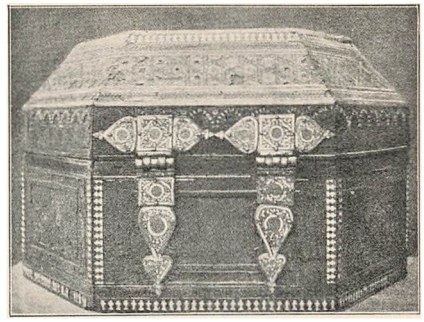

Fig. 50. Koran-Gemme. Kiste, overtrukket med presset Læder og med Broncebeslag. Der er lige saa mange Rum i den, som der er Bøger i den muhamedanske Bibel.

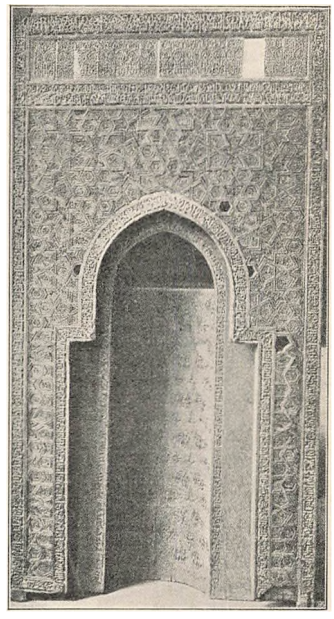

Fig. 51. Bede-Niche fra Kairo, af udskaaret Træ og med arabiske Indskriftsbaand. Den kan flyttes; naar den bruges, maa den altid vende modØst (modMekka).

Gudebilleder, men et Slags Centraltempel fandtes i Mekka (Fig. 44). Længe før Muhammeds Tid fandtes der dog ogsaa mange Kristne og Jøder i Arabien, hvorfor Muhammeds strenge Indskærpelse af Troen paa én Gud (Allah) ikke stødte paa uovervindelig Modstand. Heller ikke Koranens øvrige Lære stod i nogen afgjort Modsætning til Folkets Tænke-, Føle- og Levemaade, stillede kun Krav om skønsom sædelig Forædling; Islam blev derfor i Hovedsagen temmelig let en Folkereligion, der samlede Stammerne til Kamp og Erobring. Efter Profetens Død brød Araberne løs mod de omkringliggende Lande: Persien, Syrien, Ægypten, Datidens frugtbareste og højst civiliserede Lande. Fra Ægypten gik Toget over Nordafrika til Spanien. Det var næsten alle Kristendommens Hovedlande, der blev erobrede. Men den arabiske Folkevandring var ikke nær saa ødelæggende som den germanske. Araberne var lærvillige, arbejdsomme og kloge; de lærte hurtig af de civiliserede Folk, de overvandt, og der opstod hurtig en særlig arabisk Kultur. Lige fra Indus til Gibraltar taltes det samme Sprog, bekendtes samme Religion, herskede samme Love. Alle Egnes Befolkning stod ved Handel og andet Samkvem i stadig Forbindelse med hinanden. — I Orienten udvikledes den arabiske Kultur først: i Damaskus, Bagdad, Kairo; derfra indførtes den i det barbariske Spanien. Cordoba efterligner Damaskus; Digtere, Haandværkere, Lærde indkaldes; i kort Tid bliver den spansk-arabiske Kultur den samtidige evropæiske langt overlegen. Medens i det kristne Evropa alt egenligt Arbejde ansaas for nedværdigende, var Landbrug, Haandværk og Handel hos Araberne noget, ingen var for god til at beskæftige sig med. Agerbruget havde de lært i Babylonien, Syrien og Ægypten, og det dreves næsten videnskabeligt, med den yderste, klogeste Udnyttelse af alle Naturens Kræfter. »Den, der planter og saar og faar Jorden til at frembringe Næring for Mennesker og Dyr, gør en god Gerning, som han skal belønnes for i Himlen.« — Ogsaa Haandværket udviklede de ved Kendskab til Østens Kulturlande. Vaaben og Rustninger fra Damaskus og Toledo var berømte for deres God-

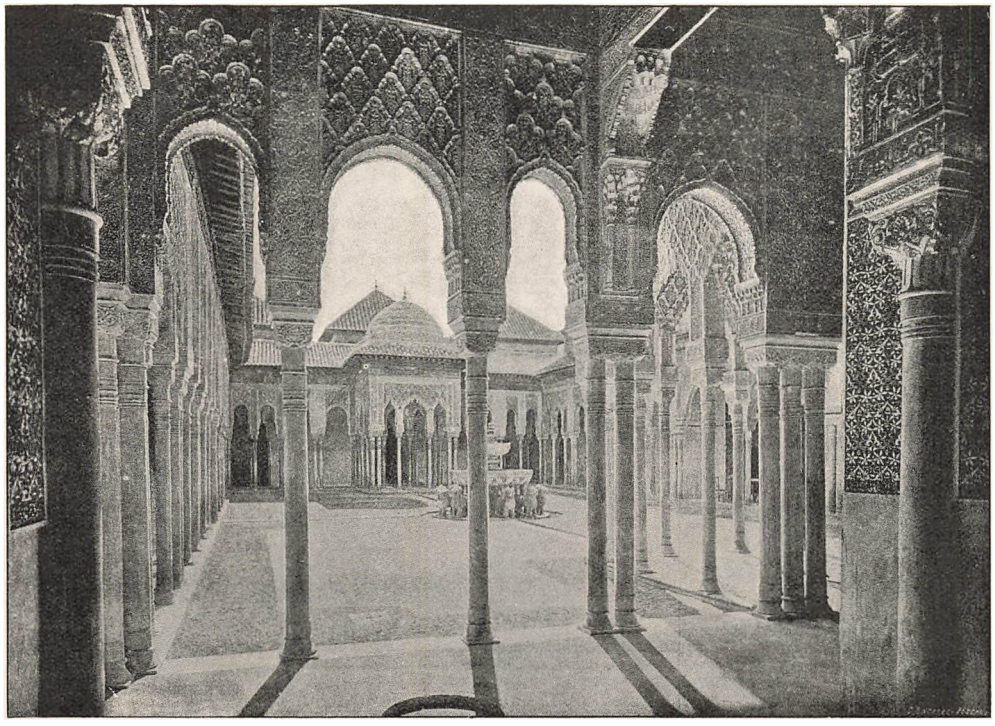

Fig. 52. Løvegaarden i Alhambra. Midt i den aabne Gaard et Springvand, bestaaende af en mægtig Alabasterskaal, der hviler paa 12 Løver af sort Marmor.

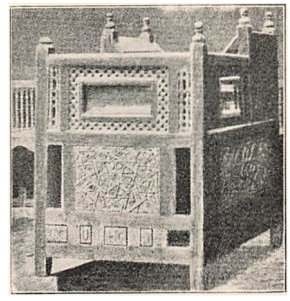

Fig 53. Muhammedansk Præste-Stol med Læsepult, hvorpaa Koranen kan ligge.

Fig. 54. Spansk-maurisk Fajanceskaal.

hed og kunstfærdige Udsmykning. Vaser, Kander, Bakker, Borde (Fig. 48), Lamper (Fig. 46 og 58) af Sølv, Bronce, i gennembrudt og ciseleret Arbejde, indlagte Træarbejder, Fajance (Fig. 54), Porcellæn og Glas; vævede Stoffer af Lærred, Bomuld, Silke, Uld, Kamelhaar (Damask, Musselin, Atlask); Farveri og Garveri var højt udviklet og Cordobas Læder berømt (»cordonnier«). Det var Araberne, der bragte Papirindustrien til Evropa.

I det udstrakte Landomraade, Araberne underlagde sig, blev Vareomsætningen vigtig. Araberne blev Mellemmænd mellem Østasien og Evropa. I hver arabisk By fandtes et Handelskvarter, »Bazar«. Det travle arabiske Samfundsliv havde ogsaa Plads for aandelige Sysler. Videnskaberne dyrkedes med Iver, dels med praktiske Formaal, dels for spekulativt at gennemforske Tingenes Natur. Der dannes lærde og litterære Selskaber, der holdes Møder i Moskeerne, hvor nye Arbejder læses op og drøftes. Skoler og Universiteter, knyttede til Moskéerne (sign. Fig. 59), oprettes i Mængde og underholdes ved store Legater. Professorerne flyttes fra Universitet til Universitet. I El Azhar Moskeen i Kairo samles 12,000 studerende. Der er Biblioteker paa indtil en halv Million Bind, der rummer Oversættelser af græske og persiske Arbejder og originale arabiske Frembringelser. Nu og da brød en præstelig Reaktion frem; de muhammedanske Præster var mistænksomme overfor videnskabelige Undersøgelser og Spekulationer, der kun kunde frembringe Kætteri og Vantro. Det er dog først med Tyrkerne, at en ortodoks Korantro har lammet Forskningen og stanset Kulturfremskridtet.

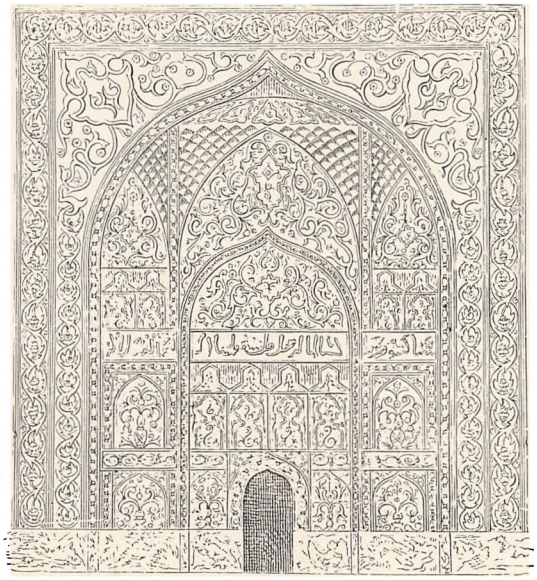

Fig. 55. Portal paa den store Moské i Ispahan. Hvide, gule og sorte Ornamenter paa blaa Grund. Mærk Forskellen mellem denne Slags Udsmykning og den Maade, hvorpaa de kristne har smykket deres Kirker med Statuer og Malerier (se Fig. 96 og 105).

Alt studeredes: Teologi, Retslære, Historie, Geografi, Naturhistorie, Matematik, Medicin, Kemi, Astronomi. De arabiske Forskere nøjedes ikke, som de kristne i Middelalderen, med at studere nogle bestemte, ufejlbare Bøger, men ved Iagttagelser, Forsøg og selvstændige Studier byggede de videre paa det givne Grundlag. Lægerne studerede Sygdommene paa Hospitaler og fandt ved Forsøg hensigtsmæssige Lægemidler (mange af dem bruges endnu af Nutidens Læger); de forstod at udføre vanskelige Operationer ved Bedøvelse. Zoologi og Botanik studeredes i zoologiske og botaniske Haver. Araberne aflurede Byzantinerne den græske Ilds Hemmeligheder og kendte Krudtet længe før Evropæerne (Fig. 56). Den arabiske Kultur er ikke synderlig »original«. Lærvillige, som Araberne var, optog de det bedste, eller hvad

Fig. 56. Arabiske »Granater« af brændt Ler (til at udskyde »den græske Ild«).

Fig. 58. Hængelampe af emailleret Glas. Fra en Moské.

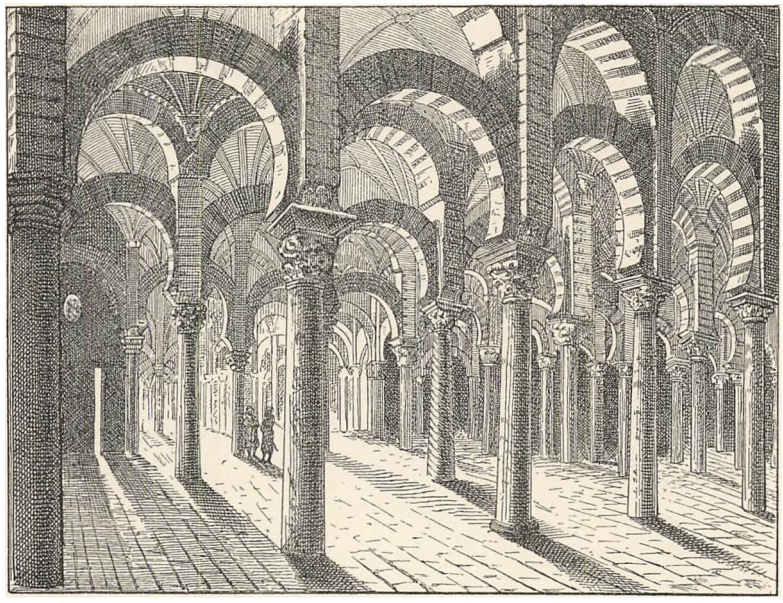

Fig. 57. Domkirken i Cordoba, bygget af Maurerne i Spanien i det 8. Aarh. Siden 1286 kristen Kirke. Moskeen (Kirken) er ved Søjlerækker delt i ikke mindre end 19 Skibe. Den er 400 Fod bred og 500 Fod lang, og der er 850 Søjler, hvoraf mange er antike. Da disse antike Søjler var forholdsvis lave, har man, for at gøre det uhyre Rum højere, bygget Buer ovenpaa. Mærk Buernes Form.

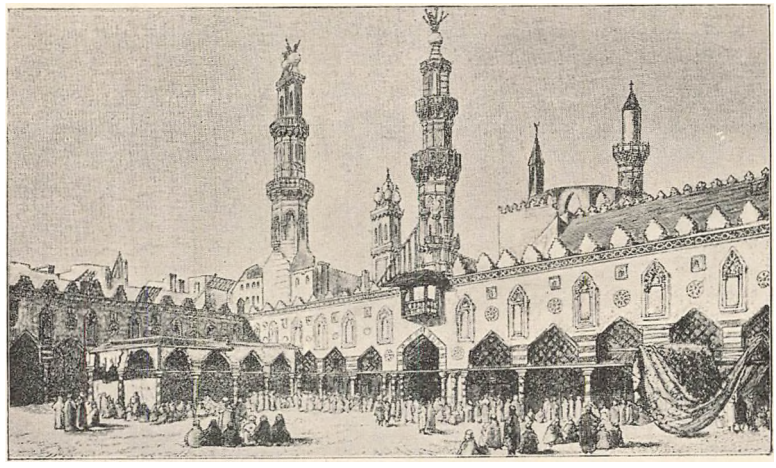

Fig. 59. En Moské i Kairo fra 10. Aarh. Er baade Kirke og Skole. I Buegangene sidder Hundreder, til Tider Tusinder, af unge Muselmænd allevegne fra og læser eller skriver under Læreres Vejledning og Opsigt. De slanke Taarne kaldes Minareter. Fra dem udraaber Præsten Bedetimerne.

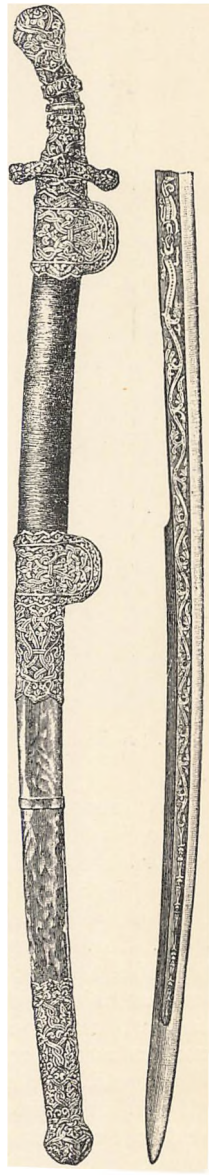

Fig. 60. Karl den stores Sværd. Gave fra Harun al Raschid.

de kunde bruge, fra de Kulturfolk, de kom i Berøring med. Dette gælder ogsaa deres Bygningskunst, som de har lært fortrinsvis af de kristne (Fig. 45, Omarmoskéen i Jerusalem er byzantinsk, Fig. 57, Moskeen i Cordoba, efterligner vesterlandsk-kristelig Arkitektur), men ganske vist paa mange Maader omdannet. De har intetsteds frembragt nogen nævneværdig Billedkunst, maaske skyldes dette tildels Koranens fra Jødernes (og de kristnes) hellige Skrifter overførte Forbud mod Billeder. I Stedet for med Statuer og Malerier smykkede de deres Moskeer med en rig Ornamentik i stærke Farver og mangfoldige Mønstre (Fig. 49 og 55).

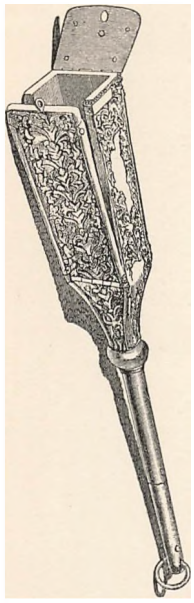

Fig. 61. Viftehylster der har tilhørt den longobardiske Dronning Theodolinde (o. 600).

Fig 62. Karl den store giver Jomfru Maria Domkirken i Aachen (fra det Skrin af forgyldt Kobber, hvori Frederik Barbarossa lod de bevarede Rester af Kejseren »skrinlægge« 1165). Sign. Fig. 93.

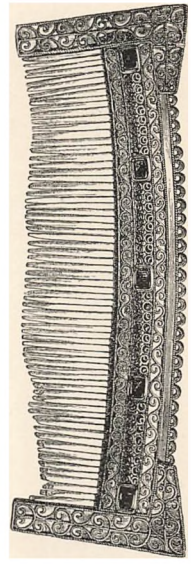

Fig. 63. Theodolindes Kam af Elfenben i Guldindfatning, smykket med Ædelstene.

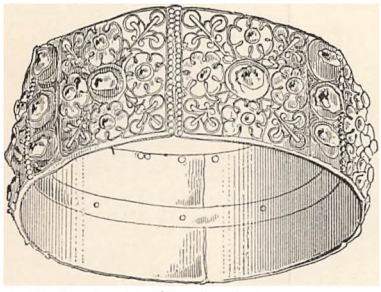

Fig. 64. Den lombardiske »Jernkrone«. Kronen er af Guld, besat med Ædelstene. Forinden en smal Jernring, der efter Sagnet skulde være udhamret af en Nagle fra Kristi Kors.

Fig. 66. Bogbind af Elfenben fra 10. Aarh. I Midten den korsfæstede Kristus. Til venstre for hans Hoved Solen, til højre Maanen. Desuden henholdsvis Jomfru Maria og Johannes. Rundt omkring Apostle og Helgener.

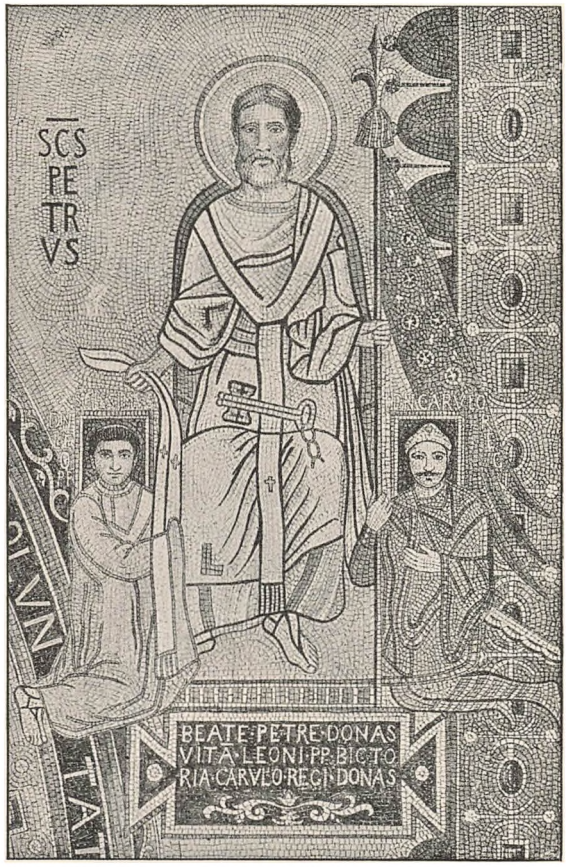

Fig. 67. Pave Leo den tredje og Karl den store knæler for Sankt Peder, der giver Paven Palliet og Karl et Banner. Mosaik fra Rom o. 800.

Fig. 65. Kong Kilderiks Seglring. (K. frankisk Konge i 5. Aarh.).

Fig. 68. Karl den stores Segl, af Bly. Indskriften paa Forsiden (mærk Kronen paa Karls Hoved; den ligner den lombardiske Jernkrone) betyder: Jesus, Guds Søn, værne Karl med Vælde; paa Bagsiden: Ære være Kristus; gid Kong Karl maa sejre.

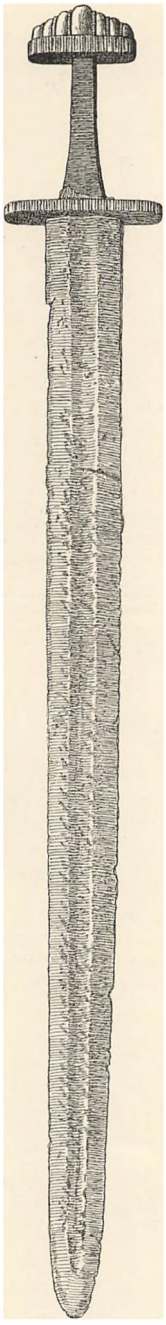

Fig. 69. Sværd fra Vikingetiden.

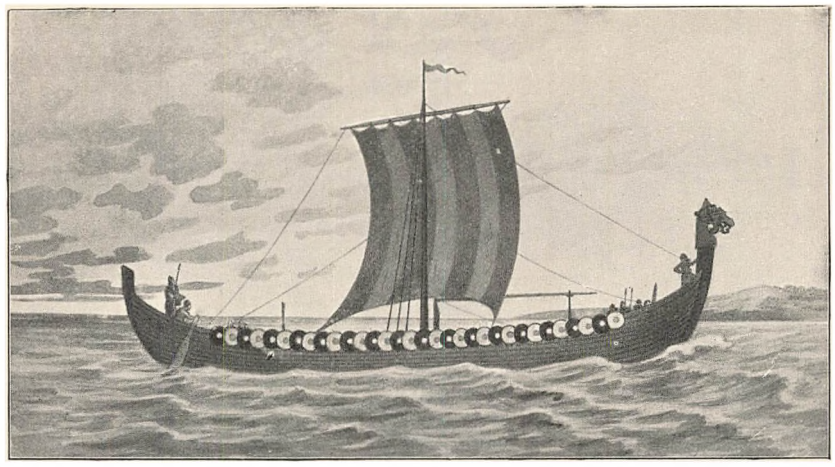

Fig. 70. Skib fra Vikingetiden. Mærk Skjoldene og Dragehovedet i Forstavnen. 72 Fod langt og 16 Fod bredt. Det havde 16 Par Aarer paa 18 Fods Længde, men desuden Mast og Sejl.

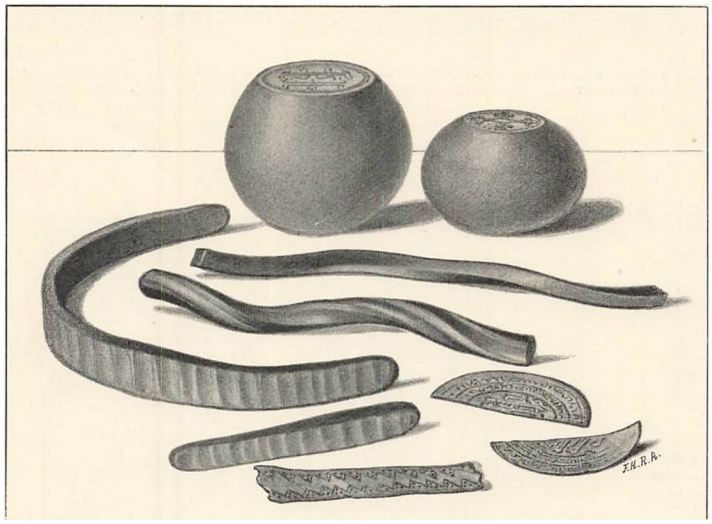

Fig. 72. Vægtlodder, Sølvbarrer, afhugget Sølv, en klippet Sølvmønt. Fra Vikingetiden. Da der var altfor faa møntede Penge (mest frankiske og byzantinske), brugte man ved Handel Sølvstykker efter Vægt, som huggedes af lange, firsidede eller runde Sølvstænger.

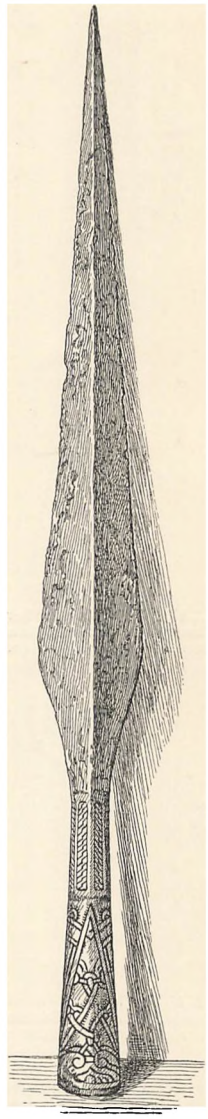

Fig. 71. Spydblad fra Vikingetiden.

I de første Aarhundreder efter Folkevandringstiden (Merovingertiden) sank Kulturen i de gamle romerske Lande stadig dybere. Det urolige, halvt nomadeagtige Liv under den stadige Fejdetilstand var ødelæggende for de Levninger af romersk Kultur, der endnu fandtes. Germansk og romansk Folkeskik smeltede efterhaanden sammen. Forskellen mellem Frankerrigets romanske og rent tyske Dele blev mindre og mindre. Barbarer og Romaner meddelte hinanden deres daarligste Egenskaber. Fra Kirkens Side udrettedes saa godt som intet i Retning af at

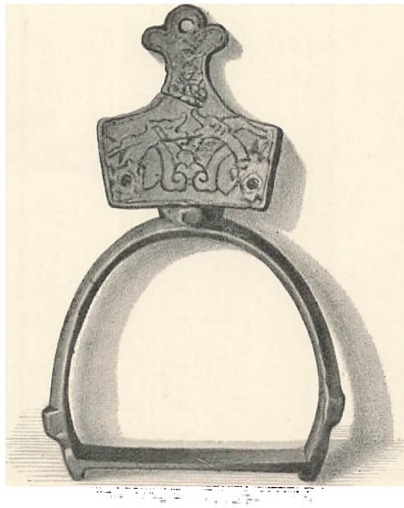

Fig. 73. Stigbøjle fra Vikingetiden.

hæmme og tøjle Raaheden og Vildskaben. Under Karl den store, hvis kraftige Styrelse bragte fredeligere Forhold og skabte større Agtelse for Lovene, stansede Forfaldet, og et vist Kulturfremskridt begyndte. Kejseren selv interesserede sig for Kulturopgaver (Landbrug, Haandværk — Efterligning af antike og især byzantinske Arbejder —, Aandsliv og Kirke). Men dette Arbejde fik kun forbigaaende Betydning, dels fordi det udgik fra en snever Kres ved Hoffet og ikke trængte ned i Folket, dels fordi de nordiske Vikingetog bragte en Gentagelse af Folkevandringens Ulykker og Ødelæggelser. Vikingetogene (Fig. 70) bragte neppe Vestevropa synderlig meget godt, hvorimod deres forfærdelige

Fig. 74. Harald Blaatands Mindesten over sine Forældre, Gorm og Thyre (ved Jelling). Kristus som korsfæstet, med Glorie om Hovedet, omgivet af Slyngprydelser (efter irsk Mønster). Det er det ældste Kristusbillede i Norden. Forneden Runer.

Fig. 75. Runesten fra Tryggevælde. Runeindskriften betyder: »Ragnhild, Ulfs Søster, satte denne Sten og gjorde denne Høj og Stensætning over sin Ægtefælle Gunnulf, Nørves Søn, den veltalende Mand. Faa fødes nu bedre end han.« Paa Stenens Bagside staar: »Den skal give Erstatning, der beska diger denne Sten eller fører den herfra« (yngre Runer).

Fig. 76. Alterprydelse af drevet, forgyldt Kobber. Fremstiller maaske Poppos Jernbyrd. Paa Harald Blaatands Bud skulde Poppo vise sin Guds, Kristi, Magt ved at bære en glødende Jernhandske.

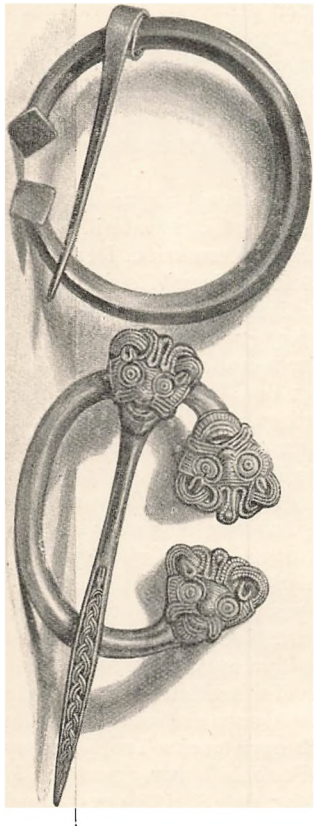

Fig 77. To Ringspænder fra Vikingetiden. Mærk Dyreformerne.

Fig. 78. Spader af Egetræ, fundne i Jellingehøjene.

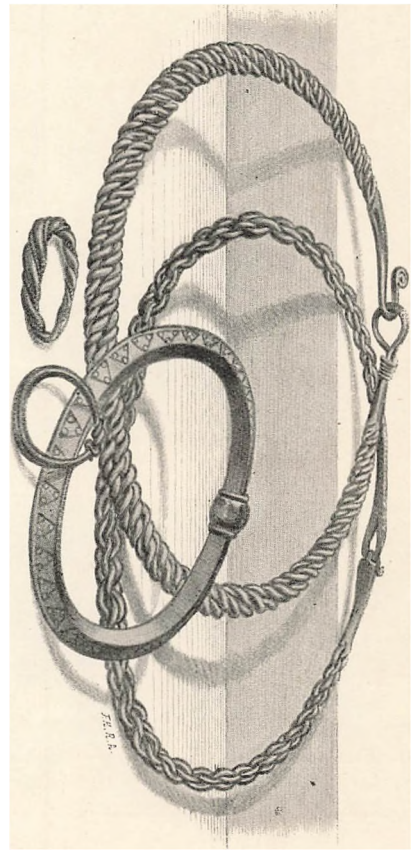

Fig. 79. Hals-, Arm- og Fingerringe fra Vikingetiden.

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚲ ᚷ ᚹ : ᚺ ᚾ ᛁ ᛃ ᛇ ᛈ ᛉ ᛊ : ᛏ ᛒ ᛖ ᛗ ᛚ ᛜ ᛟ ᛞ

f u þ a r k g w h n i j · p z s t b e m l ŋ o d

Fig. 80. Runealfabetet (de ældre Runer).

Fig. 81—83.

Billeder fra Bayeuxtapetet. Fig. 81. Et Stormandshus. Nogle Mænd nyder et Maaltid i Højeloft. Fig. 82. Normanniske Skibe. Fig. 83 Normanniske Bueskytter og Ryttere stormer frem mod den engelske Hær. Bayeuxtapetet (opbevaret i Bayeux i Normandiet) er et 224 Fod langt, 3 Kvarter bredt Stykke Hørlærred, paa hvilket Figurerne er baldyrede med Uldgarn af flere Farver. Der er 72 Billeder, der fremstiller Vilhelm Erobrerens Tog til England 1066 og Forberedelserne til det. Det er syet faa Aar efter Begivenheden, formodentlig af en eller flere Adelsdamer. Lignende, men mindre Tæpper baldyredes overalt paa Borgene og brugtes til Udsmykning af de nøgne Vægge i Borgens Vaaningsrum.

Plyndringen paa Kyster og langs Floder, med Drab og Mishandlinger, med Bortførelse af Folk og Fæ øgede Utrygheden, nødte Konger og Høvdinger til at indrette sig krigersk og saaledes ødelagde den begyndende Sans for fredelig Idræt — uden at Vikingerne selv tilegnede sig ret meget af den større Kultur, de forefandt. Nogle af dem modtog — navnlig i England og Irland — visse kirkelige Forestillinger (Fig. 74); kristne Missionærer fandt Vej til Norden (slgn. Fig. 76), men nogen dybere Indflydelse paa Sæder og Tænkemaade fik de næppe i de første Aarhundreder. Vikingernes Barbari vedligeholdt altsaa den krigerske Aand, som bl. a. affødte den normanniske Erobring af England (Fig. 81—83). Kirken var omtrent afmægtig overfor den. Ved Korstogene og Riddervæsenet tog Kirken den i sin Tjeneste, men uden egenlig at forædle den.

Tiden før Aar 1000 er da hovedsagelig en barbarisk Tid, for Vestevropas Vedkommende en Forfalds- og Tilbagegangstid, medens Tyskland og senere Norden efterhaanden, dels ved Krige og Handel, dels ved den kristne Mission, der gennem Romerkirkens stadig voksende Organisation bringer visse fælles Institutioner og Sædvaner, bliver delagtig i den barbariserede Kultur, som er Grundlaget og Udgangspunktet for den fælles-europæiske Kultur, der efterhaanden udvikler sig.

Aandskulturen stod uhyre lavt i disse Aarhundreder. Lægfolk kunde i Almindelighed hverken læse eller skrive. Den sachsiske Munk og Historieskriver Widukind (o. 1000) siger om en af de mest fremragende Mænd i 10. Aarh., Kejser Otto den store: »Hans Aandsevner er beundringsværdige, thi efter sin Dronnings Død lærte han at læse Skrift, hvad han forhen ikke kunde, og saa godt, at han fuldkomment kan læse og forstaa Bøger«. Dette Forhold bidrog ogsaa til at skaffe Kirkens Mænd, der alene havde boglig Dannelse, Anseelse og Indflydelse.

Fyrsterne maatte have Gejstlige til at føre de skriftlige, diplomatiske Forhandlinger med andre Fyrster, til at affatte allehaande Dokumenter o. l. (Kansler); alt skriftligt Mand og Mand imellem udfærdigedes af Klerke. For Menigmands Bevidsthed stod Læse- og Skrivekunst ofte som en halvt overnaturlig Evne (slgn. Runeristerens Trolddomsevne), og paa dette Forhold beror ogsaa den folkelige Respekt for de »Skriftkloge« som Fortolkere af Guds Villie og af de evige Sandheder, ikke blot paa Religionens men ogsaa paa Videnskabens Omraade, (jfr. Benævnelsen for den kirkelige Stand: Gejstligheden ɔ: den aandelige Stand, modsat de kødelige Lægfolk).

Fig. 84. Bygning i Lorsch, fra Karolingertiden. Oprindelig en Del af det gamle Kloster i Lorsch (Portbygning). Den romerske Triumfbue har været Forbilledet. Taget er fra en senere Tid.

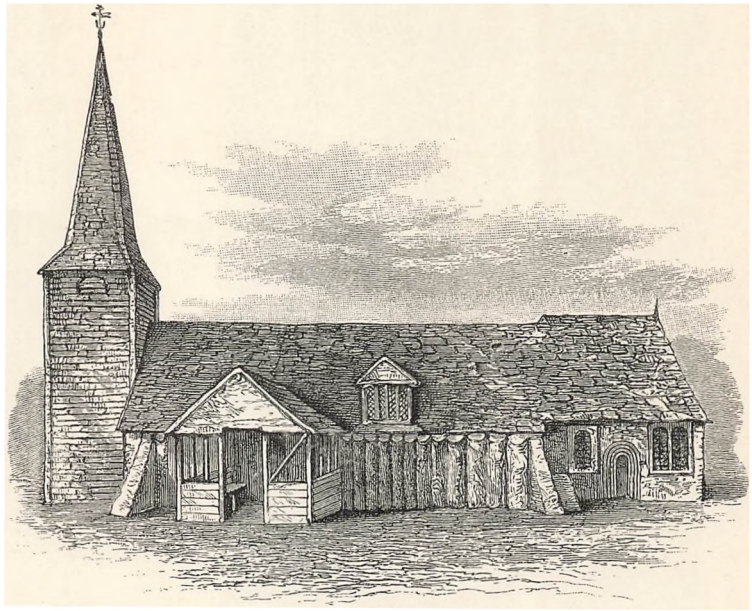

Fig. 85. Engelsk Trækirke fra o. 1000. — I den ældre Middelalder var Kirkerne, som næsten alle andre Bygninger, af Træ. I Vikingetiden blev en Mængde brændt.

I det kristne Evropa rejste der sig i Aarhundrederne efter Folkevandringen en Mængde Gudshuse. Tidens Fromhed ytrede sig ikke i en kristelig Livsførelse — thi Raaheden og Voldsomheden mildnedes kun langsomt under den evige Ufred — men i Gaver til Kirker og Klostre, hvorved Giverne vilde tækkes Gud og gennem Kirkens Forbøn søge at undgaa Helvede. De fleste dygtige Konger støttede ogsaa Missionen og Kirken, fordi denne ved sin hurtigt voksende Organisation arbejdede for større Orden, for Fred og Ro og derved for Kulturen. Kirken var i den ældre Middelalder den vigtigste, ofte den eneste Kulturbærer.

De største og prægtigste Kirkebygninger rejstes i de større Byer, hvor der boede en Biskop; de kaldes Katedralkirker, af Katedra ɔ: Stol, altsaa Kirker, hvori Bispen havde sin Stol. Udenfor Byerne, ofte paa udyrkede Steder, rejste der sig Klostre, hvis Beboere da opdyrkede Egnen og ofte var Læremestre i Agerdyrkning og Havebrug. Klosteranlæggets fornemste Bygning er Kirken; i Forbindelse med den anlægges Klosterbygningerne, Abbedens og Munkenes Huse med Sove- og Spiserum, Køkken, Bibliotek, Kapitelsal, Sygehus, Gæstehus, Lader, Stalde, Værksteder, Mølle, Vinperse o. s. v. Sædvanlig grupperedes flere eller færre af disse Bygninger om en Klostergaard, omgiven af aabne Søjlegange (Fig. 102 og 103). Det hele Anlæg omgaves af en Fæstningsmur med Taarne.

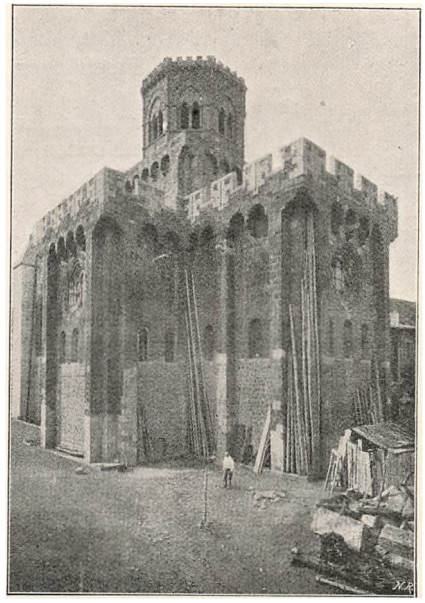

Fig. 86. Befæstet Kirke i Frankrig fra den ældre Middelalder. Da Kirkerne var de anseligste og solideste Bygninger, benyttedes de ofte som Tilflugtssted for Befolkningen under fjendtlige Angreb.

Men foruden Katedral- og Klosterkirkerne byggedes en stor Mængde mindre anselige Kirker rundt omkring, sjældent rejste af en Menighed, oftest af en fornem Mand fra Egnen, der ved at skænke Midler til Kirken og ved at tilvejebringe en eller anden Helgenlevning for at hellige Stedet, sikrede sig selv og sin Slægt en særlig hellig Gravplads og Præsternes Bønner. De fleste af disse Kirker var i den ældre Tid smaa og tarvelige, ofte af Træ (Fig. 85). I Ufredstid blev de hyppig brændte eller plyndrede og erstattedes efterhaanden af Stenkirker.

Af verdslige Bygninger fra Tiden før 1000 er næsten intet bevaret. Kun faa Huse byggedes af Sten. Stormændene byggede ofte deres Træborge paa en Jordforhøjning, omgiven af en Grav og skærmet af en Jordvold med Pallissader. Først i 11. og 12. Aarh. erstattedes disse Træbygninger af Stenborge. Af Bo-

Fig 87. Den hellige Fides. Statue fra Karolingertiden (Frankrig). Den er af Guld og overkæsset med Ædelstene, der Tid efter anden er bragt Helgeninden som Offer af taknemlige Krigere, bodfærdige o. l. Det kostbare Stof i tarvelig og smagløs Udførelse viser Tidens Barbari. (Mærk Statuens Frontalitet).

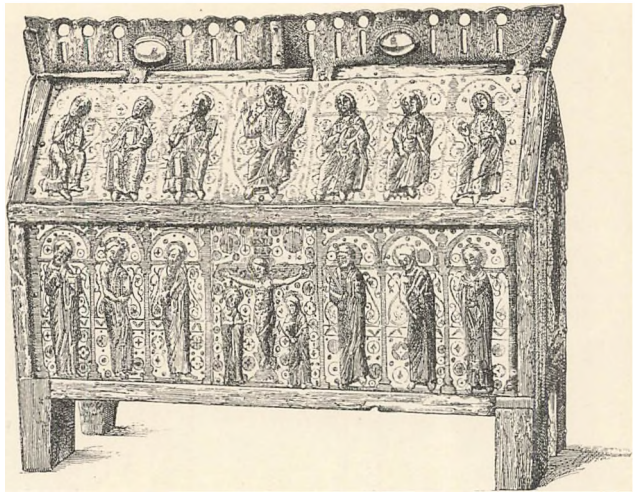

Fig. 88. Fransk Helgenskrin fra o. 1200. Af drevet, forgyldt og emailleret Kobber. Paa Laaget en velsignende Kristus mellem 6 Apostle. Nedenunder den korsfæstede Kristus mellem Jomfru Maria og Apostlen Johannes. Til højre og venstre Apostle.

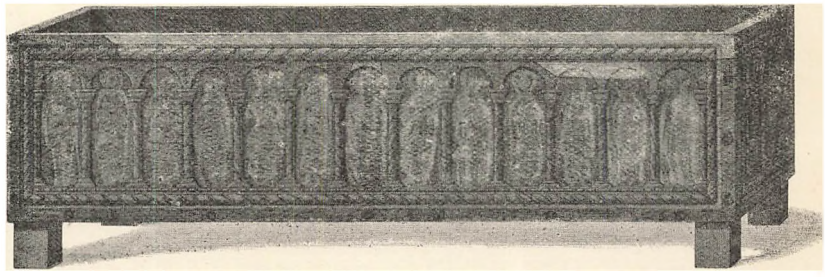

Fig. 89. Knud den helliges Helgenskrin i Odense.

havet i disse verdslige Huse fra før 1000 er næsten intet bevaret; det var yderst tarveligt. Kun paa Smykker og Vaaben ødsledes der. Menigmands Hytter og Bohave var naturligvis endnu ringere, endnu daarligere beskyttede og idelig Genstand for Vold og Ødelæggelse.

Kirken (eller Klostret) var da enhver Bys, enhver Egns fornemste, solideste og pragtfuldeste Bygning. Paa den ofredes alt. Selve Bygningen var ofte Befolkningens Tilflugtssted, naar Egnen hærgedes af Voldsmænd; mangen Stenkirke forsynedes med Brystværn og Skydeskaar. Tilbygning af Taarne skete ofte i Forsvarsøjemed (Fig. 86). Den indre Udsmykning var forholdsvis kostbar; Kirkens hellige Kar var af ædelt Metal, ofte besatte med kostbare Stene, det hele præget af barbarisk Smag (sign. Fig. 87).

Men ogsaa Kirkebygningerne led under Tidens Barbari og Voldsomhed; de fleste Trækirker er gaaet til Grunde ved Ildebrand; ogsaa Stenkirkerne ødelagdes paa den Maade. Naar det flade Træloft og Tagtømmeret brændte, ødelagdes let hele Bygningen. Især i Normannertiden led Vestevropas Kirkebygninger meget. Det var først, da man i stor Udstrækning begyndte at erstatte Træloftet med murede Hvælvinger, at Kirkerne kunde holde Stand mod Ødelæggelserne.

Der var naturligvis stor Forskel mellem Kirkerne i det fattige Norden, hvis Befolkning sent blev bekendt med Kristendommen og endnu senere kom paa Højde med de sydlige Landes Haandværksdygtighed, og Sydtyskland, Frankrig, Italien (sign. Fig. 92 med Fig. 90). Især i Italien, hvor der var gammel Rigdom og Kultur, og hvor Forbindelsen med Byzanz's gamle, rige Kultur var let og livlig, rejste der sig allerede før 1000 mange prægtige Kirker. Prægtigst af alle var Markuskirken i Venedig, der paa mange Maader efterligner de byzantinske Kuppelkirker (Fig. 90).

I Tiden efter Aar 1000, da den romerske Kirkeorganisation var indført i hele Vest- og Nordevropa, sætter Gejstligheden overalt den største Kraft ind paa at faa opført nye, varige og hensigtsmæssige Kirker eller forbedre og forstørre dem, der allerede fandtes. I Italien anvendtes ofte Marmor, ellers Granit eller Tuf eller, hvor naturlige Brudsten ikke fandtes, som i Nordtyskland og tildels Danmark, Mursten af brændt Ler. Det er Præster og Munke, der er Arkitekter og Haandværkere; de har alle den samme Uddannelse, beherskes af de samme Meninger, er i hvert Fald alle underkastede den samme Ledelse. De Kirker, der bygges, er derfor i det væsenlige ensartede. Langhuset bestaar, som i den

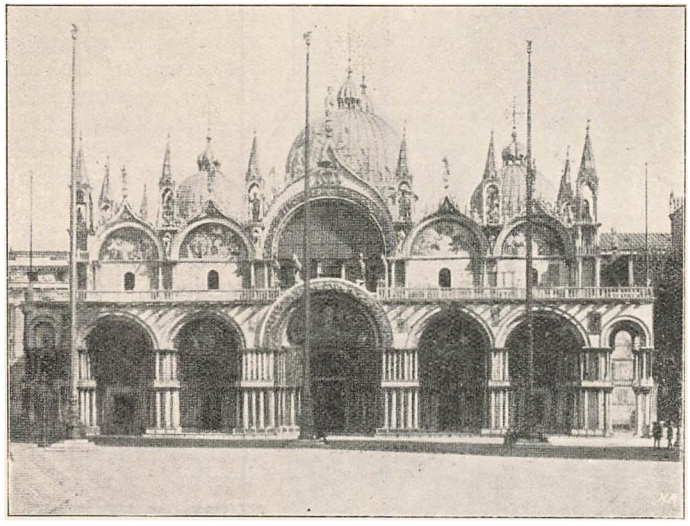

Fig. 90. Markuskirken i Venedig. En Kuppelkirke fra o. 1000. De venetianske Købmænd stod i livlig Forbindelse med Konstantinopel. Den Kirke, de byggede for deres Bys Skytshelgen, den hellige Markus, som de købte af Muhammedanerne i Alexandria, ligner derfor de prægtigste byzantinske Kuppelkirker (Sofia). Ogsaa den indre Udsmykning med Mosaiker er efter byzantinske Monstre (se Fig. 94). Saadanne Kirker kunde man slet ikke bygge den Gang i Vesteuropa.

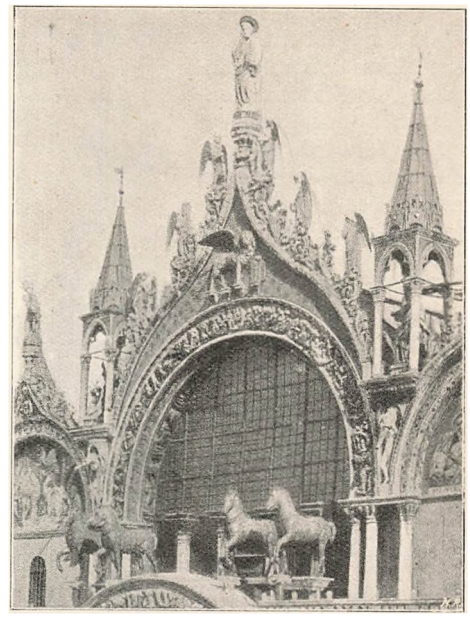

Fig. 91. Det øverste af Midt-Portalen af Markuskirken. De fire Heste (gammel-græske Kunstværker) røvede Venezianerne fra Konstantinopel, hvor de var opstillede i Hippodromen (se Fig. 39). (Mærk ogsaa Løven).

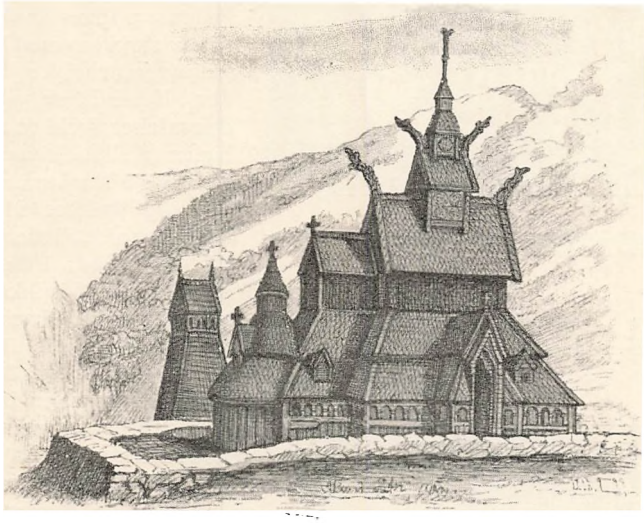

Fig. 92. En norsk Trækirke (»Stavkirke«) fra Borgund. I det fattige, men skovrige Norge byggedes næsten alle Kirker af Træ. (Mærk de udskaarne Figurer paa Tagryggene, Svalegangene, det runde Kor, Klokketaarnet)

Fig. 93. Kalkmaleri fra Fjenneslevlille Kirke i Danmark, bygget af Absalons Fader. Maleriet viser os Billedet af Asser og Inger, Absalons Forældre, der rækker Modellen af Kirken op mod Guds udstrakte, velsignende Haand (sign. Fig. 62).

gamle Basilika, af et højt og bredt Midtskib mellem to (sjeldnere fire) omtrent halvt saa høje og brede Sideskibe. Ved Kirkens østlige Ende adskilles sædvanlig Langhuset fra Koret ved et Tværskib, hvorved Grundplanen bliver korsformet. Der opnaas derved større Plads til den voksende Menighed. Men Gejstlighedens Tal vokser stærkere end Menighedens, og i Kirken har de gejstlige, den »aandelige« Stand, deres særlige Plads oppe i Koret, der derfor gøres større. Hele Korrummet løftes noget op over Langhusets Grundflade, og under det indrettes ofte en saakaldet Krypt, et Gravrum, hvor Egnens Stormænd og Kirkens Velgørere begraves. Forgaarden, der tidligere fandtes foran Kirken (Fig. 25), med en Brønd i Midten, forsvinder; i Stedet for Brønden kommer Vievandskarret ved Kirkens Indgang. Det bliver almindeligt at forsyne Kirkerne med et eller flere Taarne. I en Tid, da kunstige Tidsmaalere var sjeldne, var det Kirkens Klokker, der regulerede det offenlige og private Livs Tidsinddeling. Kirkeklokkerne ringede, naar Byens Porte skulde aabnes eller lukkes, naar Arbejdet i Værkstederne begyndte eller sluttede o. s. v. Klokkerne klemtede, naar der var Ildløs eller naar Fjender nærmede sig. Endelig kaldte Klokkerne til Bøn og Gudstjeneste, indringede kirkelige og verdslige Fester. Kirkeklokken blev »Stadens Røst«, Klokketaarnet Byens Stolthed; det ragede op over alt andet, det

hilsede først den fremmede Vandrer i det fjerne.

Det blev af væsenlig Betydning for Kirkens Konstruktion og Udseende, at det flade Træloft afløstes af murede Stenhvælvinger, Tønde- eller Krydshvælvinger (sign. Romernes Bygningskunst, Fig. 172 og 174, I. Del). I Basilikaerne havde de slanke Søjler kunnet bære det lodrette og forholdsvis lette Tryk af Loftet. Stenhvælvingerne er dels langt tungere, dels virker deres Tryk ikke blot lodret nedad, men ogsaa udad. Søjlerne maa da gøres baade tykkere og lavere og ofte anvendes ikke Søjler, men tykke murede Stenpiller, der smykkes paa lignende Maade som Søjlen med Gesims og Fodstykke, med Udskæringer og Indsætning af tynde Søjler, hver med sit Kapitæl og Fodstykke. Tøndehvælvingen er ikke bleven meget anvendt, hvorimod Krydshvælvingen snart blev almindelig. Man begynder med at dække de smallere Sideskibe, hvis Bredde svarede til Pillernes Afstand, med Krydshvælvinger, der saaledes fik kvadratisk Form; den firdelte Hvælving mures ind mellem Gjordbuer, der hviler paa Pillerne, (indad mod Kirkens Indre) og paa Ydermuren, der da gøres noget tykkere paa vedkommende Punkter. Midtskibet var jo omtrent dobbelt saa bredt som Sideskibene og adskilligt højere. Naar det skulde dækkes med Krydshvælvinger, maatte disse da have den dobbelte Udstrækning, og Gjordbuerne, der spændtes over Midtskibet, hvilede da kun paa hvert andet Pillepar, saaledes at en af Midtskibshvælvingerne svarede til to af Sideskibshvælvingerne. De Piller, der bar Midtskibshvælvingernes Gjordbuer, maatte naturligvis gøres meget stærkere end de øvrige, hvilket opnaaedes ved at tilføje fremspringende Halvsøjler eller Pilastre (Fig. 99 og 101). Da Hvælvingsbuerne, Buerne over Vinduer og Døre, de »blinde« Buer, der brugtes til Udsmykning af Murfladerne o. s. v., næsten altid svarer til Dele af en Cirkel, bruger man Udtrykket Rundbuestil om alle disse Kirker (se Fig. 98). I de store Kirkers indre Udsmykning er der ødslet med menneskeligt Arbejde, selv om det 11. og 12. Aarhundreders Rundbuekirker ikke i den Henseende kan maale sig med de efterfølgende Aarhundreders Spidsbuekirker. Man maa imidlertid huske, at Kirken i den ældre Middelalder er Samfundets eneste monumentale Bygningsværk, til hvis Udsmykning alle Midler tages i Brug. Søjlernes og Pillernes Fodstykker og Kapitæler smykkes med Ornamenter, udhugne i Sten: Plante- og Linieornamenter, Menneske- og Dyrefigurer. Prædikestole og Altere smykkes med Billedhuggerarbejde; Vægflader, Hvælvinger og Vinduesnicher dækkes af Malerier (Kalkmalerier eller Mosaik; i Markuskirken i Venedig dækker Mosaikbillederne et Fladerum at 30,000 □ Alen). Billederne skal imidlertid ikke blot være til Pryd, men ogsaa til Opbyggelse og Belæring for Menigheden. Der lægges ikke Vægt paa det enkelte Billede, den enkelte Figur, men paa Sammenhængen, idet ofte hele Bibelhistorien eller Dele af den fremstilles gennem store Billedrækker, hvis Anordning og Fordeling i Rummet sker efter de Regler, som Hensynet til den af Kirken fastslaaede Tankesammenhæng kræver. Ind imellem de bibelske Figurer væves ofte et Mylr af allegoriske Fremstillinger (Dyder og Laster, Videnskaber og Kunster) og af Fabelvæsner fra Middelalderens Fantasiverden. Det er altsammen præget af den særlige kirkelige Dannelse, der beherskede den ældre Middelalders Aandsliv. Selve Kunstnerne var Præster eller Munke uden anden kunstnerisk-menneskelig Dannelse end en temmelig mekanisk Færdighed i at male Billeder efter bestemte Skemaer.

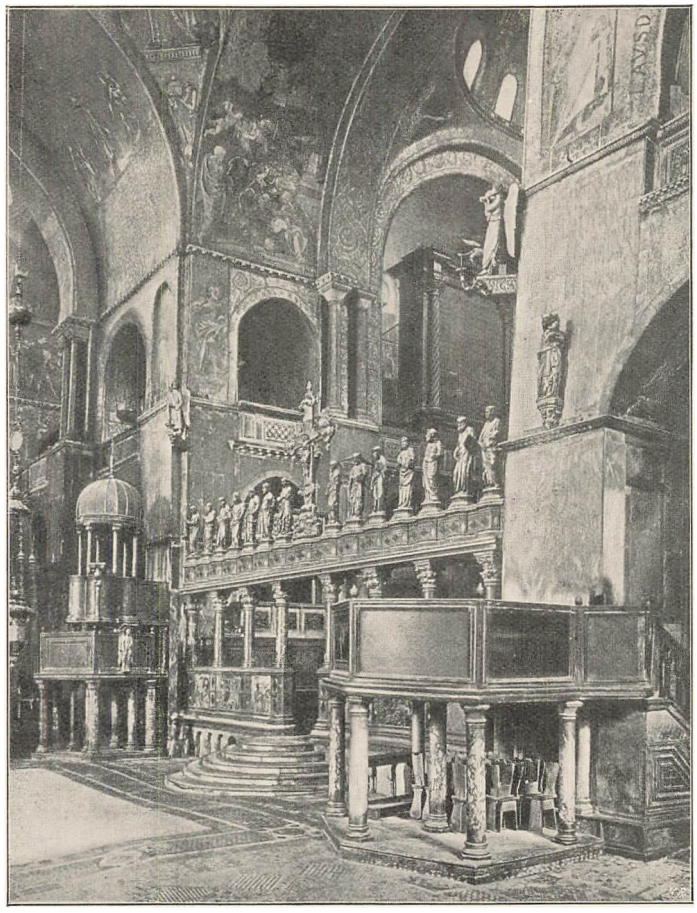

Fig. 94. Det indre af Markuskirken i Venedig. Mosaiker og Statuer. Søjler af Marmor og andre kostbare Stenarter.

Fig. 95. Søjlekapitæler fra Markuskirken.

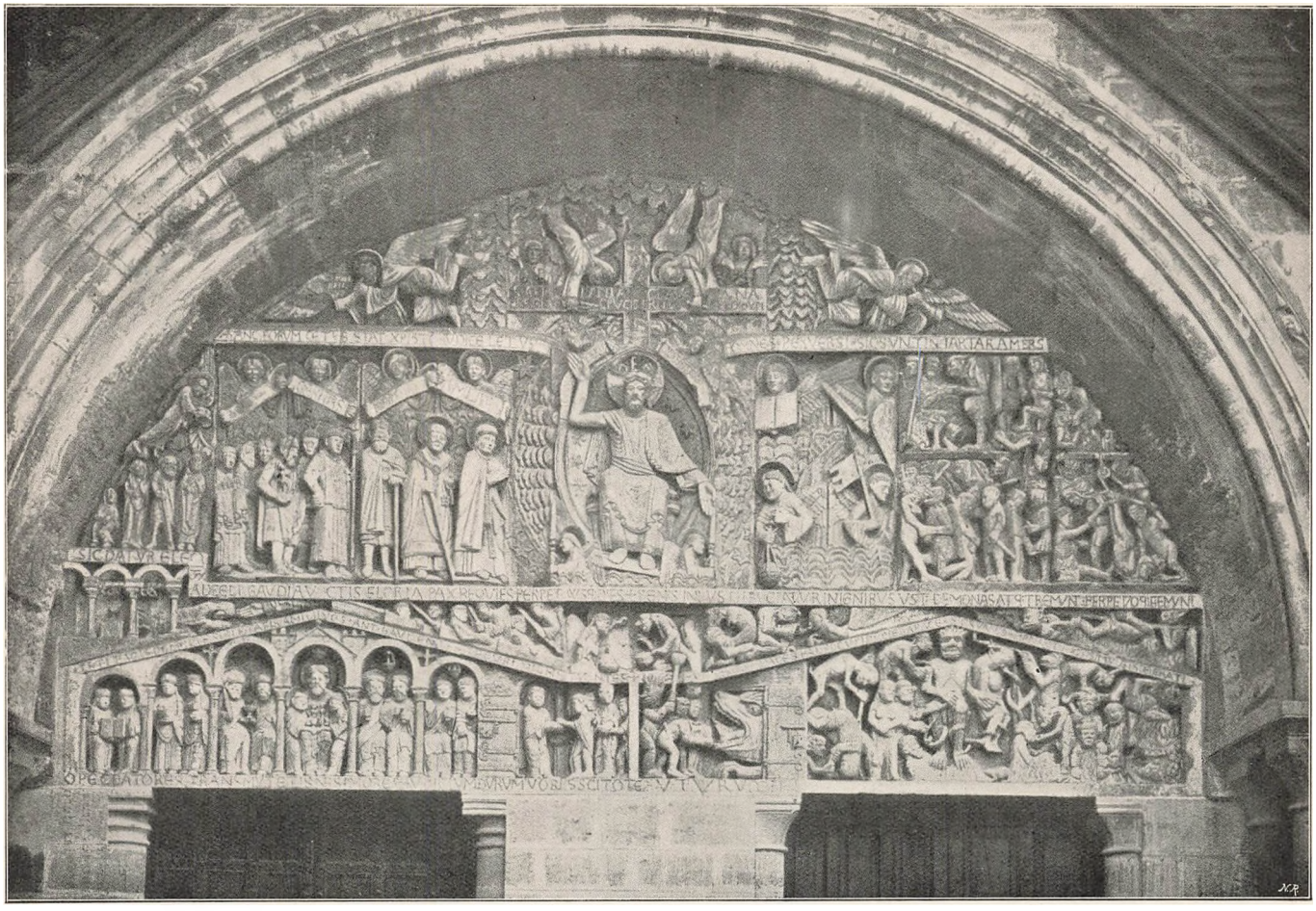

Fig. 96. Tympanon med Reliefskulpturer over Indgangsdøren til en Rundbuekirke (Conques, Frankrig). Dommedag. Kristus som Dommer, salige og fordømte. (12. Aarh.).

Den enkelte Kunstner havde hverken Lov eller Evne til at give sine Frembringelser noget egenligt Personlighedspræg. Alt er typisk og traditionsbunden, og kun en ringe Del af det menneskelige Følelses- og Tankeliv (højtidelig Alvor, Sorg, Lidelse) kommer til Udtryk. Et Virkeligheds- eller Naturstudium var der længe ikke Tale om, hverken i den kirkelige Kunst eller i den af Kirken ledede Videnskabelighed. Kun i visse Egne af Italien (især i det rige Pisa) og Frankrig bragte det livlige Handelsliv allerede tidlig en delvis Frigørelse fra den kirkelige Autoritet, hvilket i Kunsten giver sig Udtryk i et interesseret Naturstudium.

Paa de Redskaber og Kar, som Gudstjenesten krævede, ødsles der ogsaa med menneskeligt Arbejde og med kostbart Materiale; Alterkalk, Røgelsekar, Hostigemmer, Relikvi-

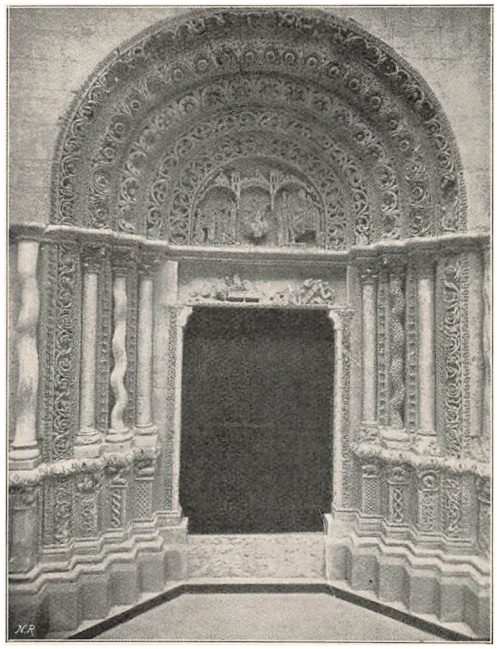

Fig. 97. Rundbueportal (Frankrig).

skrin, Lysestager o. s. v. er ofte af Guld eller Sølv, overlæssede med Ædelstene efter en barbarisk Smag (Fig. 87 og 88). Kirkens haandskrevne Bøger prydes med Miniaturmalerier og indfattes i kostbare Bind af udskaaret Elfenben eller af emaillerede eller ciselerede Guld- eller Sølvplader, ofte med paasatte Ædelstene.

Hvad Kirkens Ydre angaar, da søger man at bringe Afveksling i de store Murflader paa Siderne ved Pilastre, Buefriser og blinde Arkader. Hovedvægten lægges dog paa Udsmykningen af Façaden, i Almindelighed Vestgavlen. Sædvanlig bygges foran hvert af de to Sideskibe et Taarn, og disse to Taarne indfatter da Midterdelen, der har Midtskibets Bredde og i hvilken Kirkens Hovedindgang findes, saaledes at den, der herigennem træder ind i Kirken, ser dens Indre i hele dets Længde, med det pragtfulde Hovedalter og

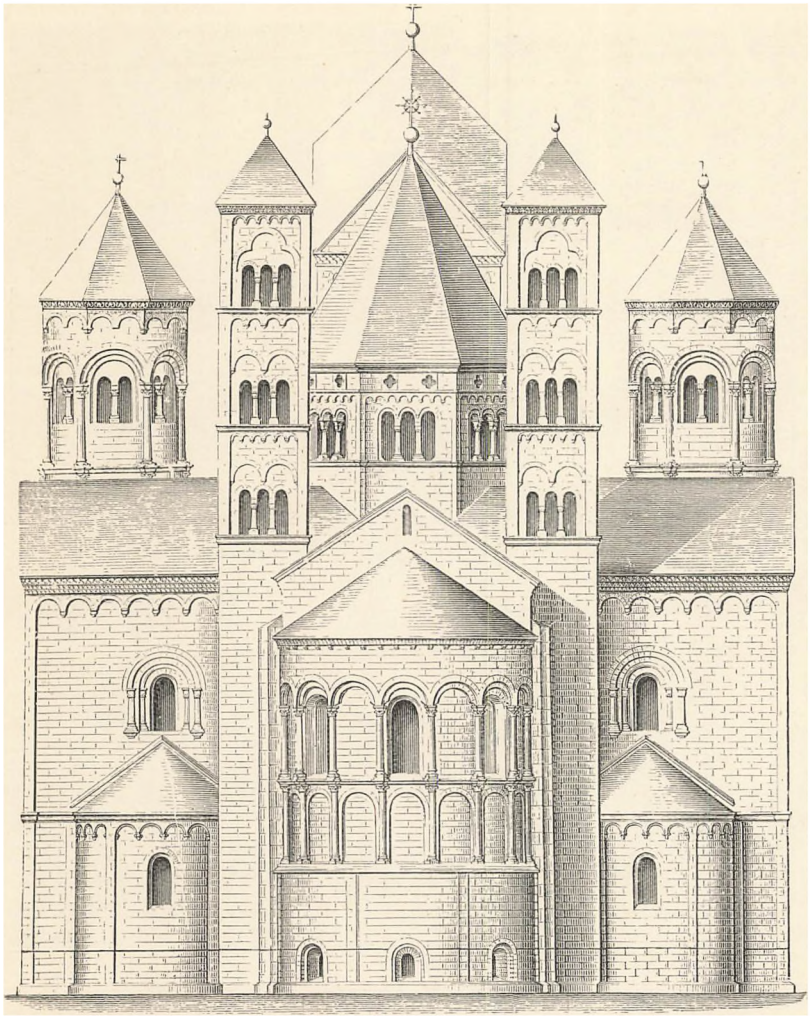

Fig. 98. Rundbuekirke i Tyskland (Laach).

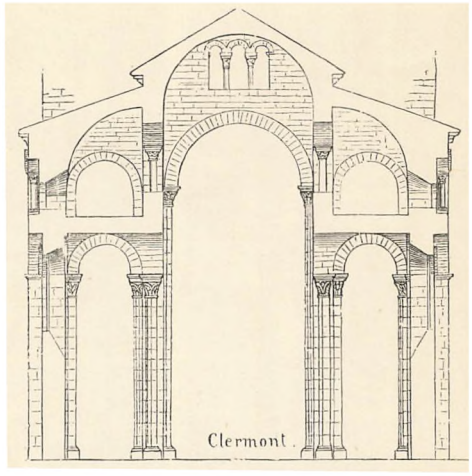

Fig. 99. Tværsnit af en Rundbuekirke.

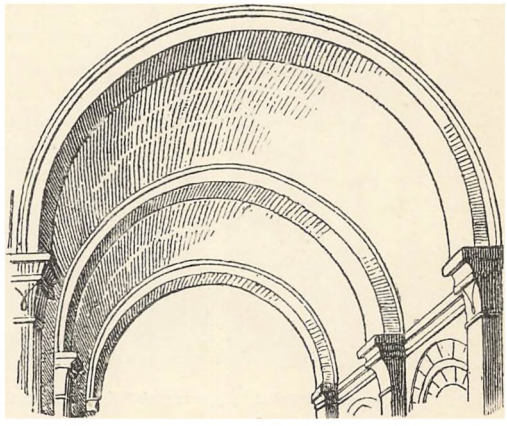

Fig. 100. Tøndehvælving.

Til Fig. 99—101. I de ældste Kirker — ogsaa i Stenkirkerne — var der i Almindelighed flad Træloft (se Fig. 24). I den ældre Middelalders urolige Tider ødelagdes Kirkernes Træværk ofte af Ildebrand. Man byggede da hvælvet Stenloft. I Rundbuekirkerne er der to Hovedformer af Hvælvinger: Tøndehvælvingen og Krydshvælvingen, der fremkommer ved at to Tøndehvælvinger skærer hinanden i en ret Vinkel. Disse massive Stenhvælvinger er meget tunge; deres Vægt virker dels lodret, ned paa Pillerne eller Væggen, der bærer dem, dels ud ad, til Siden. Dette sidste Tryk, Sidetrykket, vilde drive Væggene ud, hvis man ikke modvirkede det ved at gøre Væggene saa tykke, at de derved kunde modstaa Trykket. Men dels krævedes derved en Mængde Materiale, dels kunde man ikke bygge synderlig højt. (Se videre S. 26 f). Lysaabningerne maatte, hvis Muren ikke skulde svækkes for meget, være forholdsvis faa og smaa, saa disse Kirker ogsaa blev temmelig mørke. Fig. 98 og 99 viser, hvorledes Rundbuen anvendes overalt i og paa Bygningen, ogsaa som Prydelse.

Kor i Baggrunden. Midtportalen er da ogsaa gerne behandlet med den største Omhu (Fig. 97); Væggene paa begge Sider smykkes med Søjler og Halvsøjler af forskellige Former. Det halvcirkelformede Felt, der ofte findes ovenover selve Indgangsaabningen (Tympanon), udfyldes med Reliefskulpturer fremstillende Kristus med Evangelister, Apostle og Engle, Dommedag el. lign. (Fig. 96).

For Billedhuggerkunstens Menneskefremstilling gælder i denne Tid det samme som for Malerkunstens. De byzantinske Traditioner i Forbindelse med den kirkelige, middelalderlige Opfattelse af Mennesket præger saavel Enkeltstatuer som Statuemasserne. Naturstudium findes der intet af. For den kirkelige antihumanistiske Opfattelse er Naturen syndig og fordærvelig. Den kirkelige Kunst skal ikke efterligne og forherlige Naturen, ej heller Menneskelegemet, der er urent, kødeligt, Sjælens Fængsel. Nøgenheden, der i den græske Kunst var Menneskets Ære, er nu dets Skam. I Dommedagsbilledet Fig. 96 er Kristus, de salige og Englene paaklædte, kun de fordømte er nøgne. Naar Kristus paa Korset, de to Røvere, Adam og Eva efter Syndefaldet fremstilles nøgne, da fremhæves derved kun yderligere Elendigheden og Synden. Paa de nøgne Figurer vogter man sig ogsaa for at gengive de tydeligste Tegn paa Kønsforskel; enten udelader man dem helt, eller man skjuler dem bag Bladene paa et Træ, der anbringes alene i dette Øjemed.

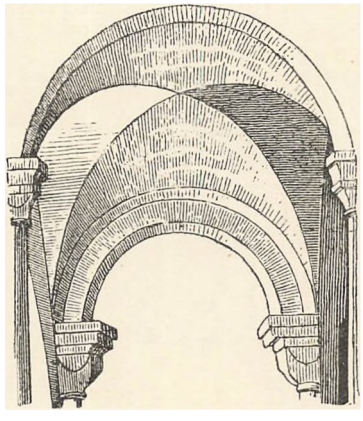

Fig. 101. Krydshvælving.

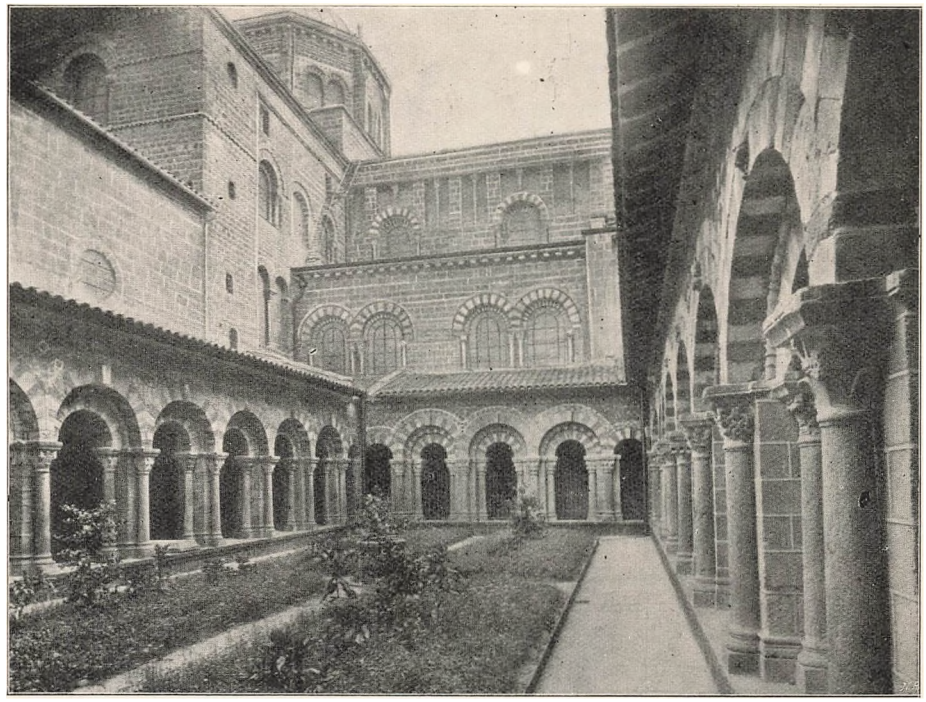

Fig. 102. En Klostergaard i Rundbuestil (Sydfrankrig).

Som den uhyre store Grundejer Kirken var, med Godser spredt ud over hvert enkelt Land i det kristne Evropa, havde den været dybt interesseret i og virksom for at skabe Fred, Orden og Lovlydighed hos de barbariske Folk; den havde i den Henseende været de dygtige Konger en god Støtte. Men det var ikke lykkedes at tøjle Stormændene, der vedblev at være krigerske og uciviliserede, og hvis Voldsfærd pinte Bønder, Haandværkere og Købmænd og hindrede dem i at passe deres fredelige Dont. Bønderne, der i Medfør af selve deres Næringsvej boede spredt, og som derfor under de usle Samfærdselsforhold, der herskede helt op mod vore Dage, ikke kunde samle sig til fælles Selvhævdelse, vedblev at leve under trange Kaar, prisgivne baade den krigerske verdslige og den rige kirkelige Overklasses Underkuelse. Købstæderne var smaa, Handelen var — naar undtages nogle italienske og enkelte franske Byer — ringe, og Haandværket stod ogsaa i Stampe, dels fordi baade Bønder og Godsejere selv tilvirkede det meste af deres Fornødenheder, dels fordi den stadige Ufred ogsaa var ødelæggende for dem. Mange Byer var opstaaet i Ly af en Borg (deraf Navnet Borgere, Bürger, bourgeois) og stod ligesom Bondebefolkningen under en Stormands Overhøjhed. I Korstogstiden begyndte det imidlertid at gaa stærkt fremad for mange Byer. En Mængde Stormænd satte Liv og Gods til ved de fjerne Krigstog, hvorved hele den krigerske Overklasse svækkedes. Kendskabet til byzantinske og arabiske Samfundsforhold og Kultur virkede ogsaa paa selve Krigerstanden og vakte hos mange Stormænd Sans for et fredeligt Liv og for aandelige Sysler. Paa den anden Side øgedes Handelen stærkt ved den genaabnede Forbindelse mellem Østen og Vesten. Mange Byers Velstand og Folketal steg og dermed Borgernes Selvfølelse, saa de, ofte støttede af Kongen, frigør sig for deres Borgherre og selv befæster og værner deres By. Men Borgerne indskrænker sig ikke til at passe og værne om deres Handel og Haandværk; de kritiserer Kirkens Lære og Lærere (»Kættere«, Albigensere, Valdensere); de hævder deres Modersmaal som jævngodt med Kirkens Sprog, Latinen, der hidtil havde været eneraadende i Litteraturen; der opstaar en frodig Digtning paa Modersmaalet. Foruden Stormands- eller Heltedigtningen (Rolandskvadet), Ridder- og Kærlighedsdigtningen (Kong Artur, Tristan og Isolde, Tannhäuser, Gral) fremkommer ogsaa en borgerlig-satirisk Digtning (»Rævebogen«) og desuden mangfoldige Læredigte (»Dyrebogen«, »Stenbogen«, »Romanen om Rosen«). Tidligere havde Kirkens Mænd alene givet sig af med Maler- og Billedhugger»kunsten«; nu begynder verdslige Borgere at befatte sig

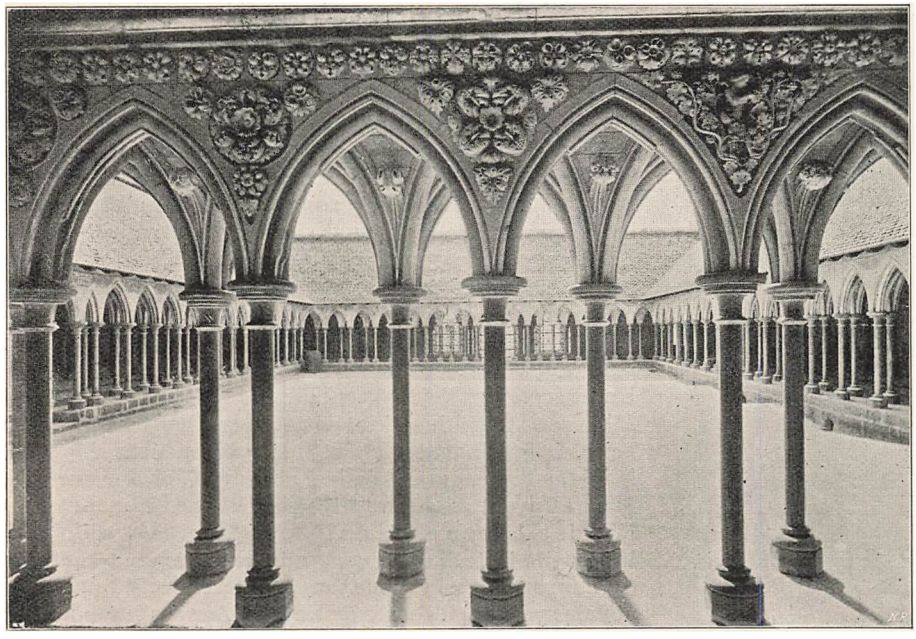

Fig. 103. En Klostergaard i Spidsbuestil (Saint-Michel).

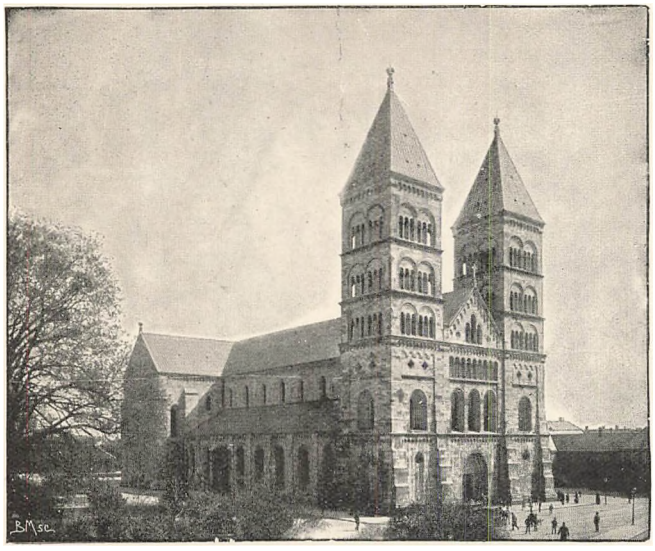

Fig. 104. Domkirken i Lund.

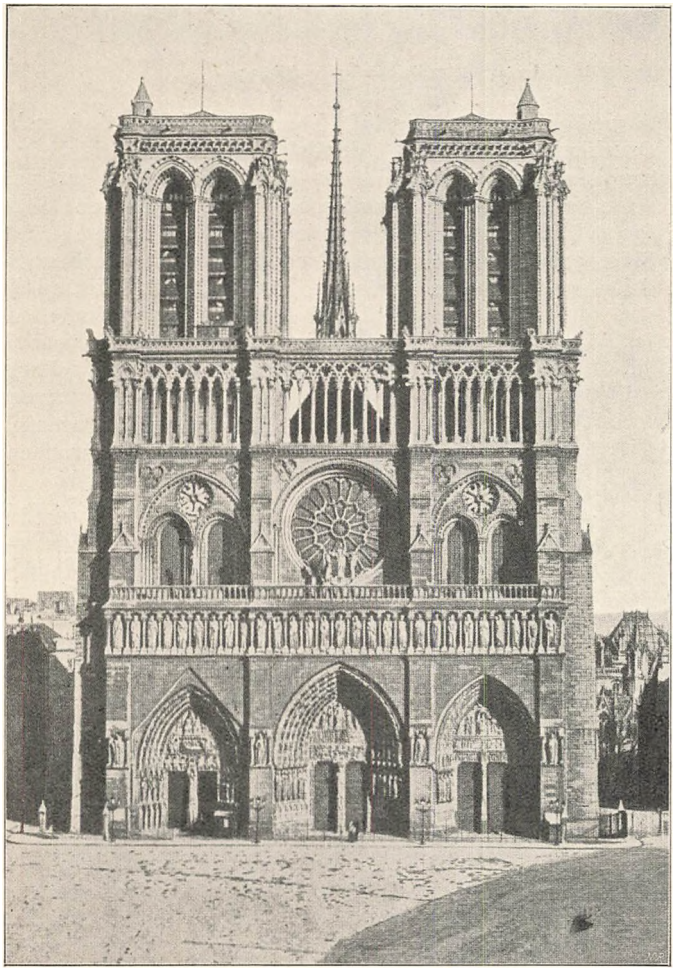

Fig. 105. Notre-Dame i Paris.

dermed. Den stivnede, skematiske og traditionsbundne Præstekunst maa vige for en Kunst, der er præget af det friske Virkelighedsliv udenfor Kirken. De borgerlige Kunstnere begynder at studere og efterligne Virkeligheden; men trods al Kritik overfor Kirke og Præster vedbliver de dog, om end i en ny Aand, at tjene Kirken og dens Ideer, og at arbejde for Kirken, dels fordi deres hele Opdragelse og Dannelse stadig lededes og prægedes af Kirken, dels fordi Kirken endnu længe vedblev at være den rigeste Arbejdsgiver, dens Huse de eneste monumentale Huse, der i Tal, Storhed og Pragt langt overgik de enkelte borgerlige Raadhuse, som efterhaanden rejste sig. Kirkerne er stadig de store Fælleshuse i Samfundet, altid aabne for enhver, hvad enten man vil bede og opbygges, nyde Skuet af de prægtige Kirkeceremonier, samtale, holde Stævnemøde, handle, more sig o. s. v. I Nutiden, da Byerne er meget større og Kirkerne meget færre og uanseligere end i Middelalderen, er det vanskeligt at forestille sig de middelalderlige Kirkers ogsaa i det ydre fremherskende Stilling; med deres høje Taarne rager de højt op over Hustagene; de behersker Byen, og Borgerne, der nu selv bygger dem, er stolte af dem.

Det er omkring Aar 1200, Borgerstandens Gennembrud sker, baade i Italien, Frankrig og Tyskland. Og det er paa samme Tidspunkt, at en ny Bygningsstil trænger igennem i de Kirker, der nu rejses af den, den saakaldte gotiske eller Spidsbuestil. Rundbuekirkerne var forholdsvis lave og mørke; Murene maatte være tykke med faa og smaa Vinduesaabninger, da Trykket fra de massive Stenhvælvinger ellers vilde drive dem ud. I Modsætning til dette Forhold: tykke, lave Mures Vederlag mod de tykke Hvælvingers Sidetryk (se Fig. 99—101) gennemføres i den gotiske Stil et helt nyt Forhold i Bygningsmaaden, hvorved man kommer bort fra Ulemperne ved den gamle Bygningsmaade. Det er Spidsbueformen, der er Grundlaget for Konstruktionen, den der findes overalt, i Hvælvinger, Buer, Vindues- og Døraabninger, Nicher. Vigtigst er naturligvis dens Anvendelse i Hvælvingen. For det første tillader Spidsbuen ved sin mere eller mindre spidse eller stumpe Form at give Buer af samme Spændvidde forskellig Højde eller Buer af forskellig Spændvidde samme Højde. Hvælvingsfagene behøver derfor ikke at være kvadratiske som i Rundbuekirkerne; Midtskibet kan faa ligesaa mange Hvælvingsfag som Sideskibene; Korrummet kan overhvælves med langt større Frihed; Indtrykket af Kirkens Indre bliver derved mere livfuldt. Men Spidsbuen øver desuden et mere lodret og et mindre vandret Tryk end Rundbuen; Trykket øves overvejende n e d a d, og jo mere, jo spidsere Buen er (man kan gøre et Forsøg med sine egne Arme, ved at sætte Albuerne paa et Bord, løfte Underarmene i Vejret og folde Hænderne; jo nærmere Albuerne staar hinanden, desto større Vægt kan Armene bære, desto mindre bliver det Sidetryk, som øves af Byrden). Man fandt saa paa, foruden at mure Gjordbuerne (Fig. 108 a) af svære Kilesten tillige paa lignende Maade at mure K r y d s r i b b e r n e (c) langs Hvælvingens Diagonallinjer og ind i dette faste Skelet saa at indmure Hvælvingskapperne (d), der gøres ganske tynde saa de kun dækker Rummet uden at veje synderligt. Der hvor Krydsribbernes Endepunkter støder sammen med Gjordbuernes Endepunkter, samles da hele Hvælvingens Tryk, og her kræves en kraftig

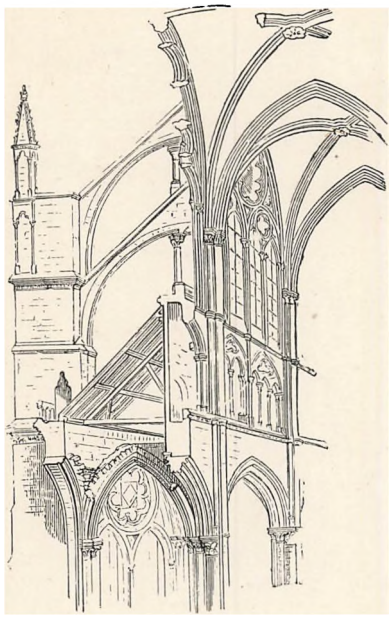

Fig. 106. Strædepiller og Strædebuer i en Spidsbuekirke (Katedralen i Amiens).

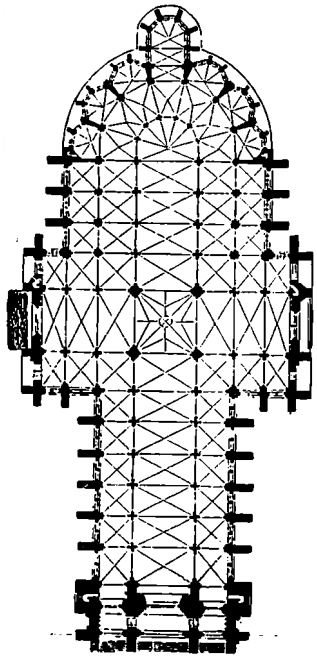

Fig. 107. Grundrids af en gotisk Kirke (Katedralen i Amiens).

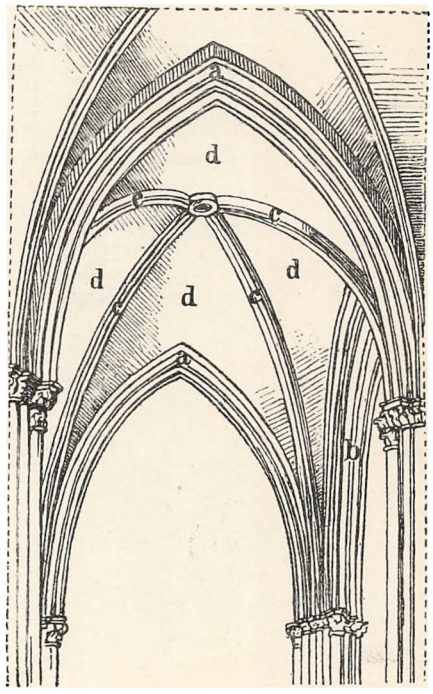

Fig. 108. Spidsbuet (»gotisk«) Krydshvælving med Ribber.

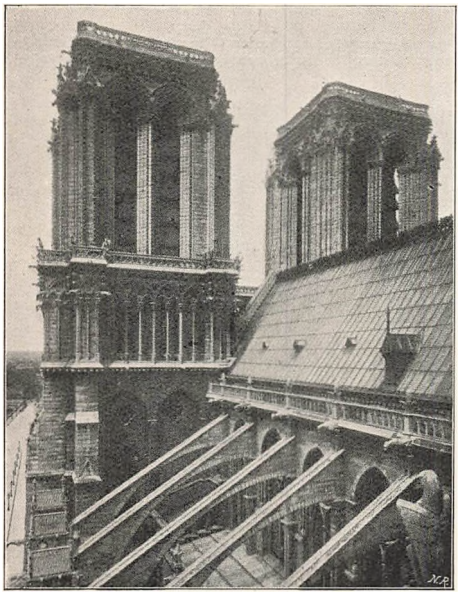

Fig. 109. Det øverste af Notre-Dame Kirken i Paris (Strædebuer).

Til Fig 106—10. Medens de massive Tonde- eller Krydshvælvinger i Rundbuekirkerne ovede et saa stærkt Tryk udad paa Sidemurene at disse maatte være meget tykke og temmelig lave, virker Trykket af Spidsbuen meget mere lodret, nedad, end ud til Siden, og jo mere jo spidsere Buen eller Hvælvingen gøres. Allerede af den Grund behøver Sidemurene ikke at være saa massive og lave. Men desuden fandt man paa at gøre Mellemrummene, Hvælvingskapperne (d) tyndere og lettere og samle Trykket i bærende Ribber (c), saaledes at Sidetrykket fra Hvælvingerne ikke længer faldt jævnt paa hele Sidemuren, men ledes over og samles paa Ribbernes Endepunkter, hvor disse møder Muren. Og disse Punkter støttes endda ikke længer af selve Muren alene, men ogsaa ved Strædepiller, anbragt uden paa Muren, og ved Strædebuer for de øvre Dele (Midtskibets eller, hvis Kirken er 5-skibet, Midtskibets og de to inderste Sideskibe) Vedkommende. De saaledes støttede Punkter af Væggene optager altsaa det hele Sidetryk, og de øvrige Dele af Væggene (Murene), der ikke længer skal støtte, kan da gennembrydes af høje brede Vinduer — oftest smykkede med farverige Glasmalerier. Kirkerne bliver lyse, luftige og høje. (Se Fig. 117).

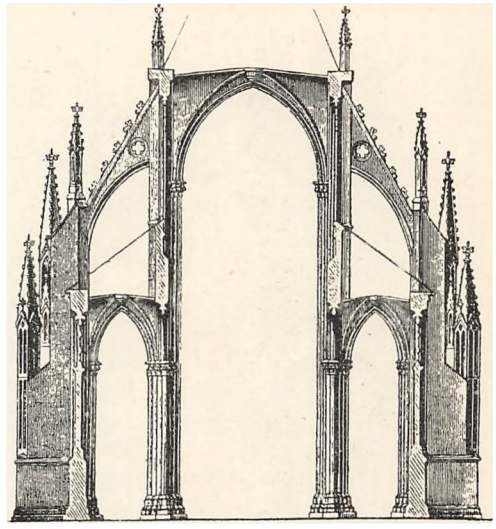

Fig. 110. Tversnit af en Spidsbue.

Støtte i Form af Piller eller Søjler eller Fortykkelse af Muren — Strædepiller — medens Mellemrummene mellem Ribbernes og Buernes Sammenstødspunkter paa Ydermurene kan bygges ganske tyndt eller gennembrydes med store, høje Vinduer (Fig. 106). Da nu de fleste større Kirker byggedes treskibede, og Midtskibene var meget højere end Sideskibene, opstod der en Vanskelighed for de op over Sideskibene ragende Ydermure af Midtskibet; man kunde ikke umiddelbart tilvejebringe den nødvendige Modstandskraft mod Midtskibshvælvingernes Sidetryk, der, selv om det i og for sig nu var meget mindre end i Rundbuekirkerne, dog var meget større end de kun halvt saa brede Sideskibshvælvingers, som man modvirkede ved Strædepiller. Man løste Vanskeligheden derved, at man fra de Punkter i Midtskibets Ydermure, hvor Hvælvingens Tryk samledes, der hvor Krydsribberne og Gjordbuerne stødte sammen, byggede frit svævende Strædebuer over til Sideskibenes Ydermure (Fig. 106, 109, 110). Ved disse Strædebuer lededes hele Sidetrykket fra Midtskibshvælvingen hen paa de Strædepiller, der optog Trykket fra Sideskibshvælvingerne, og man

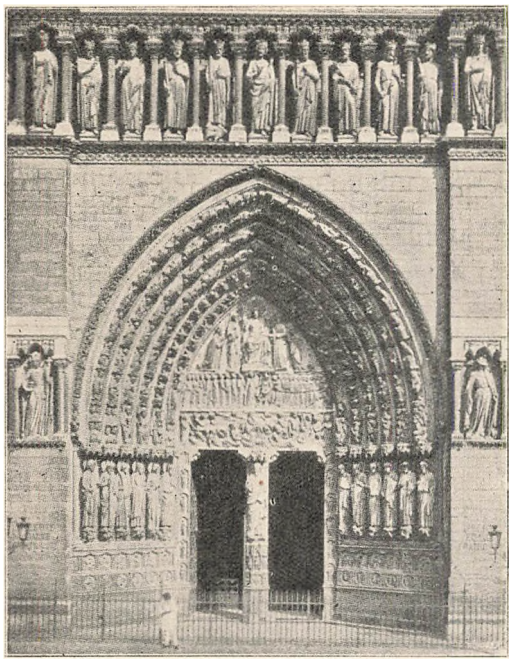

Fig. 111. Midter-Portalen paa Notre-Dame-Kirken i Paris (se Fig. 105 og 115).

Fig. 112. Bebudelsen. Englen Gabriel og Jomfru Maria. Statuer fra Hovedportalen af Domkirken i Reims.

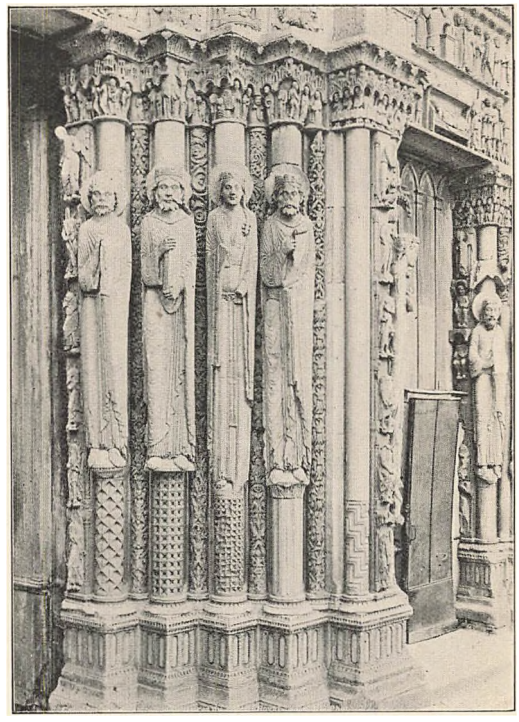

Fig. 113. Portalfigurer fra Katedralen i Chartres (læg Mærke til det Mylr af smaa Statuer, der findes ovenover og ved Siden til Højre).

Fig. 114. »Den sejrende kristne Religion«, med Kongekrone paa Hovedet, Alterkalk i højre og Landse i venstre Haand. (Katedralen i Reims. 13. Aarh.).

Fig. 115. Forstørret Gengivelse af den inderste Trekant paa Fig. 111. Dommedag. Forneden de dødes Opstandelse af Gravene. Ovenover prøves Sjælene. Erkeenglen Gabriel staar med Vægten. Til Højre slæber Djævlene afsted med de fordømte. Til Venstre ses de frelste, der ser op mod Kristus. I den øverste Række troner Kristus. Ved Siden af ham peger to Engle paa Kristi Kors og Landsen. Yderst til Venstre og Højre knæler Jomfru Maria og Johannes, der gaar i Forbøn for Menneskene.

Fig. 116. Den besejrede jødiske Religion. Bind for Øjnene. Kronen er ved at falde, Staven er knækket. Lovens Tavler holdes nedad. (Katedralen i Reims. 13. Aarh.).

gjorde saa disse Stræbepiller yderlig stærke(Fig.110). Det samme System anvendte man ogsaa paa femskibede Kirker. Anvendelsen af Spidsbuen, Krydsribbe- og Stræbebuesystemet gjorde det muligt at bygge meget højere end tidligere (100—150 Fod til Hvælvingerne er ret almindeligt) — og jo højere jo spidsere Buen var — og at gennembryde Ydermurene med store Vinduesaabninger, udfyldte med Glasmalerier i stærke Farver, saa Kirkernes Indre fyldtes af festligt Lys (se Fig. 117).

De gotiske Kirker, og da særlig Katedralerne, var i Middelalderen Folkets Huse samtidig med at de var Guds Huse. Alle havde Del i dem; enhver havde ydet sin Skærv (i Penge, Arbejde, Materiale) enhver havde noget at gøre dér, kunde komme og gaa, naar han vilde og foretage sig saa at sige hvad han vilde. De betydeligere Kirker rummede Tusinder af Mennesker, Katedralen i Amiens 18,000, den i Paris lidt færre; men for ret at forstaa, hvad et saadant Tal vil sige, maa man huske, at Byerne var mange Gange mindre end i Nutiden, og at der dog fandtes flere Kirker. I en Tid, da Kirken næsten var alt for Menneskene, var ogsaa næsten alt i Kirken. Her holdes ikke blot Gudstjeneste, men her opføres Skuespil og her fejres Narrefester med den mest løsslupne Kaadhed. Kirkernes Mylr af Statuer og Malerierne i Vinduerne fremstiller ikke blot Optrin af Bibelhistorien eller af Helgenernes Liv, men tillige alle Slags moralske Allegorier, lige fra dybsindige spekulative Forestillinger om Verdensbygningen til saadanne, der skal fremstille det daglige Livs Sysler. Kirken er som en uhyre Encyklopædi i Sten. I og paa Katedralen i Chartres findes over 5000 Figurer af Sten og Marmor, deraf henved 2000 Menneskefigurer. Et ufatteligt stort Menneskearbejde er ydet, thi det er ikke blot Kunstværkerne, der hvert for sig har kostet Tid og taalmodig Møje, men den rige Ornamentik, der er ødslet med paa Façadernes Sten, den nøjagtige Tilpasning af alle enkelte Stykker foruden og forinden krævede den pinligste Omhu hos Stenhuggerne. En Oversigt over en enkelt af de største Katedralers Billedhuggerværker vil give en Forestilling om den Undervisning, Kirken bød de borgerlige Lægfolk, der atter og atter studerede Stenenes anskuelige Lærdom. Lad os tage Vor Frues berømte Katedral i Paris, Gotikens ældste Storværk, hvis Billedsmykke tidligere Tiders Uforstand og Vold vel har hærget, men som kyndige Hænder i den nyeste Tid har stræbt at fuldstændiggøre.

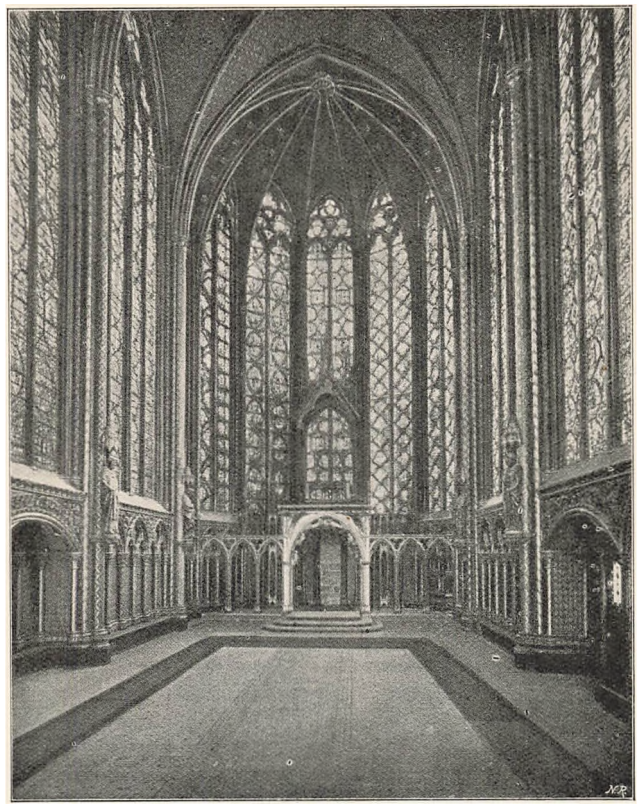

Fig. 117. Sainte Chapelle i Paris, øverste Stokværk. Kirken har ligefrem to Etager. Bygget som Paladskapel af Ludvig den hellige. Det øverste Kapel forbeholdt Kongen og hans fornemste Mænd, det underste til simplere Folk. Det er den ypperste af alle gotiske Kirkebygninger. Der er næsten intet tilbage af de store Vægflader. Et festligt, mangefarvet Lys strømmer ind ad de store Vinduer, der er prydede med store Glasmalerier, forestillende i mange Hundrede Billeder de vigtigste Begivenheder i Bibelhistorien.

Paa Hovedfaçaden (Fig. 105) findes tre store Portaler, den største i Midten med Fremstilling af Dommedag; til venstre Jomfru Marias Portal, til højre den hellige Annas. Vi begynder med den midterste (Fig. 108). I den midterste Trekant over Døren (Fig. 115) ses i nederste Række de dødes Opstandelse fra deres Kister og Grave. I den midterste Række staar Erkeenglen Gabriel og vejer Sjælene; til højre for ham slæber hornede Djævle afsted med de fordømte; til venstre staar de frelste og skuer op mod Kristus. I det øverste Felt sidder Kristus paa Dommersædet; paa hver Side af ham fremviser en Engel de Redskaber, hvormed han blev pint, Korset, Naglerne, Landsen. Bag Englene ses Guds Moder og Johannes, der beder for Menneskene. Paa hver Side af Døren staar seks Apostle, endvidere de seks taabelige og de seks kloge Jomfruer og endelig, under Apostlene, paa hver Side to Rækker af allegoriske Fremstillinger af Dyden (øverst) og Lasten (nederst). Buehvælvingen om Trekanten indtages af 6 parallelt løbende Hulkeler, alle udfyldte med Figurer; øverst, ud for Kristus, ses kun Engle, Helgener, Profeter, Martyrer, men nedenunder (ikke synligt paa Billedet) fremstilles Abraham, modtagende de frelste, og Djævle, der fyrer op under Kedlerne for de fordømte. Paa hver Side af Døren ses i en Niche i Muren (Fig. 111) en Statue, den til venstre forestillende den sejrende kristne Kirke, den til højre den besejrede Synagoge (slgn. Fig. 114 og 116). Jomfru Marias Portal fremstiller Guds Moders Liv og Død. Paa Midtposten, mellem de to Dørfløje, staar hun selv under en Baldakin med Kristusbarnet paa Armen. Langs Dørstolperne er der udhugget en hel Kalender i Sten, hvorpaa man ser Jorden og Havet og Dyrekredsen; endvidere Aarets Arbejder i hver af de tolv Maaneder, med Scener af det daglige Liv, Jagt, Mark- og Skovarbejde, forskellige allegoriske Figurer. I Trekanten over Døren staar i nederste Række 3 Profeter og 3 Konger, der opruller en Fane, der har en Lovprisning af den hellige Jomfru. I den anden Række ser man den nylig døde Guds Moder; Kristus staar ved Siden af og velsigner hende, og to Engle skal til at hylle Liget i Ligklæder; i Baggrunden staar 4 Apostle i dyb Sorg. I den øverste Gruppe ses den tronende, triumferende Maria mellem hendes Søn og to Engle. I Buehvælvingens Hulkeler staar Engle, Patriarker og Konger og synger Lovsange til hendes Ære. — Den hellige Annas Portal fremstiller Optrin af Jomfru Marias og hendes Moders, den hellige Annas Liv; man ser, Josef, hvis Stav skyder Blomster, Tegnet paa, at han var den af Marias Bejlere, der var hende bestemt, Josefs og Marias Bryllup, Annas og Joakims Bebudelse, Mariae Bebudelse, Kristi Fødsel, Hyrderne, de vise fra Østerland o. m. m. — Ovenover de tre Portaler strækker sig et Galleri, hvorpaa der mellem Søjler staar 28 Figurer, som ingen nu ret ved hvad forestiller. Ovenover dette Galleri et andet, hvorpaa Jomfru Maria med Adam paa den ene Side og Eva paa den anden — Forløs-

ningen mellem Syndefaldets to Personer. — Paa hver af de to Korsarmes Façader findes ligeledes Portaler, den ene, Sankt Markus' Portal eller Martyrernes Portal, med Fremstillinger af Sankt Markus' og af forskellige Martyrers Liv og Død, saaledes den hellige Stefans, foruden en Mængde andre Figurer, den anden, Klosterportalen, atter med Fremstillinger af Jomfru Marias Liv og desuden af den i Middelalderen berømte Faustlignende Teophilus' Liv o. m. m. Paa Kirkens Apsis ses bl. a. Jomfru Maria og Kristus og Ludvig den hellige af Frankrig og hans Hustru, der knælende tilbeder dem. — Højt oppe, paa Taarnene, paa Stræbepillerne, paa Gesimserne mylrer det med fantastiske Dyreformer, snart uhyggelige, snart komiske, der skuer ned over Byen (Fig. 120). I Nutiden, da alle disse Tusinder af Figurer er graa og slidte og for et flygtigt Blik næsten gaaet i ét med Murens Sten, er det vanskeligt at forestille sig, hvilket livfuldt Skue, de frembød i deres Friskhed for Mennesker, der var ganske anderledes interesserede i de Ting, Figurerne talte om, end Nutidens Mennesker er. Tilmed var Statuerne jevnlig farvede ligesom Oldtidens Kunstværker. — I Kirkens Indre findes ikke en saadan Statuevrimmel som udenfor, om der end, især i Koret, er en Mængde Statuer og Statuegrupper; Pillernes og Søjlernes Kapitæler prydes af udhuggede Blomster og Planter; kunstfærdige Smedejernsgitre, udskaarne Korstole, Epitafier, Alternicher med Malerier og Skulpturer o. s. v. fortæller om Enkeltmænds Kirkesind og Rigdom. Men alt dette forsvinder næsten i det store, høje Rum, der oplyses fra de mægtige Vinduer, hvis Glasmalerier dog dæmper Lyset stærkt. Disse Glasmalerier fremstiller lignende Emner som Statuerne udenfor. I det store runde Vindu i Façaden over Midtportalen ses i Midten Jomfru Maria og rundt om hende de tolv Profeter, Dyrekredsens Tegn, de forskellige Arbejder i Aarets 12 Maaneder og Dyderne i Kamp med Lasterne.

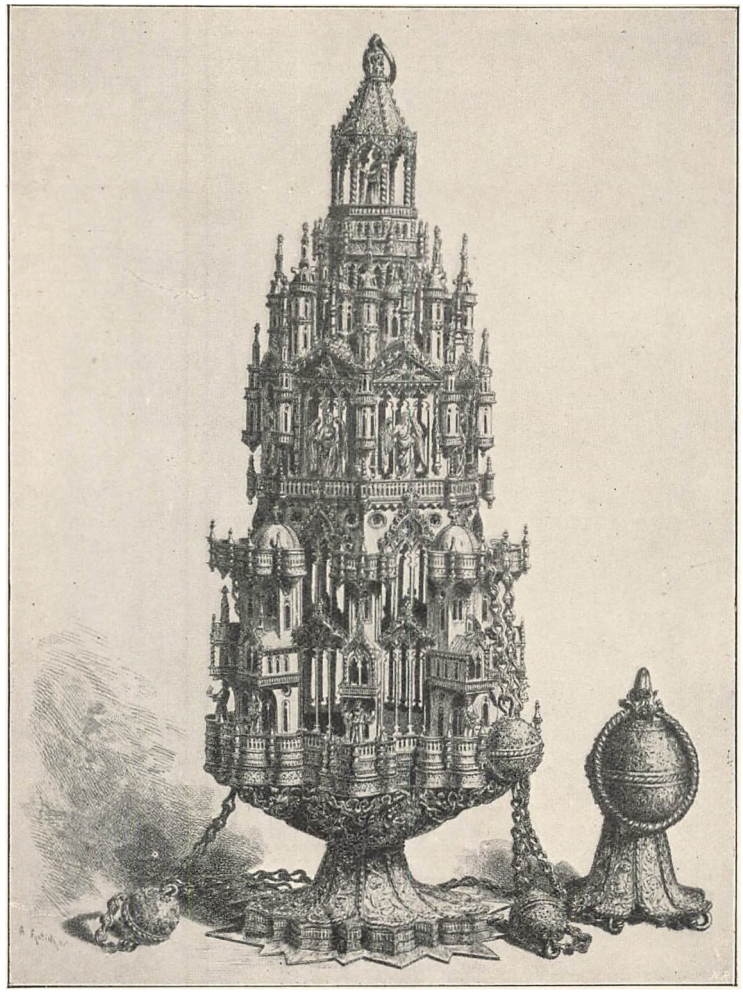

Fig. 118. Et Røgelsekar. Sølv.

Af Vægmalerier findes der ikke mange i de gotiske Kirker, hvor Vægfladerne er gennembrudte af Vinduer. I de nordiske Murstenskirker, hvor der ikke er megen Skulptur, vedbliver dog Kalkmalerierne at indtage en betydelig Plads.

I Fremstillingen af Menneskeskikkelsen viser de gotiske

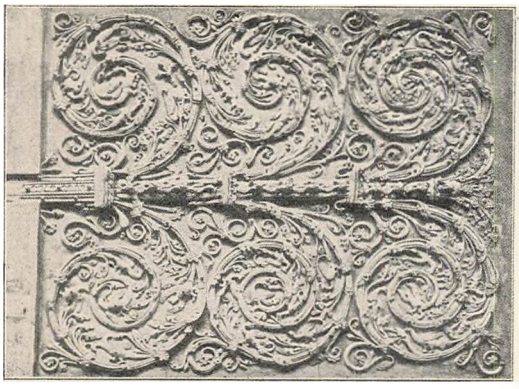

Fig. 119. Jernbeslag fra Notre-Dame Kirken i Paris.

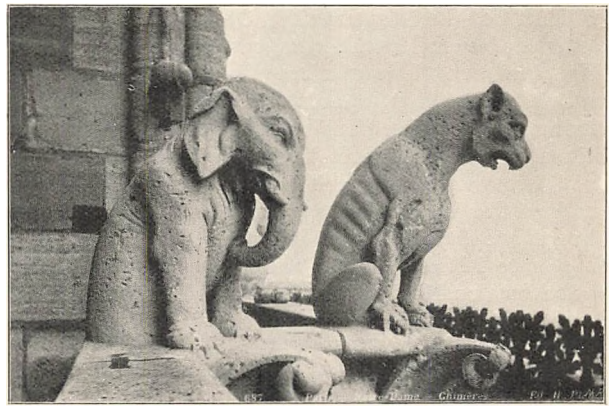

Fig. 120. »Kimærer«, Dyr (ofte fantastiske), der anbragtes forskellige Steder uden paa Kirker. Læg Mærke til Elefantens polisk-dybsindige Udtryk.

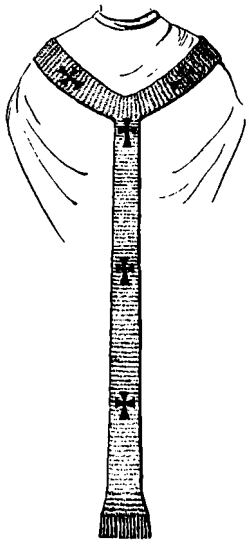

Fig. 121. Bispe-Pallium (vævet af Ulden af hellige Lam i Rom).

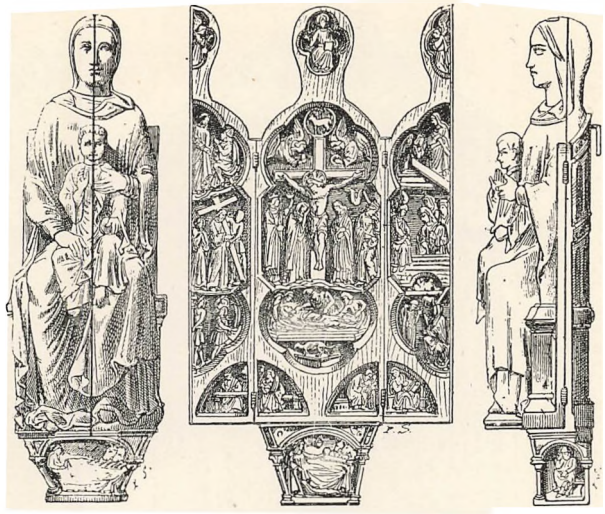

Fig. 122. »La vierge ouvrante« (13. Aarh.). Til venstre ser man den hellige Jomfru med Barnet. I Midten ses Statuen lukket op (Fremstilling af Scener af Jesu Liv). Til højre ser man den lukkede Statue i Profil. Den Art kunstige Statuer fandtes i mange Kirker.

Fig. 123. Biskop i sin Stol i Kirken. Mærk Bispehuen og Bispestaven.

Katedralers Statuer, som alt berørt, et betydeligt Fremskridt fra den ældre Middelalder. Den byzantinsk-kirkelige Kunst (se S. 8–9) havde været præget af en traditionsbunden Stivhed, der var naturlig for en Præste- og Munkekunst, hvis Udøvere dannede en snever Kaste af ensartet uddannede Mennesker med samme Meninger og samme tillærte og foreskrevne Opfattelse af Livet og Kunsten. Omkring Aar 1200 sker i Billedkunsten som i Bygningskunsten det store Gennembrud, da det verdslige Borgerskab selv begyndte at bygge Kirker og smykke dem med Kunstværker. Kunstens Udøvere kommer nu udefra, fra den ubegrænsede Lægmandsverden, hvis Forestillinger vel endnu længe var bestemte af de kirkelige Formyndere og Lærere, men dog altid friskere og mangfoldigere. Det er navnlig Sansen for og Studiet af det virkelige Liv, der præger den ny Kunst. Man behøver blot at sammenligne Fig. 113 med Fig. 112. Paa Fig. 113 er Statuerne (fra 12. Aarh.) aldeles rette og frontale, unaturligt langstrakte, uden Legemsfylde, med et ubevægeligt, alvorligt Ansigtsudtryk, hver især skuende ligefrem, uden nogen Art Forhold til de andre Statuer i Gruppen (slgn. de oldgræske Figurer I. Del, Side 27 og den ægyptiske Statuegruppe Side 20). I Kirkekunstens Menneskeskikkelser fra 400—1200 findes neppe nogen med et smilende Udtryk. Men nu bryder Smilet igennem; Kærligheden, Sympatien, Grundlaget for det menneskelige Samfundsliv, præger Kirkernes Lægmandskunst; Statuegrupperne bestaar ikke længer af enkelte indbyrdes isolerede Statuer; der bliver Forbindelse imellem dem, de taler sammen, smiler til hinanden eller udtrykker andre sociale Følelser. Paa Fig. 112 lykønsker Gabriel smilende »Herrens Tjenerinde«, den udvalgte blandt Kvinderne.

Fig. 124. Pave Bonifacius VIII's Bulle. I Stedet for det ellers i Middelalderen benyttede Vokssegl (se Fig. 136), brugte Paverne en »Bulle« af Bly, undertiden af Guld. Paa Forsiden ses Apostlene Peters og Pouls Hoveder, paa Bagsiden staar Pavens Navn. Det er efter dette Segl, at Pavebrevene kaldtes Buller.

Maleriet, der i Rundbuekirkerne med deres store Vægflader havde saa gunstige Vilkaar, har ikke stor Betydning i de gotiske Kirker, hvor alle Murflader opløses; selv Altertavlerne smykkes ofte med Træskulptur; det var kun en ringe Erstatning for Vægmalerierne, at Vinduesruderne blev mange Gange større end før og fyldtes med Malerier. Kun i Murstenskirkerne, hvor man, tildels paa Grund af Materiellets Art, aldrig gik saa vidt i Opløsning af Fladerne, vedblev Vægmaleriet at have nogen Betydning (Fig. 175). Og i **Italien**, hvor de gamle romerske og byzantinske Bygningstraditioner hindrede Gotikens vidtgaaende Hang til at gennembryde alle Flader, faar Maleriet langt gunstigere Kaar end i Vestevropa. Her som hist begynder efter 1200 Virkelighedsiagttagelsen at trænge ind i

Fig. 125. Vievandskar, formet som en rustet Rytter. (Danmark).

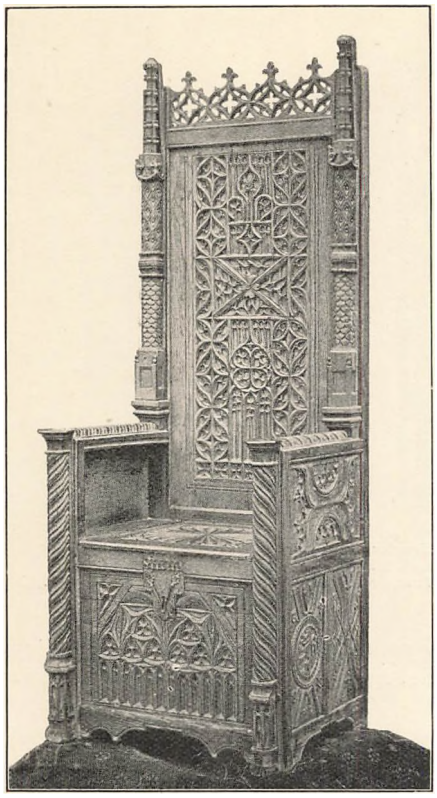

Fig. 126. Gotisk Stol.

Fig. 127. Den hellige Franciscus stigmatiseres. Maleri af Giotto (At stigmatiseres — af det græske Ord stigma, Stik, Brændemærke — vil sige, at modtage paa sit eget Legeme Mærkerne af Kristi fem Saar, noget, der fortælles om forskellige hellige Mænd.

Fig. 128. Sengekammer og Studerekammer. (Miniatur i et fransk Haandskrift).

Fig. 129. Et Maleri af Giotto, der gengiver et Sagn om den hellige Franciscus. Paven (Innocens III) saa en Nat i Drømme Laterankirken nær ved at styrte sammen. En fattig klædt Mand holdt imidlertid paa den og afværgede Faldet. Da Frands saa kom og bad Paven om Tilladelse til at stifte sin Tiggermunkeorden, genkendte Paven i ham den fattige Mand og tilstod ham, hvad han bad om. Mærk Manglen paa Perspektiv; der er intet rimeligt Forhold mellem Husenes og Menneskenes Størrelse.

Fig. 130. En Franciskanermunk.

Fig. 131. En Biskop, der læser i Bibelen. Mærk Bispehuen, Bispestaven, Bøgerne.

Kirken og præge Kunstværkerne. Den betydeligste af Tidens Malere er Giotto (o. 1300). Hans Ungdoms Hovedværk er en Række Vægmalerier i Kirken San Francesco i Assisi, fremstillende den hellige Frands's Liv (F. Stifter af Franciskanernes — Graabrødrenes — Tiggerorden i Begyndelsen af 13. Aarh.). Dette Emne passede netop godt for den ny Aand i Kunsten. Den elskelige Helgen havde ført et jevnt, kærligt og folkeligt Liv; han havde stræbt at gøre ulærde og ringe Almuesmennesker fortrolige med det kristne Evangelium, at nedbryde den Højtidelig-

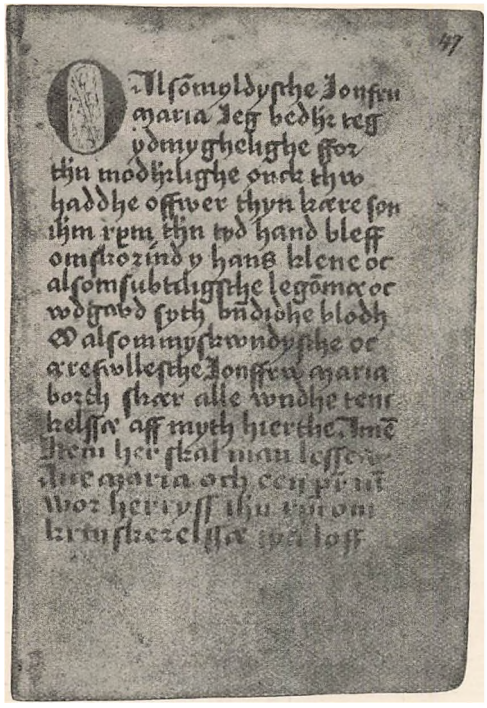

Fig. 132. Side af en dansk »Tidebog« (Bog med Bønner, der skal læses til bestemte Tider).

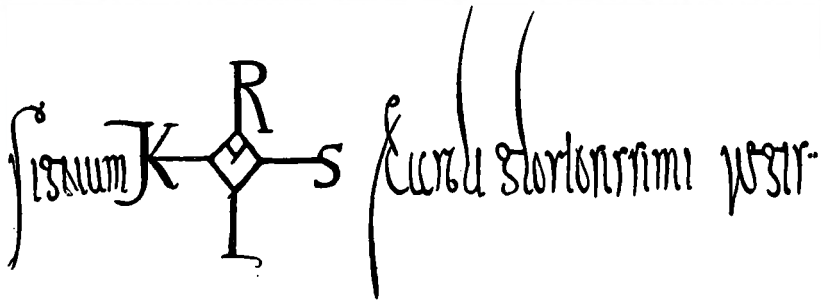

Fig. 133. Karl den stores Underskrift (Signum + Caroli gloriosissimi regis). Karl selv, der ikke kunde skrive, har kun tegnet det lille Øje midt i Korset mellem Monogrammets fire Bogstaver.

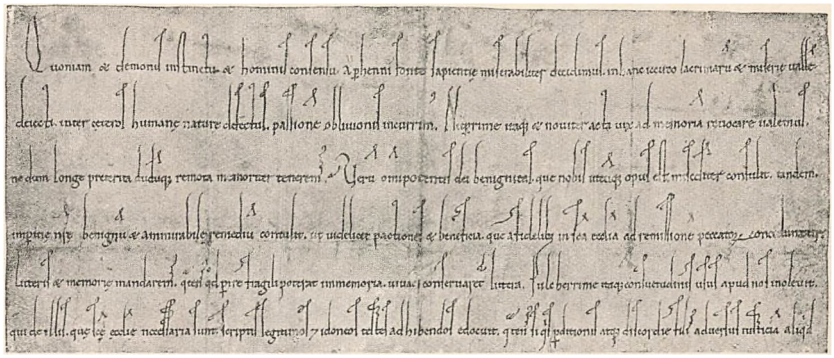

Fig. 134. Erik Lams Gavebrev til Nestved Kloster 1140. Den latinske Tekst betyder: »Da vi ved Djævlens Tilskyndelse og Menneskets Samtykke er elendig sunkne ned fra Visdommens evige Kilde og forstødte til denne Jammerdal, lider vi ogsaa af den menneskelige Naturs øvrige Mangler og Forglemmelsens Skrøbelighed. Vi kan neppe huske, hvad der for kort Tid siden er sket, endsige erindre, hvad der er foregaaet for længe siden. Men den almægtige Guds Velvillie, der naadig hjælper, naar det er fornødent, har ogsaa givet vor Ukyndighed et beundringsværdigt Hjælpemiddel derved, at Overenskomster og Velgerninger, der ydes af de troende indenfor den hellige Kirke til Sone for deres Synder, betros til Skrift og Amindelse, saaledes at hvad der kunde gaa til Grunde ved skrøbelig Huskning, nu er bevaret gennem det levende Bogstav . . . . .«

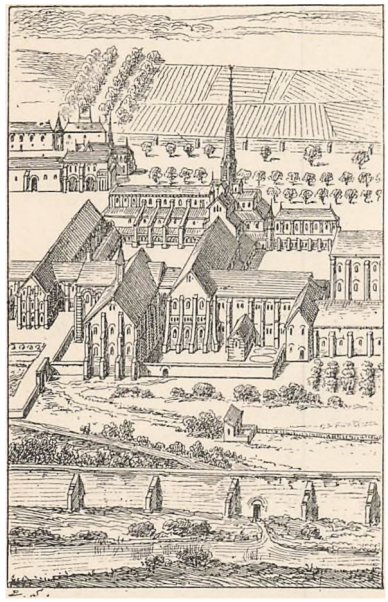

Fig. 135. Cistercienserkloster i Frankrig (Citeaux). 13. Aarh. Til venstre Gæstehuse. Foran Kirken og uden om de to Klostergaarde Boliger for Munkene. I Forgrunden Have og Fæstningsmure. I Klostret boede 500 Munke.

Fig. 136. Et Dokument med vedhængende Segl (13. Aarh.).

Fig. 137. Gudsdom. En anklaget gaar, ledsaget af to Bisper, over glødende Plovjern (sign. Fig. 74 og 148).

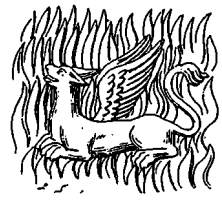

Fig. 138.

Fig. 139.

Fig. 138 og 139. Fantastiske Dyr, som man i Middelalderen troede var til (Salamander, Fønix).

heds-Mur, Præster og Munke havde rejst mellem Gud og Menneskene. Og Giotto skildrer hans Liv — og Bibelhistoriens Begivenheder — saa anskueligt, saa umiddelbart forstaaelige som ingen kristelig Maler før ham, idet han efter

Fig. 140. Side af en middelalderlig Opbyggelsesbog (Ars moriendi ɔ: Kunsten at dø) trykt, men før Gutenbergs Tid. En Mand ligger paa Dødslejet. Djævle fremfører for ham hans forskellige Synder — opskrevne paa Sedler og anskueliggjorte ved hosstaaende Figurer. Øverst til højre: »Du har bedrevet Hor« (Djævlen peger paa en Kvinde). Nedenunder: »Du har svoret falsk Ed« (Djævlen peger paa en Dommer). Længst til venstre: »Se alle dine Synder« (Djævlen holder I sin Haand Fortegnelsen over dem. Nederst: »Du har begaaet Drab« (peger paa en dræbt Mand). Til højre, i Midten: »Du har været gerrig« (peger paa en Mand, der sidder paa Pengekassen). Den Art Bøger, der var trykte (men ikke med bevægelige Typer), var overordentlig stærkt udbredte Folkebøger (paa Latin, Tysk, Fransk, Engelsk, Hollandsk).

Evne lader sine Skildringer fremtræde i det daglige, virkelige Livs Former. I Modsætning til de tidligere byzantinske Kunstværker var Giottos umiddelbart forstaaelige og indtagende for Menigmand (»Giotto efterlignede Naturen saa nøjagtigt, at mange Mennesker tog fejl og troede, at det blot malede var virkeligt«, siger Boccaccio). Malerne selv følte sig som Religionens Fortolkere; i Vedtægterne for Malerlauget i Siena hedder det: »Vi er ved Guds Naade kaldede til at aabenbare de enfoldige Mennesker, der ikke forstaar at læse, de underfulde Gerninger, der øves af Dyden ved den hellige Tro.« Skønt Giotto i sin Kunst er meget ubehjælpsom — der er saaledes ingen Forstaaelse af Perspektiv eller af Modsætningen mellem Lys og Skygge (se Fig. 127 og 129) — blev han dog ved sin jevne menneskelige Virkelighedsstræben en Foregangsmand for Humanismens sejrrige Gennembrud i Renæssancens Kunst.

Bylivets Vækst og Borgerstandens stigende Velstand og Selvstændighed havde, som omtalt, ført til, at borgerlige Lægfolk begyndte at give sig af med Bygnings- og Billedkunst, som tidligere kun øvedes af Præster og Munke. Men ogsaa paa andre Omraader begynder Lægfolk o. 1200 at gøre den »aandelige« Stand dens Eneret til aandelig Syssel stridig, samtidig med, at Modersmaalet begynder at fortrænge Kirkens Sprog, Latinen. Indtil 12. Aarh. havde al Undervisning været knyttet til Kirker og Klostre. Nu opstaar der ogsaa fri og verdslige Skoler og Universiteter (Paris, Bologna, Oxford), hvor man studerede de 7 »frie Kunster« (artes liberales, deraf studiosus, magister artium), Grammatik, Dialektik, Retorik, Matematik, Geometri, Musik og Astronomi; desuden Fagvidenskaber i Embedsøjemed som Teologi, Jura, Medicin. Ved det berømte Pariseruniversitet studerede stadig Tusinder af Franskmænd og Udlændinge; mange af dem var fattige; Fyrster og Rigmænd stiftede da Legater og Kollegier, hvor Lærere og Elever levede sammen; i Paris stiftedes saaledes i 13. Aarh. Ludvig den helliges Kapellan Sorbon Sorbonnen. Talrige mindre Skoler oprettedes rundt om i Byerne af Kommunen eller af private; til disse søgte Borgerbørn, der blot skulde have en almindelig boglig Dannelse og ikke nogen Embedsuddannelse; paa Ridderborgene var der jevnlig en Huslærer, oftest en gejstlig. Til den »almindelige Dannelse«, som velstillede adelige og borgerlige Ynglinge modtog, hørte Læsning, Skrivning, Katekismus, Bibelhistorie, lidt Kvaksalveri og lidt »Historie« ɔ: æventyrlige Fortællinger om Troja, Alexander den store, Cæsar o. l., hvilket altsammen indterpedes ved Hjælp af et endeløst Prygleri (Fig. 144).

I de barbariske Aarhundreder fra 500—1100 fandtes der i Virkeligheden ingen Videnskab. Hvad der under dette Navn dyrkedes i Klostrene, var barnlige Fantasterier, byggede over usammenhængende og oftest misforstaaede Brokker af Oldtidens, især Romernes, Kundskabsskatte. Den græske Litteratur var næsten ukendt. Den klosterlige Bogflids Betydning ligger da ikke paa Forskningens Omraade, men ene og alene deri, at den har bevaret en Del af Oldtidens skrevne Aandsværker fra Undergang, saaledes at en

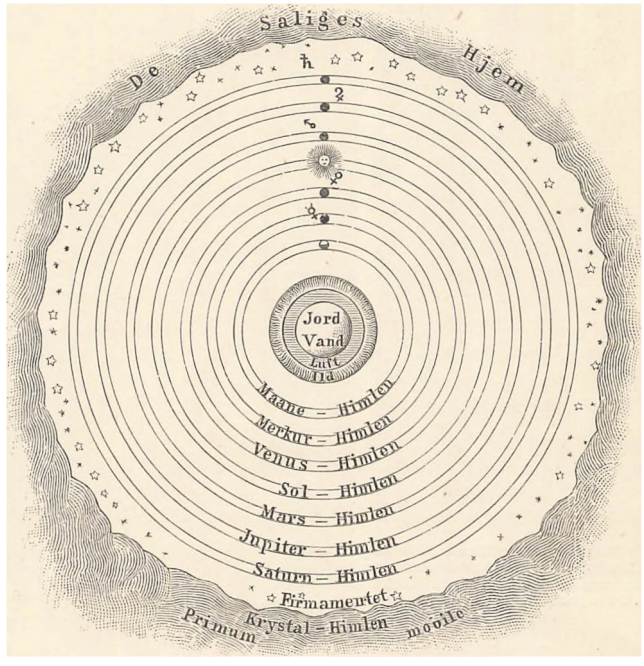

Fig. 141. Middelalderlig (skolastisk) Forestilling om Verdensbygningen.

Fig. 142. Dødens Triumf, Frise fra Campo Santo i Pisa. 14. Aarh. Viser, hvorledes Forholdet mellem Sjæl og Legeme stod for den middelalderlige Fantasi. I en Dynge ligger alle de Mennesker, Døden (»den sorte Død«) har ramt med sin Le, verdslige og gejstlige, fornemme og ringe. Engle og Djævle kommer flyvende gennem Luften for at tage de dødes Sjæle, som de haler ud af Ligenes Mund.

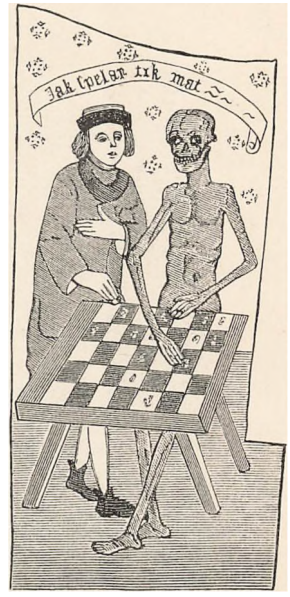

Fig. 143. Brætspil. (Døden spiller om Menneskets Liv; fra den sorte Døds Tid).

Fig. 144. En Skole.

Fig. 145. Den fromme og den verdslige. Den frommes Sind dvæler ved Frelseren (antydet ved Linjerne til Frelserens Tornekrone og Saar, hvorfra atter Linjer løber sammen i Glasset med Kristi Blod (Nadveren). Den verdsliges Sind er ved hans Vinfade, Krukker, Penge o. s. v.

senere Tids modnere Forskningsevne har kunnet genrejse Videnskaben paa Grundlag af Oldtidens Forskning. Men dette skete først sent. Ogsaa udenfor Kirkerne vedblev efter 1200 Gejstlighedens Autoritet at beherske Aandsarbejdet. Ingen Forskning maatte komme til Resultater, der stred mod den gældende Bibelfortolkning eller Kirkelæren i det hele. Det var ikke blot i Teologi, men ogsaa i Zoologi, Kemi, Astronomi o. s. v., at der var Lærebøger og Meninger, der en Gang for alle var stemplede som sande og fuldkomne. Om virkelig ærlig og fri Forskning var der (med enkelte Undtagelser, Bacon) ikke Tale hele Middelalderen igennem. Slægt efter Slægt afskrev og lærte de samme Lærebøger med deres fantastiske Urimeligheder (slgn. Fig. 138 og 139, der hidrører fra »Bestiarier«, Dyrebøger, Lærebøger i Zoologi, og Fig. 141, der fremstiller de lærdes (»Skolastikernes«) Forestilling om Verdensbygningen, hvorefter Jorden er alle Tings faste Midtpunkt, omgivet af de tre »Elementer«: Vand, Luft og Ild, og udenom disse af 8 gennemsigtige Sfærer eller Skaale, hvortil Solen og Maanen og de 5 Planeter (slgn. Ugedagenes Navne) var fæstede, det ptolemæiske System). Det var altid en Bog, ikke Livet, Naturen, der var Grundlag og Udgangspunkt for Studierne; det skrevne Ord var det levende Ord (slgn. Brevet Fig. 134), og aldrig har Ord og Skriftklogskab betydet saa meget som i Middelalderen.

Spredning af Kundskab blandt Lægfolk hindredes længe ved at de haandskrevne Pergamentsbøger var saa dyre, at næsten kun Klostre og Kirker og Stiftelser kunde overkomme at eje et større Antal. O. 1400 begyndte man at trykke illustrerede Opbyggelses- og Lærebøger paa Papir (Fig. 140), idet man udskar Billeder og Bogstaver i en

Fig. 146. Johan Hus. Øverst ses to Bisper i Færd med at trække Præsteklæderne af Hus. For neden føres Kætteren til Baalet. Der er malet Djævle paa hans store Hue.

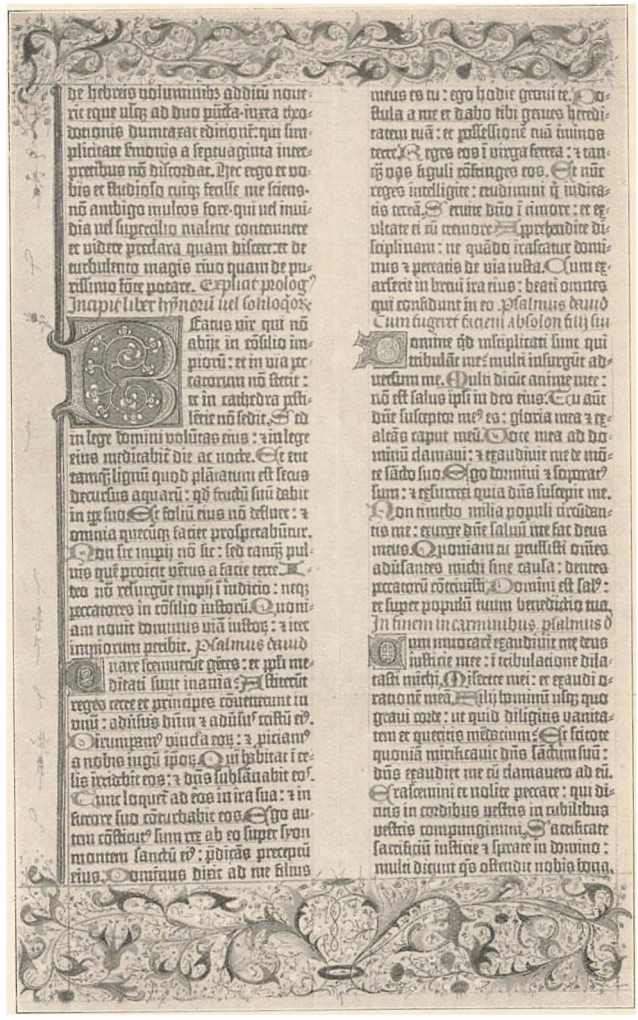

Fig. 147. En Side af Biblen (Davids Psalmer I—IV), trykt af Gutenberg o. 1455. Typerne ligner skrevne Bogstaver.

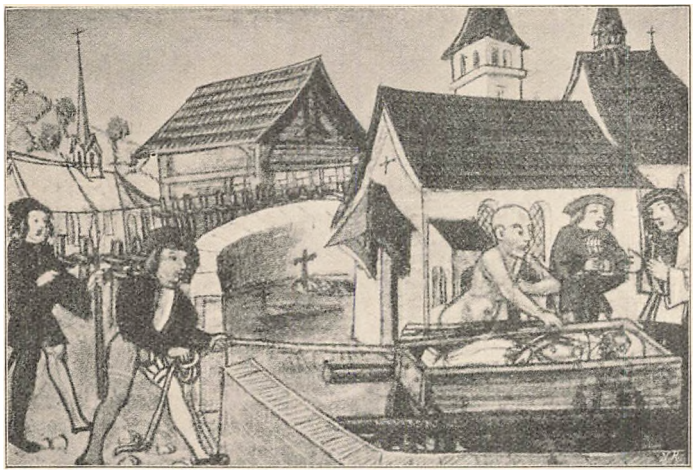

Fig. 148. »Baareprøve«. En Art Gudsdom, sign. Fig 74 og 137. Den for Mord mistænkte føres hen til den myrdedes Lig, der er bragt hen til Kirken. Hvis den myrdedes Saar begynder at bløde, er det Vidnesbyrd om, at den mistænkte er skyldig.

Fig. 149. En af de ældste Bogtrykkerpresser.

Træplade; lige saa mange Sider, der var i Bogen, lige saa mange Træplader skulde udskæres, og disse Plader kunde kun bruges til den enkelte Bog. Det kunde gaa med Billedbøger, men ikke med Bøger med lutter Tekst. Først omkring 1450 fandt Gutenberg paa at bruge bevægelige Metaltyper, og fra da af spredtes, under forbitret Modstand fra Præster og Munke, Bøger af alle Slags ud blandt Menigmand, forkyndende alle de ny Tanker der skabtes i 15. Aarh. Bogtrykkerkunsten er et vigtigt Middel til Grundlæggelsen af den nyere Tids Kultur.

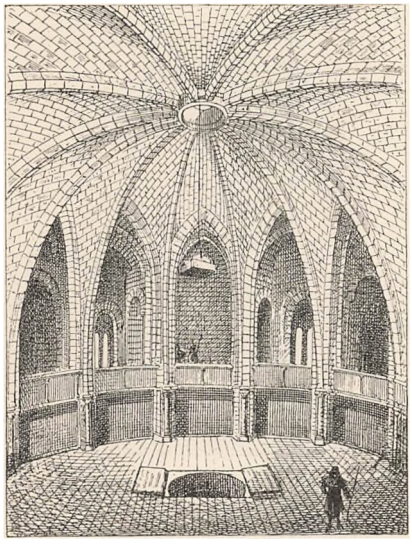

Fig. 150. Det Indre af en Etage i Hovedtaarnet i Borgen Coucy (som man mener det har set ud). Midt i Loft og Gulv Aabning ad hvilken man kom fra den ene Etage til den anden.

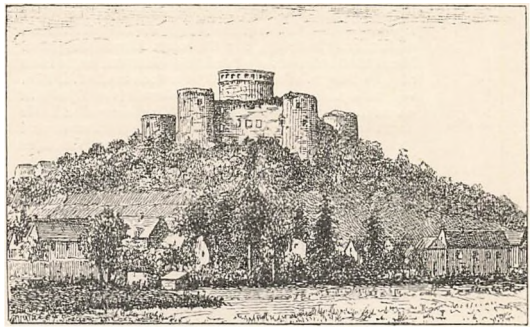

Fig. 151. Borgen Coucy i Frankrig, opført 1225—1230. Midttaarnet (Donjon, Bergfrid, Barfred) er Borgens egenlige Fæste og det sidste Tilflugtssted. Fig. 150 og 152 viser de omtrent 12 Alen tykke Mure, der kunde modstaa alle de Angrebsmidler, Tiden kendte. Indgangen findes (se Fig. 156) temmelig højt oppe, let at forsvare, vanskelig at erobre. Uden om Hovedtaarnet Borgmuren med runde Hjørnetaarne.

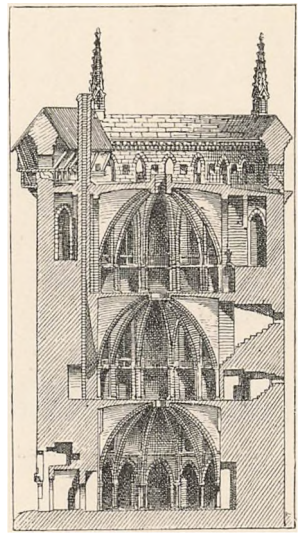

Fig. 152. Gennemsnit (tænkt) af Coucys Hovedtaarn. Taarnet var c. 180 Fod højt, o. 100 Fod i Tværmaal, og Murene var o. 23 Fod tykke. Øverst en Platform. Øverst til Venstre et Galleri af Træ, der anbragtes under Fejde til Værn for Forsvarerne. Herfra kunde man ogsaa styrte kogende Vand og Beg, Sten o. l. ned over Angriberne.

Fig. 153. Fransk Donjon.

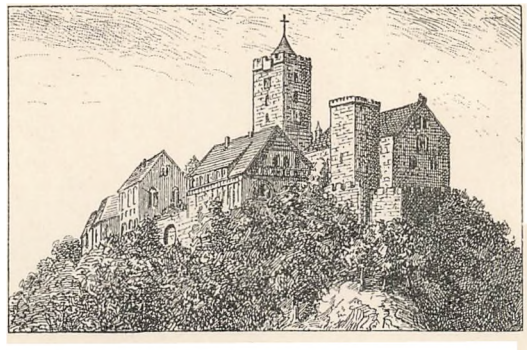

Fig. 154. Wartburg.

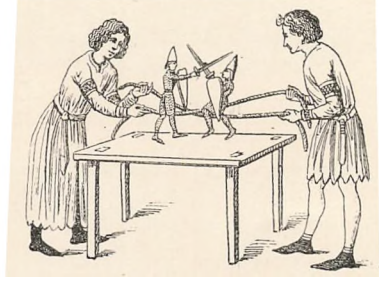

Fig. 155. Adelige Børn leger med Marionetter.

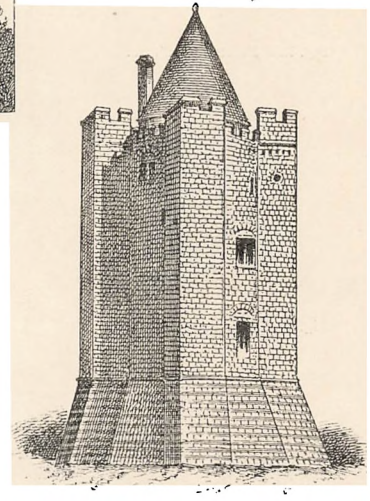

Fig. 156. Engelsk Borgtaarn (12. Aarh.).

Medens Middelalderen endnu lever i den Mængde af større og mindre Kirker, der er bevaret, er det vanskeligere at finde dens Spor i verdslige Bygninger, i Borge og Byer. Kirkens Organisation og den kirkelige Stands Magt har ikke undergaaet saadanne Forandringer som de verdslige Stænders. Kirken har ikke kendt den indbyrdes Fejde, har ikke været behandlet som samfundsfarlig af de herskende. Borgene derimod er blevne ødelagte i Aarhundreders Fejder mellem Borgherrerne indbyrdes og senere ved alle Kunstens Midler af den sejrende Konge- og Borgermagt. Derfor er der kun Ruiner tilbage.

De galloromanske Herresæder i den romerske Kejsertid laa paa det aabne Land, ubefæstede, let tilgængelige, ved en af de gode romerske Veje. Da Folkevandringens Ulykker brød ind over Landet, maatte Stormændene opgive deres behagelige Herresæder og søge Tilflugt paa vanskeligere

Fig. 157. Belejring af en Fæstning (o. 1200).

Billedtekst til Fig. 157—163. Naar det er lykkedes en Fjende at komme helt hen til Fæstningen (Borg eller By) var oftest Graven, hvis Borgen laa paa Slette, endnu en Hindring, før Stormen kunde begynde. Mens man arbejdede paa at fylde Graven, søgte man at gøre Borgen saa megen Skade som muligt, f. Eks. ved at slynge store Sten imod Muren (ved Hjælp af en Kastemaskine som paa Fig. 157) eller ved at kaste brændende Projektiler, der kunde stikke Træværk i Brand. Naar Graven var fyldt, førte man Væddere hen til Muren (Fig. 165, en svær Træstamme med jernbeslaaet Ende, ophængt i Tov eller Lænker, som ved at svinge frem og tilbage kom i stærk Fart og tørnede mod Muren). Imod Skytset fra Taarne og Mure dækkede man sig ved Stormtage, der oftest gik paa Ruller eller Hjul (Fig. 159—60, 163). Det vigtigste Middel til at iværksætte selve Stormen var det store Belejringstaarn, tømret af Bjælker og dækket af Huder (for at det ikke skulde komme i Brand) og forsynet med en Lem, der, naar man var kommen helt hen til Muren, kunde hejses ned paa denne og danne Bro for Angriberne. Ogsaa Taarnet stod paa Ruller eller Hjul.

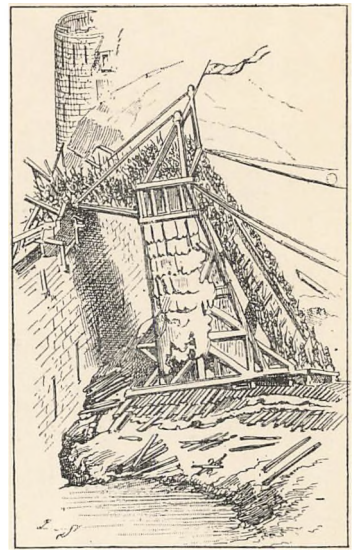

Fig. 158. Storm paa en Fæstning. Belejringstaarnet er ført helt hen til Murene og Krigerne stormer fra det ind over Fæstningsmuren.

Fig. 159. Stormtag af Træ.

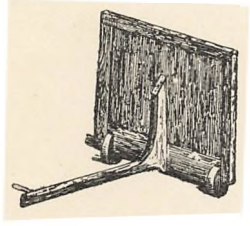

Fig. 160. Stormtag af Træ.

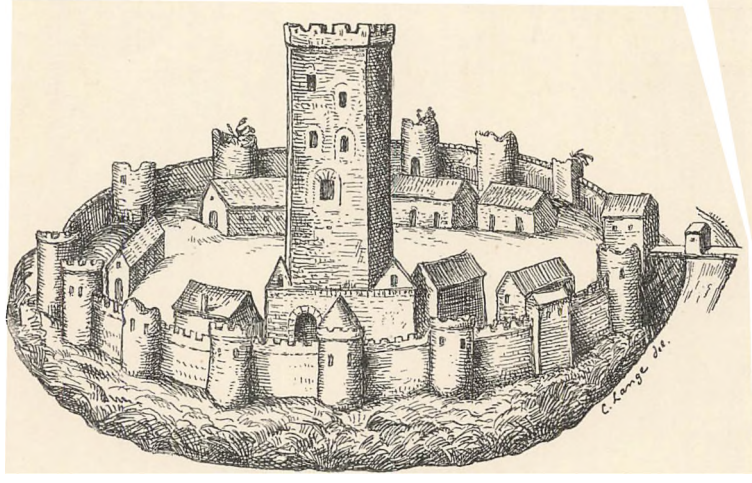

Fig. 161. Helsingborg.

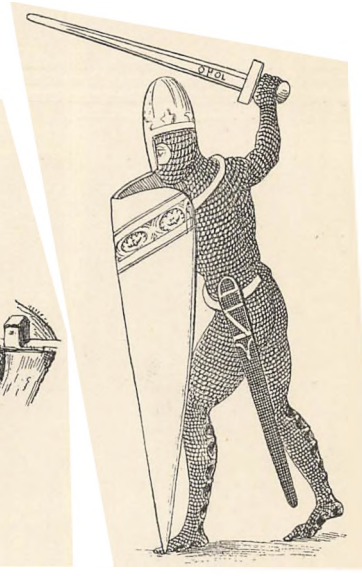

Fig. 162. Tysk Ridder (12. Aarh.).

Fig. 163. Stormtag af Vidier.

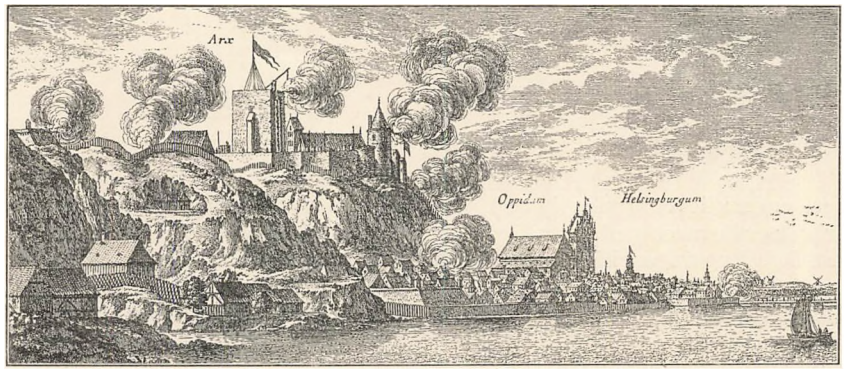

Fig. 164. Helsingborg. Mærk Borgens høje Beliggenhed. (Sign. Fig. 151).

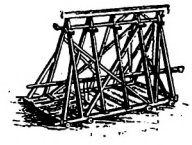

Fig. 165. Stormvædder.

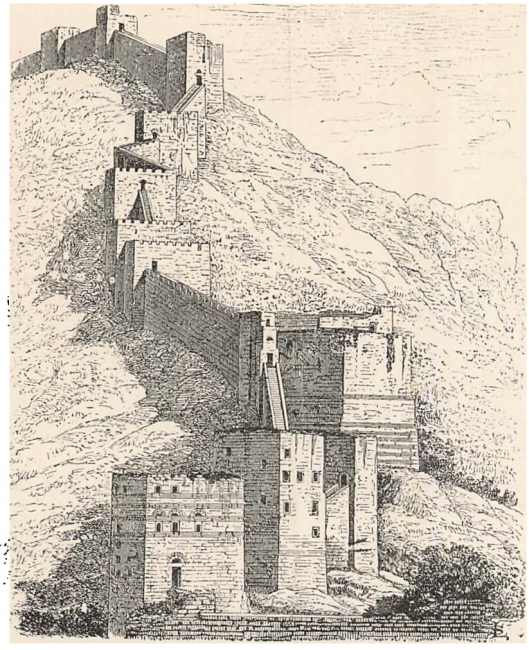

Fig. 166. Fæstningsmur om Antiokia.

Fig. 167. En Korsfarer. Ridder.

Fig. 168. Frederik Barbarossa som Korsfarer. Indskriften betyder: Frederik, Romernes Kejser (ved Frederiks Hoved). Foroven: Her er afbildet Roms Kejser Frederik, sejrrig Bannerfører, Himmelkongens Yndling. Ydre Rand: Gid den herlige Kejser, den fromme, ophøjede Frederik maa fordrive Saladins Hedninger fra Herrens Land. Indre Rand; Gid denne Bog maa følge ham, Frederik, Saracenernes stadige Fjende, til Steder, hvor Døden skaaner ham. Og ved Skikkelsen til Højre (Provst Henrik, der rækker Kejseren sin Bog): Tilegnet (Kejseren) af Provst Henrik.

tilgængelige Steder, hvor Bekvemmeligheden maatte vige for Hensynet til Sikkerhed. Under den fortsatte Opløsning og Ødelæggelse i 5., 6. og følgende Aarhundreder bliver Stormandslivet stedse barskere og raaere. Stormanden bygger sin Borg saa langt borte som muligt fra Vejene hvor Ufredsmænd er Herrer, han undgaar med Flid de lettilgængelige Steder, søger op paa stejle Højder eller ud i utilgængelige Sumpe. Men Borgen er nu ikke blot et Tilflugtssted for den der vil værne sig mod Ufred og Vold; den er ogsaa Tilholdssted for den der selv vil øve Ufred og Vold. Barbariseringen medfører Lovløshed og Selvtægt. Kirke og Konge mægter ikke at tøjle Vildskaben. Enhver Borgherre er Røverkonge paa sin Borg.

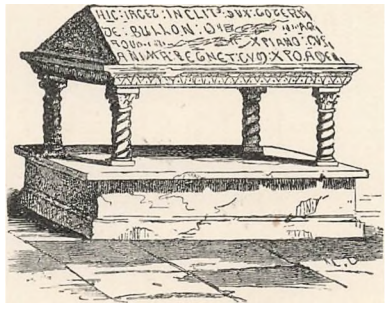

Fig. 169. Gotfred af Bouillons Gravmæle.

De Borge, der rejstes i de vilde Aarhundreder efter Folkevandringen og endnu under Normannerplagen, var oftest — som alle andre Huse — af Træ. Kom Fjenden Borgherren ind paa Livet, var Borgen snart ødelagt. Det gjaldt derfor først og fremmest om at gøre Adgangen saa vanskelig som muligt for at undgaa Angrebet paa selve Borgen. Kan den bygges paa en stejl Klippe, er Opgaven ikke saa vanskelig. Skal den bygges paa Sletteland, er det bedst, om den kan bygges paa en vandomflydt Holm eller i en Sump. Palissader, Faldgruber, Grave o. s. v. gør det vanskeligt at komme den nær. Selve Borgen søges i hvert Fald anlagt paa en Forhøjning, enten naturlig eller kunstig (opstaaet ved Sammenkørsel af Jorden fra Gravene f. Eks.); høj Beliggenhed gjorde altid en Borg vanskeligere at tage og lettere at forsvare. I 10. og 11. Aarh. bliver Stenborge mere og mere almindelige, ofte byggede paa samme Sted og under samme Forhold som de ældre Træborge. Megen Sindrighed og megen Møje anvendes for at gøre dem stærke. Ofte var det kun ved at udhungre eller udtørste Borgen, at Fjenden kunde faa den i sin Magt. Indenfor Borggraven staar Ringmuren, der oftest bestaar af to Kvaderstensmure, medens Mellemrummet mellem dem er opfyldt af stampet Ler, Sten, Jord el. l. Muren bliver derved elastisk og kan bedre modstaa »Vædderen« (Fig. 165). Ringmuren er forsynet med Taarne med stærkt udkragede Murkroner, gennem hvis Skoldehuller kogende Vand, sydende Beg, Sten o. l. kan kastes ned over Belejrerne. Murtinder tjener

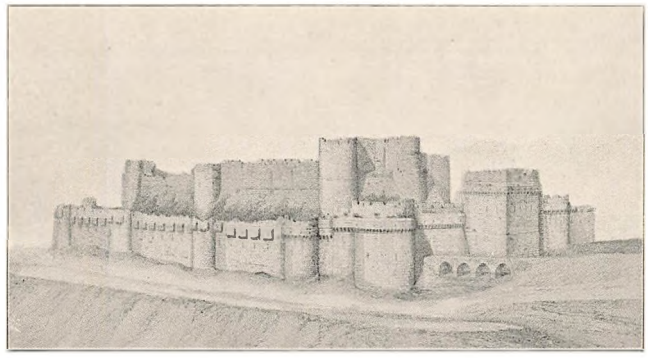

Fig. 170. Johanniterriddernes Borg (Ruiner) i Syrien. Indenfor dens Ruiner ligger nu en hel syrisk Landsby.

Fig. 171. En Trouvere.

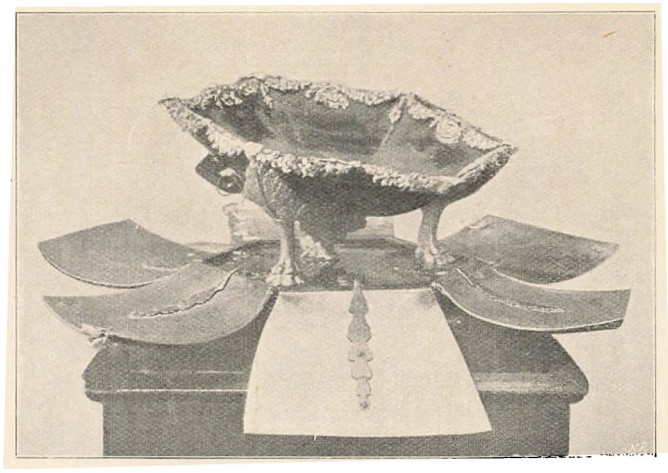

Fig. 172. »Den hellige Gral«, en grøn Glasskaal, som Korsfarerne 1101 fandt i Cæsarea, og som man mente var den Skaal, hvori Josef af Arimathia opsamlede Jesu Blod, eller hvori Kristus indstiftede den hellige Nadver. Til Sagnet om Gral knytter sig Middelalderens mærkeligste Digtninge, udbredt over hele Europa. (Fligene er et Foderal til Beskyttelse af Skaalen; Blomsterranden er senere Tilsætning).

Fig 173. Roland med Dyrendal. Stenstatue fra Domkirken i Verona (12. Aarh.). Vidner om de franske Heltedigtes (Rolandskvadets) Berømmelse.

til Brystværn for Forsvarerne, medens Mellemrummene mellem Tinderne bruges til Skydeskaar. Af Murtaarnene er Porttaarnet med Vindebroen det stærkeste. Men Borgens Hovedværn er dog Kærnetaarnet (donjon, bergfrid, Fig. 153, 156 og 161) bygget paa Borgpladsens højeste Punkt. Med sine tykke Mure, sine faa Aabninger, sin ofte kolossale Højde er dette Taarn det sidste Tilflugtssted, naar alt andet er gaaet tabt. Kærnetaarnet er vistnok ogsaa den oprindeligste Del af Borgen, langt op i Tiden det eneste Vaaningsrum. Dokumenter og Fanger er godt gemte her.

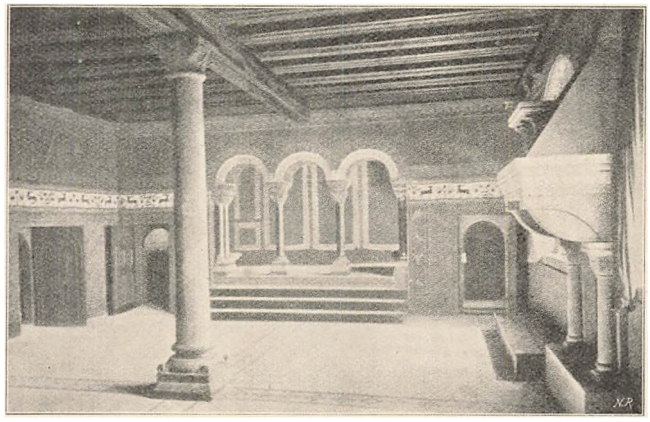

Fig. 174. Hal paa Wartburg (se Fig. 153) med »Laube« (aaben ud imod Borggaarden (sign. Svale, Svalegang, Højenloftsbro). Til Wartburg knytter sig mange Minder fra den tyske Middelalders Historie og Digtning (Tannhaüser, Walther von der Vogelweide).

Om Hygge og Bekvemmelighed er der naturligvis ikke Tale. Livet er vildt og raat. Uophørlige Slagsmaal lægger Beslag paa alle Interesser og alle Evner. Først under og efter Korstogene, da det lykkes Kongerne at tøjle Vildskaben, da Fejderne bliver sjeldnere og der bliver Tid og Lejlighed til at pleje andre Interesser, begynder Sansen for Hygge og Familieliv at faa Magt. Der bygges nu Vaaningsrum uden om Kærnetaarnet (»Palas«, se Fig. 154) ofte med en aaben Svalegang ind mod Borggaarden (Fig. 174), medens Ydermuren maa have saa faa og smaa Aabninger som muligt. Af Rum findes der sædvanlig en stor Hal og en Del større og mindre Kamre, nogle forsynede med Kamin (Kemenater). Alle Rummene — ogsaa Kemenaterne — er kolde og fugtige, saa Borgens Folk ved Vintertid maa gaa med Graaværk for at holde Kulden ud. Alle hilser med ubændig Glæde Vaarens og Varmens Atterkomst. Bohavet er tarveligt og umageligt, Gulvet af stampet Ler eller af Sten, Væggene dækkede af raat Kalkpuds. Ved festlige Lejligheder ophænges vævede og baldyrede Tæpper (slgn. Bayeuxtapetet) paa Væggene, og Gulvet strøs med Halm, Siv eller Blomster. Borgen vedbliver at være en Verden for sig; Forbindelsen med Omverdenen er vanskelig. Vejene er elendige og vedbliver længe at være usikre, saa Kvinder kun under Mænds Værn tør vove sig ud. Hvor Borgen har samlet en lille By under sig, befolket af Haandværkere og Kræmmere, er der endda nogen stadig Berøring med Omverdenen; men hvor Borgen ligger ensom, slider Livet sig ensformigt og kedsommeligt hen, især for Kvinderne, der kun sjeldent har Adgang til det afvekslende Tidsfordriv, Mændene søger i Kampe, Jagt og Drik. De daglige Sysler er for Kvinderne Spinding, Vævning, Syning, Husholdning o. s. v., for Mændene Omsorgen for Borgens Sikkerhed, Jagt o. l. Aandelig

Fig. 175. Dans i Middelalderen (Maleri fra Ørslev Kirke).

Fig. 176. Seng. (Billedet forestiller den hellige Marie Magdalenes Forældre, hvem en Engel bringer en Aabenbaring). Svensk Kirkemaleri o. 1300.

Fig. 178. En ridderlig Gæst bades af Borgens Kvinder. 13. Aarhundrede.

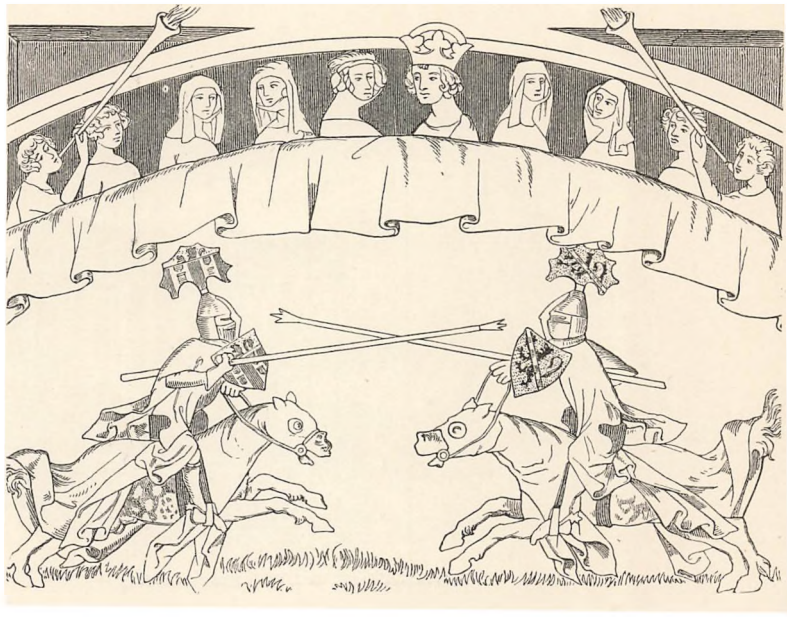

Fig. 177. Turnering, 14. Aarh.

Fig. 179. Et Slag i Hundredaarskrigen mellem Frankrig og England. (Mærk Vaabnene og Rustningerne).

Sysselsættelse formaar de færreste selv at skaffe sig. Faa har lært at læse og skrive. Men saa er ogsaa Pilgrimmen, der fredlyst vandrer fra Borg til Borg, altid velkommen med sine Fortællinger om fjerne Egne og om Livet paa de andre Borge, han har gæstet. Den vandrende Sanger og Bissekræmmeren ventes med lige stor Længsel og modtages med lige stor Glæde.

Korstogstidens næsten stadige Kamptilstand — saavel paa de østerlandske Langfarter som i Hjemlandene — virkede i Forbindelse med det Opsving i Næringslivet og den aandelige Vækkelse, som Kendskabet til Byzantinernes og Muhammedanernes materielle og aandelige Kultur fremkaldte, i det hele udmattende og afsvalende paa de kristne Stormænds Vildskab. Den voksende Konge- og Borgermagt kvæler nu med større Lethed Fejderne. Krigslysten kommer under Tugt. Fejderne afløses af Statskrige.

Fig. 180. Ridder til Hest (St. Jørgen og Dragen).

Fig. 181. Ridder i Pladerustning.

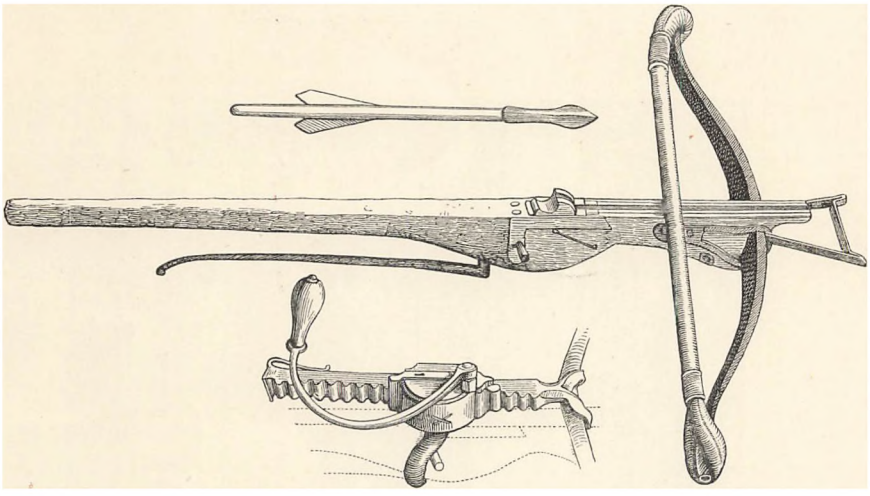

Fig. 182. Armbrøst.

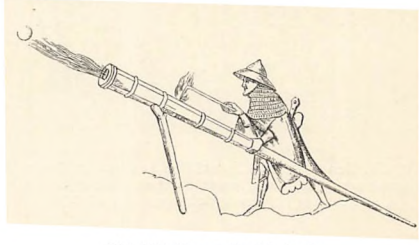

Fig. 183. Kanon fra 14. Aarh.

Fig. 184. Belejring af en By (15. Aarh.). Billedet er en Illustration til den bibelske Fortælling om Judith og Holofernes. Derfor ser man (til højre) Judith gaa med Holofernes' afhuggede Hoved. Mærk Kanonerne.

Fig. 185. En By overgiver sig. (15. Aarh.)

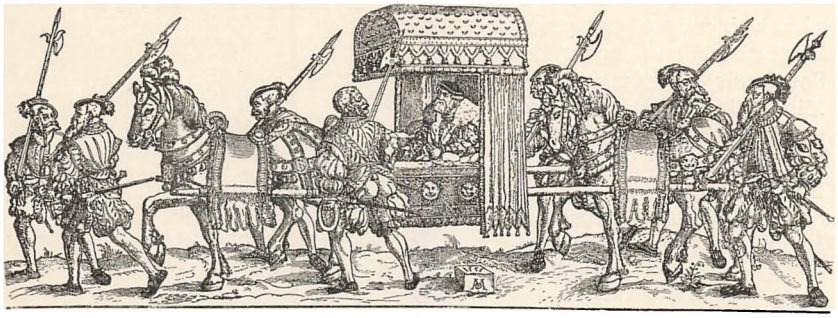

Fig. 186. En tysk Fyrste paa Rejse o. 1500.

Fig. 187. En Henrettelse.

Fig. 188. Ridder og Dame i Bjældedragt. 15. Aarh.

Fig. 189. Et Spillekort fra o. 1500. Roland som Ruder Knægt.

Fig. 190. Ridderlig Modejunker fra Burgund. 15. Aarh.

Livet paa Borgen ændres. Med den større Sikkerhed paa Vejene bliver Samfærdslen friere, Livet mere selskabeligt. Selskabelige Livsformer uddannes (»courtoisie«, »höfisch«, »høvisk«, »høflig«; sammenlign Ridderdigtningen, Minnesangen). Fester (Turneringer, Fig. 177), Spil, Lege, Dans sysselsætter nu Mænd som Kvinder. Men samtidig med, at det hele Samfund aander op, befriet for Stormændenes lovløse Voldsfærd, er Opløsningen indenfor Stormandsklassen allerede begyndt. Stormændene bekvemmede sig aldrig til Deltagelse i de Sysler, der bar det hele Samfund. Den vedblev at føle sig som en krigersk Overklasse; men dens krigerske Dygtighed og Brugbarhed svækkedes efterhaanden. Korstogsriddernes Ringbrynje og Skjold havde skærmet ham mod Tidens almindelige Angrebsvaaben. Endnu inden Krudtet begyndte at anvendes, havde Opfindelsen af Armbrøsten (Fig. 182), der kunde udskyde langt tungere Pile med større Fart end de ældre Buer, nødvendiggjort sværere Rustning — Pladerustning (Fig. 181) — baade for Mand og Hest. Da endelig Kanonerne kom i Brug, var Stormandskrigeren næsten værdiløs, hans hele Tilværelse næsten ørkesløs. Fantastisk Romantik, Intriger og Spil blev hans Livs Indhold og daglige Syssel. Hans Tid var forbi.

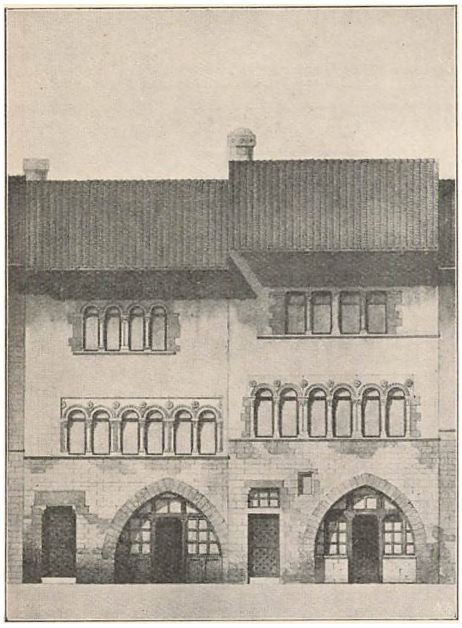

Fig. 191. Borgerlige Huse i Cluny (Sydfrankrig) o. 1000. Romansk Stil.

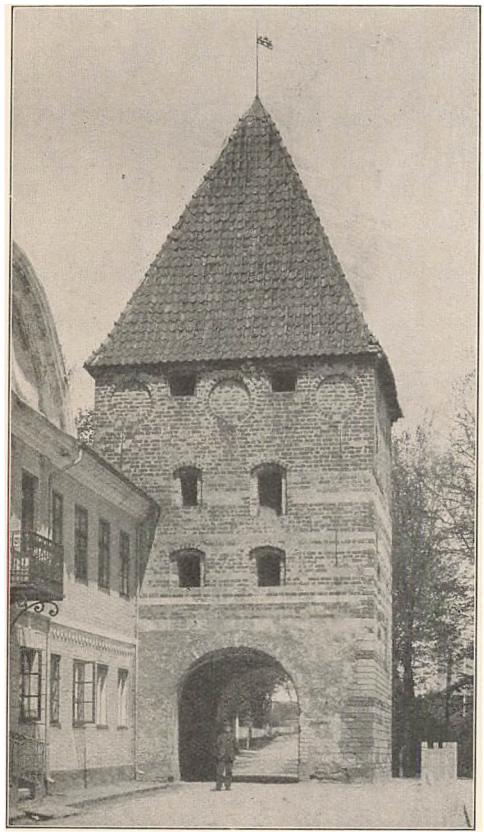

Fig. 192. Middelalderligt Porttaarn i Stege.

Den kirkelige Stand og den krigerske Stand behersker Samfundslivet i det meste af Middelalderen. Det var Folkevandringstidens Barbari, der havde lagt Romertidens Byliv øde; det var Fejdetilstanden og den hele Kulturtilbagegang, der i mange Hundrede Aar hindrede Bylivets Genvækst. Den store Mængde af Landboere, der var optagne af Jordens Dyrkning, Bønderne, var prisgivne de kirkelige og krigerske Herrers Magt; afvænnede med Vaabenbrug, fattige og spredt boende, maatte denne Del af Befolkningen leve fortrykt og ufri endnu mange Hundrede Aar efter, at det var lykkedes Byernes Befolkning at vinde Frihed og Selvstændighed.

Kun faa af Romertidens Byer overlevede de store Ulykker, der ramte det gamle Romerrige i 5.—10. Aarh., og i hvert Fald gik de stærkt tilbage i Folketal og Velstand. Bedst holdt de sig i Italien (f. Eks. Venedig, Fig. 200) og Sydfrankrig, hvor i det hele Romerkulturen led mindst Afbræk (Sydfrankrig blev dog frygtelig hærget o. 1200 af de rettroende kristne Ridderkorstog mod de rige kætterske Byer). I det øvrige Mellem- og Vestevropa var der længe saa at sige ingen Brug for de Virksomheder, der altid har været Byernes Livskilde: Handel og Haandværk. I Bondens Hytte og paa Krigerens Borg tilvirkedes næsten alt, hvad der var Brug for til Føde og Klæder; Handelen var Tuskhandel; om Vareomsætning i større Omfang kunde der — udenfor Italien — neppe være Tale paa Grund af de elendige og usikre Veje; ogsaa Skibsfarten var ringe. Det var da kun stedlig Omsætning og stedlige Fornødenheder, Byernes Befolkning kunde bygge deres Eksistens paa, og tilmed maatte den almindelige Ufred gøre Livet endnu vanskeligere. Vi ser da ogsaa, at ny Byer sædvanlig rejser sig omkring en Krigers Borg eller ved et Kloster. Dels finder Kræmmeren og Haandværkeren her altid

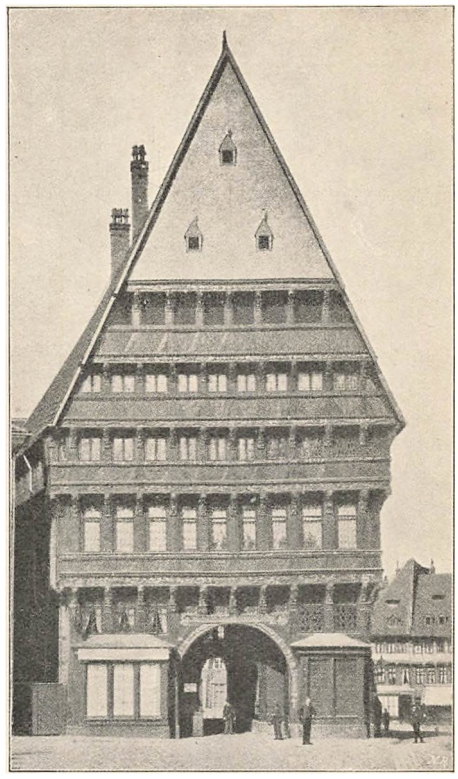

Fig. 193. Hus i Hildesheim.

Fig. 194. Raadhuset i Florens.

lettest lidt at bestille og tjene, dels er her en vis, om end ringe Sikkerhed mod fjendtligt Overfald. Men Værnet betales med Afhængighed. Ridderen, Bispen, Klostret er Byens Herre. Byerne er ganske smaa; nogle faa Hundrede, sjeldent nogle faa Tusind Indbyggere boende i tarvelige Træhuse i krumme, snævre Gyder; Brand og Farsot hærger dem atter og atter, og intet er bevaret.

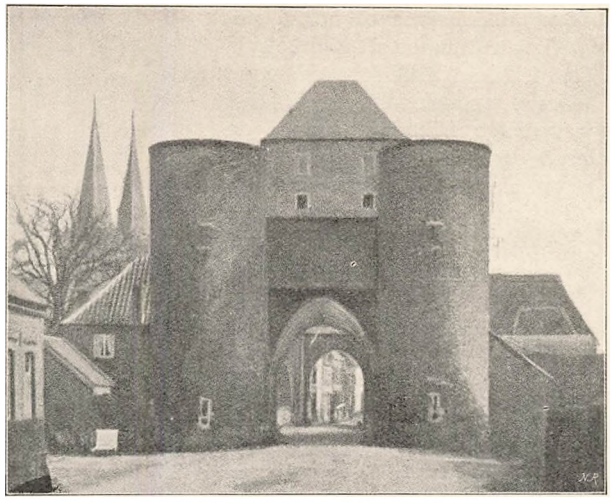

Fig. 195. Byport i en tysk By (Xanten).

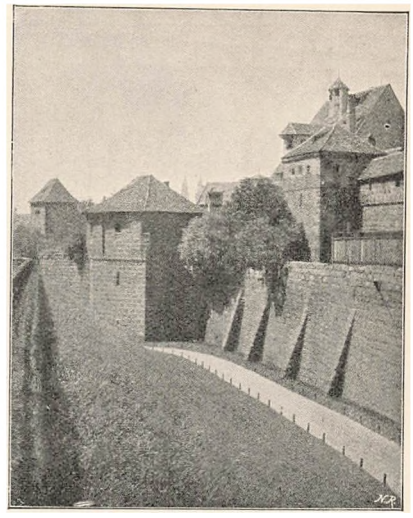

Fig. 196. Bymur om Nürnberg.

Handelsopsvinget i Korstogstiden og de mere fredelige Forhold bringer Byerne i Vækst i 12. og følgende Aarhundreder. Den øgede Virksomhed og Velstand bringer større Selvstændighedsfølelse. Mange Byer køber sig fri for Riddernes eller Bispens Herreret, eller de erobrer deres Frihed med Magt. De bliver smaa Republiker (Kommuner) med Selvstyre. De bygger Mure og Taarne til Værn mod Overfald (Fig. 195 og 196); flere Byer slutter sig sammen i Forbund for at

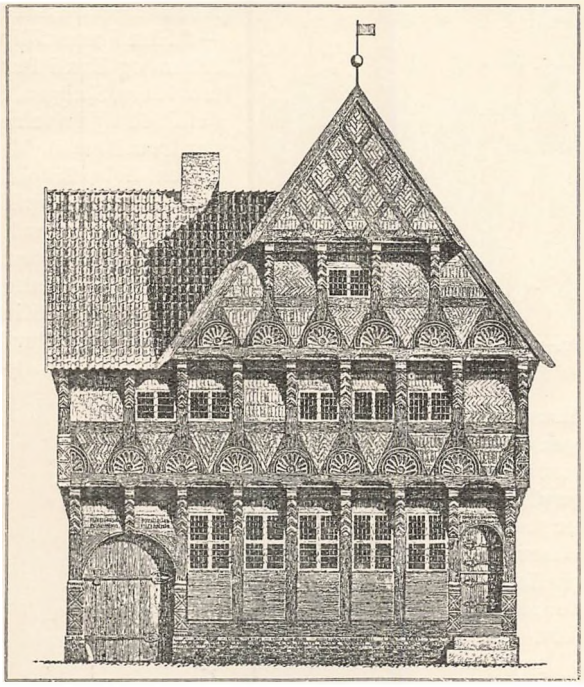

Fig. 197. Hus i Ribe.

magte større Foretagender og for bedre at kunne værne sig (Hansestæderne). Husene bliver anseligere, enkelte Stenhuse bygges, almindeligst er dog Bindingsværkshuse; to eller tre Etager er det sædvanlige, undertiden flere. Men Gaderne vedbliver at være krumme, snevre og mørke; naar den ene Etage rager frem ud over den anden (Fig. 193), naar Husene paa begge Sider af Gaden næsten sammen for oven. Grænseløs Urenlighed i Forbindelse med Mangel paa Lys og Luft gør Byerne usunde og Livet utrygt. Farsoter og Ildebrande hærger Mennesker og Huse den ene Gang efter den anden, men ingen bliver klog af Skade; der bygges igen som tidligere. Usundheden forøgedes ved, at Ligene af døde begravedes i Kirkerne eller paa Kirkegaardene omkring Kirkerne inde i Byen. Drikkevandet var næsten overalt slet og urent. Husdyrhold (Køer og Svin) var meget almindeligt og øgede Urenligheden.

Ligesom i Oldtidens Byer boede hver Klasse af de næringsdrivende Borgere i sin Gade: Slagtere for sig, Bagere for sig o. s. v. (slgn. i København Skoubogade, Købmagergade). Haandværkere og Købmænd var organiserede i Laug, hvert med sine Vedtægter, der gav Bestemmelser om forsvarlig Udførelse af Arbejdet, om Priser, om Orden, om Hjælpsomhed o. s. v. (Laugssegl Fig. 211 og 215). Købmændene var i Almindelighed mere ansete og mægtige end Haandværkerne, og i de fleste Byer kæmpede Laugene indbyrdes om Magten.

Hos Byernes Befolkning udformes efterhaanden en særegen Dannelse og Livsanskuelse, ny Livsformer og delvis en ny Vurderingsmaade. Der er ikke meget originalt deri, thi Borgerstanden overtager de Idealer, de to herskende Stænder havde skabt, men den tillemper dem paa en ny, selvstændig Maade. Borgerne bygger Kirker, endda de prægtigste der kendes, de gotiske, og de gaar flittigt i Kirke og fejrer deres Fester i Tilknytning til de kirkelige Traditioner. Men de bygger og udstyrer *selv* deres Kirker — ofte i ligefrem Konkurrence med Gejstligheden, idet de sætter en Ære i at bygge større og kostbarere, end Bisper og Abbeder forhen havde gjort. De spotter i deres Samtaler indbyrdes og i deres Digtning ubarmhjertigt de Præster og Munke, som de dog selv søger til ved højtidelige Lejligheder. De læser og hører gerne Helte- og Ridderdigtene, men de skaber endnu hellere komiske Forvrængninger af dem. Nøgterne og praktiske som de er, spotter de alt det ridder-

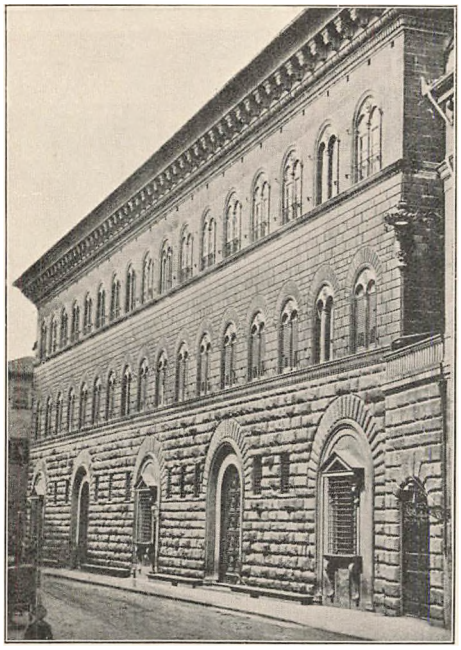

Fig. 198. Mediclernes Gaard i Florens.

lige Fantasteri saavel som al præstelig Uægthed og alt Munkehykleri. Ridderdigtningens kunstlede Kvindedyrkelse fortrænges i den borgerlige Digtning ofte af en grov og kras Skildring af Kvindens Træskhed, Troløshed og Præsteforgabelse (Rævebøgerne — Fabliaux). I det hele præges den borgerlige Livsopfattelse af en vis solid, jordbunden Nøgternhed, der paa en fordelagtig Maade adskiller den fra Ridderlivets opstyltede Kunstleri. Naturligvis stikker Barbariet ofte igennem. De velhavende Borgerfolk i 14. og 15. Aarh. har ikke frigjort sig fra Riddernes barnlige Glæde over prægtige brogede Dragter, der behager desto mere, jo mere overflødigt og urimeligt der er ved dem (se Fig. 188 og 190).

En særlig Kunstart giver et samlet og anskueligt Udtryk for den middelalderlige Borgerkultur: Skuespillet. Det er ikke en oprindelig borgerlig Kunstart. Det er som det meste i Middelalderens Kultur, født i Kirken. Allerede tidligt i Middelalderen begyndte Præsterne i Kirken at anskueliggøre Hovedbegivenhederne i Jesu Liv for Menigheden ved ligesom at lade dem foregaa livagtigt for alles Øjne (Jesu Fødsel f. Eks. ved at anbringe en Krybbe, en Okse, et Æsel o. s. v.; Jesu Død og Opstandelse

Fig. 199. Cosimo Medici, Bykulturens ypperste Mand.

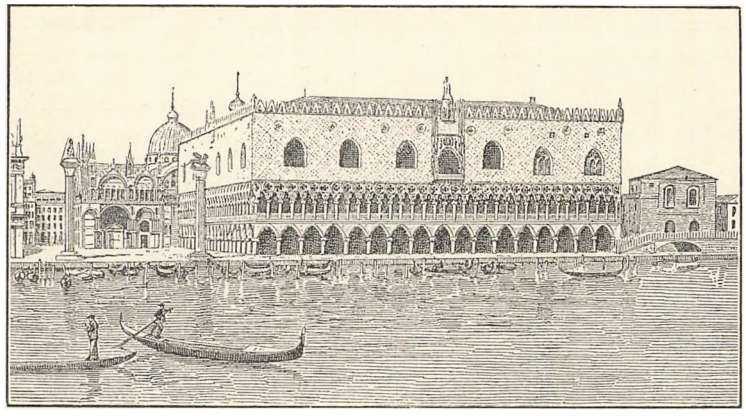

Fig. 200. Dogepaladset Venedig.

ved at anbringe en Grav, de to Engle ved Graven osv.) Heraf udviklede sig efterhaanden hele sammenhængende Skuespil — f. Eks. Fremstilling af Adam og Eva i Paradisets Have, Slangen, Syndefaldet, Uddrivelsen — der fremførte for Menigheden hele Bibelhistorien. Disse Skuespil blev snart saa omfangsrige og Iveren for at se dem saa stærk, at de maatte opføres udenfor Kirken. Og snart begynder Borgerskabet (enkelte Laug eller Broderskaber) paa egen Haand, med eller uden Præsternes Medvirken, at bekoste og spille dem paa Byens Torv eller udenfor Byen. Skuespillene vokser i Omfang; det bibelsk-kirkelige Stof blandes med Hundreder af Smaatræk fra det daglige Liv, ofte af komisk Art, saa disse »Mysterier« blev i lige Grad opbyggelige og morsomme. Det nøgternt-spottende Lune fandt forøvrigt ogsaa Afløb i en særegen Art korte, komiske Skuespil, de saakaldte Farcer. (Det middelalderlige Te-

Fig. 201. Huse ved Canal grande i Venedig.

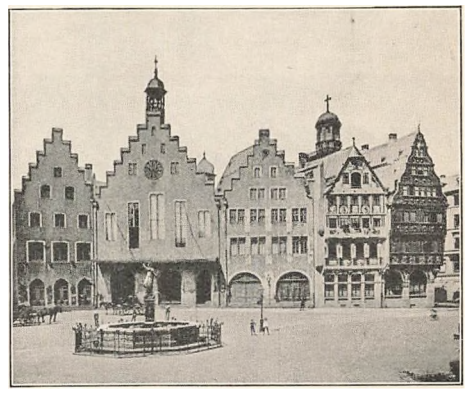

Fig. 202. Torvet i Frankfurt a. M.

aters Udseende fremgaar af Fig. 230).

Om end Borgerne, som naturligt var, i Begyndelsen, under trange og fattige Forhold, forkuede og uselvstændige bøjede sig for og efter Evne optog den Livsanskuelse som de herskende Stænder havde udformet, ser vi dem efterhaanden dels opgive dem, dels omforme dem, saa hele Bykulturen faar et særegent Præg. Jo mere Virksomhed og Velstand voksede, jo selvstændigere blev Borgerskabet i Tænke- og Handlemaade, og det var Bylivet, der fostrede den aandelige Bevægelse, der er kendt under Navnet Renaissance, det store Tilløb til at omstyrte de middelalderlige Kulturidealer. Denne Bevægelses første Virkeplads er de norditalienske Byer, hvor Borgerskabet tidligere end noget andet Sted fik Bugt med den krigerske Herrestand og blev velhavende, mægtigt og selvbevidst (de lombardiske Stæders Forbund til Værn mod Frederik Barbarossas Angreb paa deres indre Selvstyre — Kamp mellem Borgere og Adel i Florens i 13. Aarh. under hvilken Adelsborgenes Taarne nedreves og Stenene derfra brugtes til Opførelse af en ny Stadmur). Trods vedvarende Strid mellem Laugene — mellem rigere og fattigere — udvikledes der en kraftig Almensans og et offervilligt Borgersind, der gav sig Udslag i Opførelse af storartede Raadhuse og andre offenlige Bygninger (Fig. 194, 200).

Fig. 203.

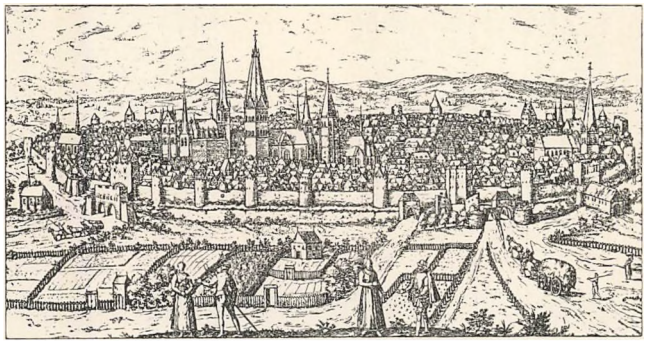

Fig. 204.

Norditaliens — og Evropas — største Handelsby i den senere Middelalder var Venedig, der allerede meget tidlig, takket være en livlig Forbindelse med Konstantinopel, udviklede en forholdvis rig materiel Kultur (Markuskirken, S. 20 og Fig. 90-91 og 94-95). I Korstogstiden — især ved det »fjerde« Korstog — fik den næsten et moderne Storstadspræg (ligesom Konstantinopel saa længe havde haft det), Gaderne blev brolagte, Markuspladsen omgaves af Buegange, Husene — der tidligere oftest var af Træ — byggedes af Sten og deres Facader — navnlig hvor de vendte ud mod en af de Kanaler, der var Byens Hovedfærselsaarer — smykkedes med megen Pragt. Paa en Tid, da man i det øvrige Evropa endnu — ogsaa i Byerne — maatte indrette sig paa Forsvar mod Vold, kunde Venezianerne i deres næsten uangribelige By indrette sig trygt og bekvemt. De rige Købmænds Huse havde som oftest tre Stokværk: forneden en hvælvet Hal, indrettet til Modtagelse og Opbevaring af Varer; derover en Festsal med aaben Loggia ud mod Kanalen og øverst Dagligværelserne (Fig. 231 og slgn. det mørke, fæstningsagtige Raadhus i Florens, Fig. 194, med Dogepaladset i Venedig, (Fig. 200). — Det var imidlertid ikke Venedig, men Florens, der overfor det øvrige Evropa, kom til at staa som Bykulturens ypperste By, hvorfra ny Tanker om Livets Indretning udgik. I 14. og 15. Aarhundreder fødes i Florens de Bevægelser i Politik, Kunst, Digtning, der i det 16. Aarhundrede naar ud til næsten hele Evropa og bringer Gæring i næsten alle Samfundsforhold. I Florens havde Brunetto Latini, Dante, Petrarca og Boccaccio hjemme, af hvilke Petrarca utrættelig arbejdede paa at udforme en ny Dannelse og en ny Livsanskuelse i Tilknytning til den antike og i Modsætning til den middelalderlig-kirkelige. Han er den første »Humanist« for hvem en rent menneskelig Dannelse er af selvstændig Værdi (»Vejen til Dyden gennem Uvidenhed er maaske jevn, men sikkert foragtelig. Den Viden, der har tilkæmpet sig Troen, er bedre end den helligste Enfoldighed«). Unge Florentinere rejste i 14. Aarhundrede til Konstantinopel for at lære Græsk, og snart førtes hele Skibsladninger af græske Haandskrifter til Florens og andre italienske Byer, hvor man da, med undrende Glæde,

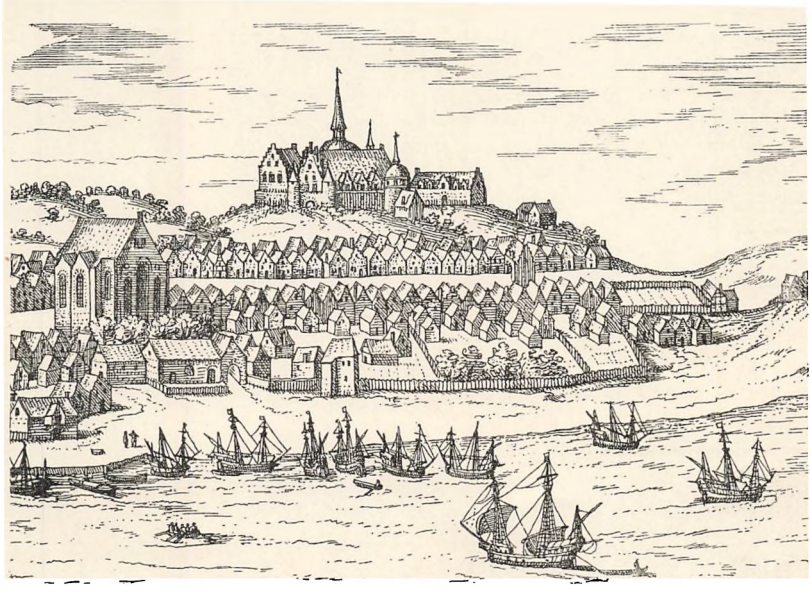

Fig. 205.

Til Fig. 203—205. Tre Byer ved Middelalderens Slutning (Quedlinburg, Soest, Flensborg). Mærk den dominerende Stilling, Kirkerne med deres Taarne og Spir indtager overfor Borgerhusene. Paa Fig. 203 og 205 ser man Borgen — paa en Høj — der behersker den By, der efterhaanden har rejst sig under dens Ly.

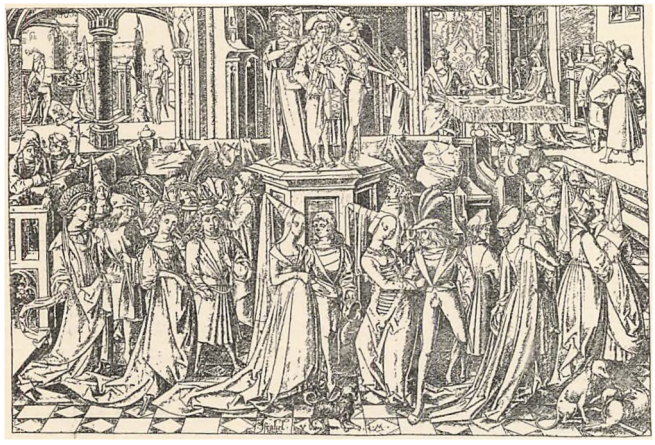

Fig. 206. Selskab (med Dans) i et fornemt borgerligt Hus o. 1450. (Billedet forestiller et Gilde hos Herodes; øverst til venstre sees Johannes' Halshugning; øverst til højre Døberens Hoved paa et Fad). Dragter, Hovedpynt o. s. v. fra 15. Aarh.

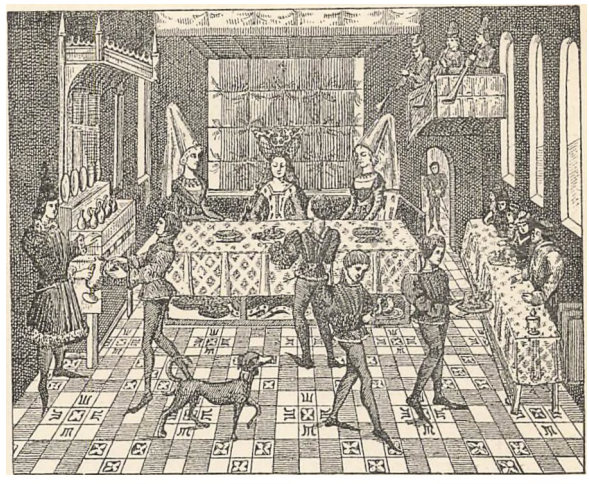

Fig. 207. Fyrsteligt Gæstebud, 15. Aarh.

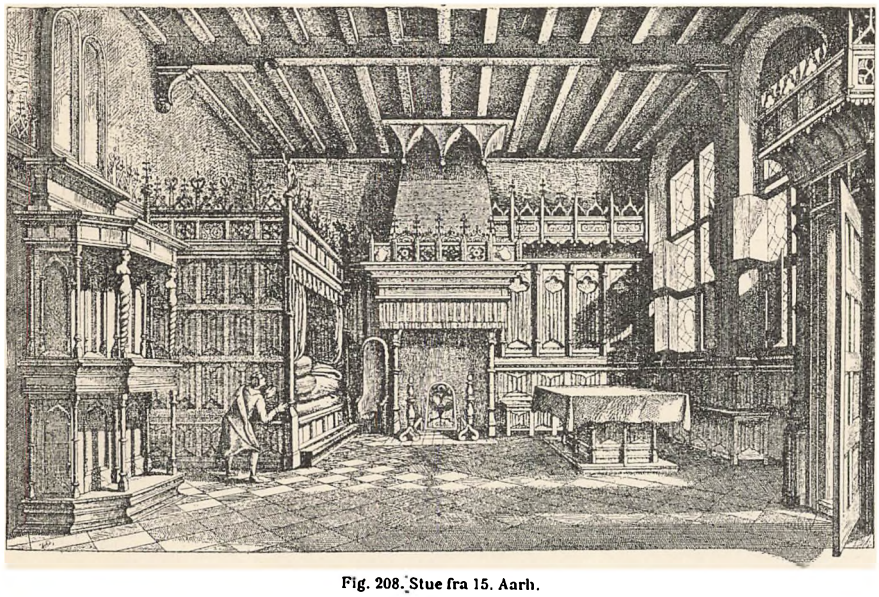

Fig. 208. Stue fra 15. Aarh.

Fig. 209. Til Bords. Fransk-burgundiske borgerlige Dragter fra o. 1470. (Billedet er en Illustration til Jobs Bog 1. Kapitel).

Fig. 210. En By med Træhuse, Sverig.

Fig. 211. Smedenes S. Peters Laugssegl, Horsens.

Fig. 212. Tysk Købmandsgaard, 15. Aarh.

Fig. 213. Et Laugssegl (dansk, Skomagerne i Landskrona).

Fig. 214. Møntprægere.

Fig. 215. Et Laugssegl (Skomagerne i København).

Fig. 216. Ved Stadens Brønd.

Fig. 217. Arbejde ved Lysepinde.

Fig. 218. Gabestokken.

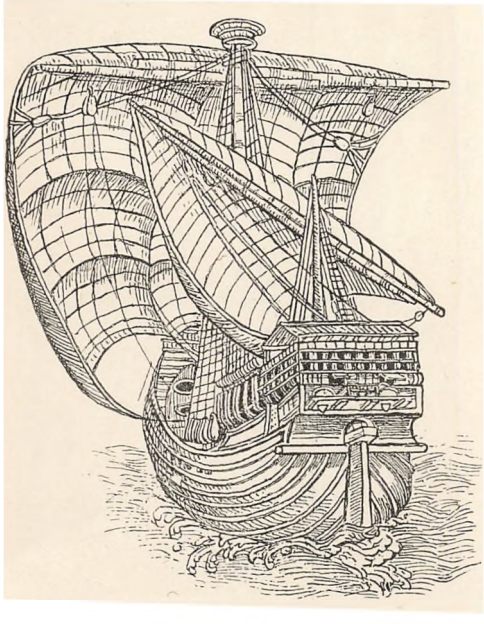

Fig. 219. Tysk Skib i 15. Aarh.

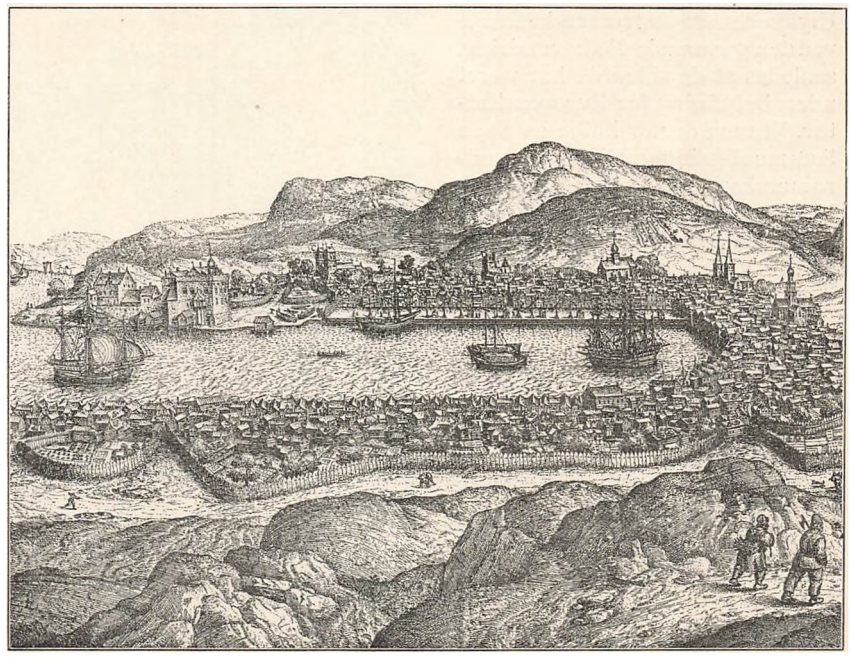

Fig. 220. Bergens Havn med Tyskebryggen. (Mærk Palissadeværnet.)

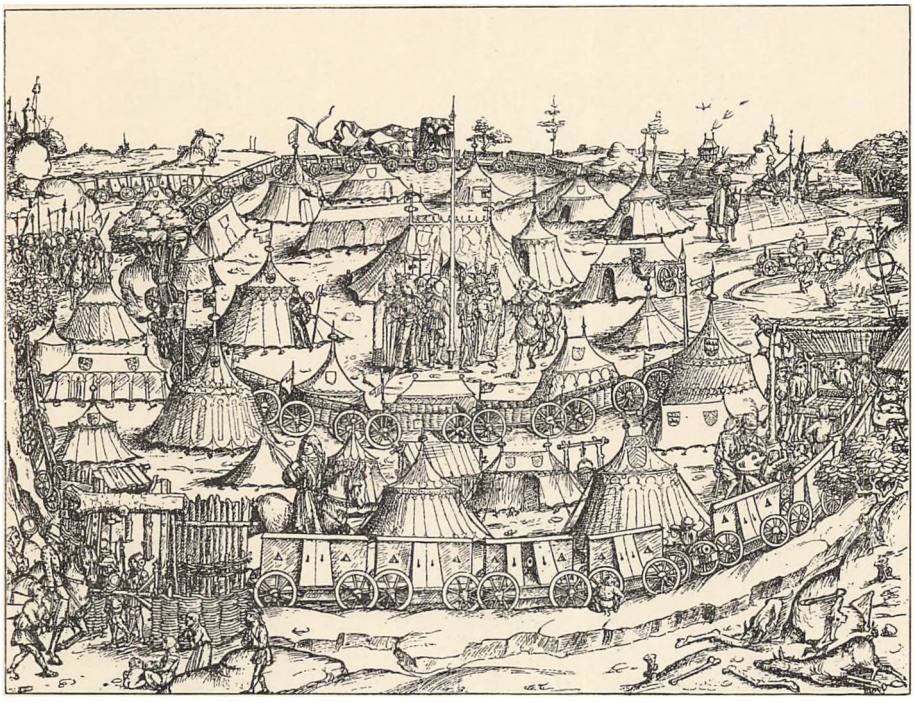

Fig. 221. Lejrliv. Vognborg. 15. Aarh.

fik Øjnene op for, at Oldtidens Kulturliv havde været uendelig meget rigere end man, vildledet af Kirkens snævre og forvrængede Forestillinger derom, hidtil havde troet. Florens selv udviklede sig, navnlig i det 15. Aarhundrede under en borgerlig demokratisk Styrelse paa lignende Maade som Athen i Oldtiden i 5. Aarhundrede f. Kr. (Perikles-Cosmus Medici). Under disse Forhold kom endelig ogsaa, i 15. Aarhundrede, det Gennembrud i Kunsten, i Fremstillingen af Mennesket, der var forberedt ved Giotto (Om Renaissancens Menneskefremstilling, se 3. Del).

Det var ogsaa Italienere, der bragte Jordkundskaben ud over det døde Punkt, først ved store Rejser til Lands i Asien (Marco Polo var Venezianer), senere ved Sørejser (Magnetnaal, Søkort). Det var for en stor Del italienske Lærdes Spekulationer over Jordens Form, der laa til Grund for senere praktiske Forsøg paa at naa Indien. (Se herom 3. Del).

Hvad betyder Aartusindet fra 400—1400 i Evropas Kulturhistorie? Oldtidens civiliserede Verden, Romerriget, omfattede 100,000 Kv. Mile. Heraf stod i Middelalderen de græske og arabiske Lande i Asien, Afrika og Europa for sig selv med deres egen Historie og deres egen forholdsvis høje Kultur, der netop ved Middelalderens Slutning ved Mongolernes og Tyrkernes Fremtrængen ramtes af en lignende Ulykke som de vestromerske Lande ved den germanske Folkevandring, saaledes at de siden da har været uden Betydning for Evropas Kultur. Vi maa derfor holde os til en Sammenligning mellem de vestromerske Lande Italien, Gallien og Brittannien før Folkevandringen og det samme Omraade med Tilføjelse af det germanske Evropa o. 1400, et Omraade, der er væsenlig mindre end det gamle Romerrige.

I Romertiden stod Italien og Gallien med deres egen højt udviklede Kultur overfor det germanske og slaviske Evropa, der var en ubestemt, næsten ukendt barbarisk Verden uden noget Kulturfællesskab med Romerriget. Omkring Aar 1400 er der et tydeligt fremtrædende Kulturfællesskab mellem Norden — Tyskland — England og den »romanske« Verden Italien og Frankrig. De »Dannede« taler og skriver alle det samme Sprog: Latin, og de forskellige Nationaliteters Litteratur er, om end hvert paa sit Sprog, i mange Henseender ret ensartet baade i Form og Indhold. Ogsaa Samfundsforholdene viser, trods megen Forskel mellem det fattige Norden og det rige Frankrig eller Italien, paa væsenlige Punkter (f. Eks. Samfundets Lagdeling, Er-

Fig. 222. Herreborg og Landsby. Herrefærd og Bondesyssel. Middelalderligt Anskuelsesbillede.

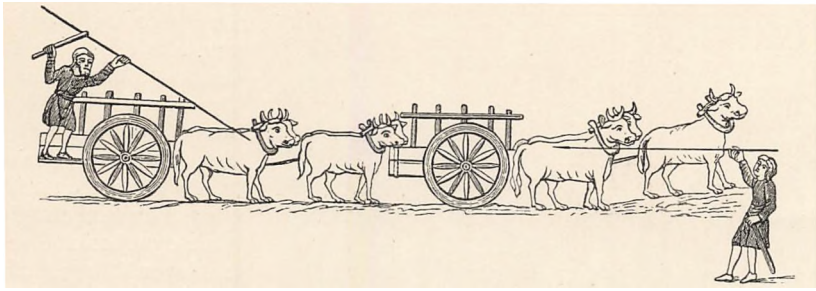

Fig. 223. Vogne, der køres med Stude. England.

Fig. 224. Franske Bønder gaar til Arbejde.

Fig. 225. Fransk Bonde med Hakke.

Fig. 226. Fransk Bonde, der pløjer.

Fig. 227. Fransk Bonde med Lé.

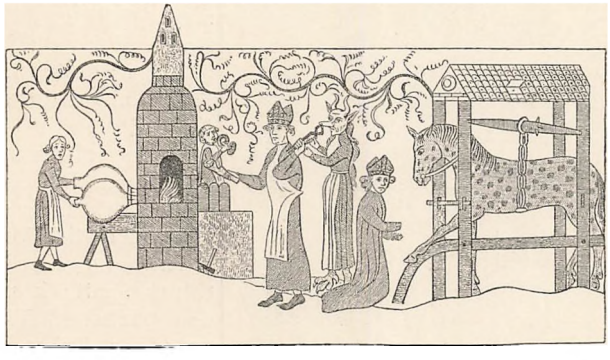

Fig. 228. Hesteskoning. (Illustration til Legenden om den hellige Eligius.)

Fig. 229. Pløjning og Tromling.

hvervslivets Former og Vilkaar) fremtrædende Overensstemmelser. Det er dette i Middelalderen vundne Kulturfællesskab mellem den germanske og romanske Verden, der skulde forsone os med den forfærdelige historiske Kendsgerning, at den germanske Folkevandring næsten ødelagde den vidtfremskredne Kultur i de romanske Lande, saa den gennem Aarhundreder opbyggede antike Kultur kunde synes næsten at være spildt for Menneskeheden. Spørgsmaalet bliver da, om den germanske Verdens Inddragelse i Kulturfællesskab med den romanske Verden og den Fælleskultur, der er opnaaet ved Middelalderens Slutning, er saa værdifuld, at vi deri finder et Fremskridt fra Forholdet før 400 med Modsætningen mellem et mindre, højt civiliseret Omraade og den udenforstaaende barbariske Verden.

Ligesom Oldtidens Kulturverden holdtes sammen og organiseredes fra Rom saaledes ogsaa Middelalderens germansk-romanske Verden. Fra Herskerbyen Rom udgik den kirkelige Mission og Organisation der, ensartet overalt, opbyggede det første Kulturfællesskab. Den virksomste og bedst ordnede Lovgivning i Middelalderen er den kirkelige,

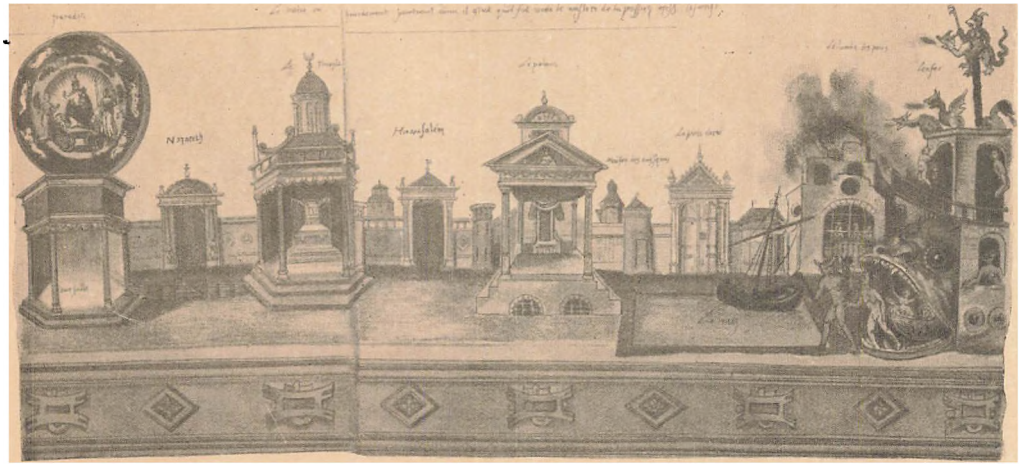

Fig. 230. Et middelalderligt Teater, hvorpaa der opførtes »Mysterier« (dramatiske Fremstillinger af Bibelhistorien eller Helgenhistorien). Det er ikke et fast Teater; alt er af Træ; det tages ned, naar det ikke skal bruges længere. Der foregaar ingen Sceneforandringer, hvor længe end Stykket varer (og ofte varede et Skuespil mange Dage, saa man den ene Dag maatte begynde, hvor man var holdt op den foregaaende). Derfor er der med store Bogstaver skrevet, hvad hvert Sted skal betyde. (Sign. Holbergs Ulysses): Til venstre foroven Paradiset, nedenunder »en Sal«; derefter »Nazareth«, »Templet«, »Jerusalem«, »Paladset«, »Bispernes Hus«, »den gyldne Port«, »Havet« (naar Handlingen flyttedes til et andet Land). »Helvede«.

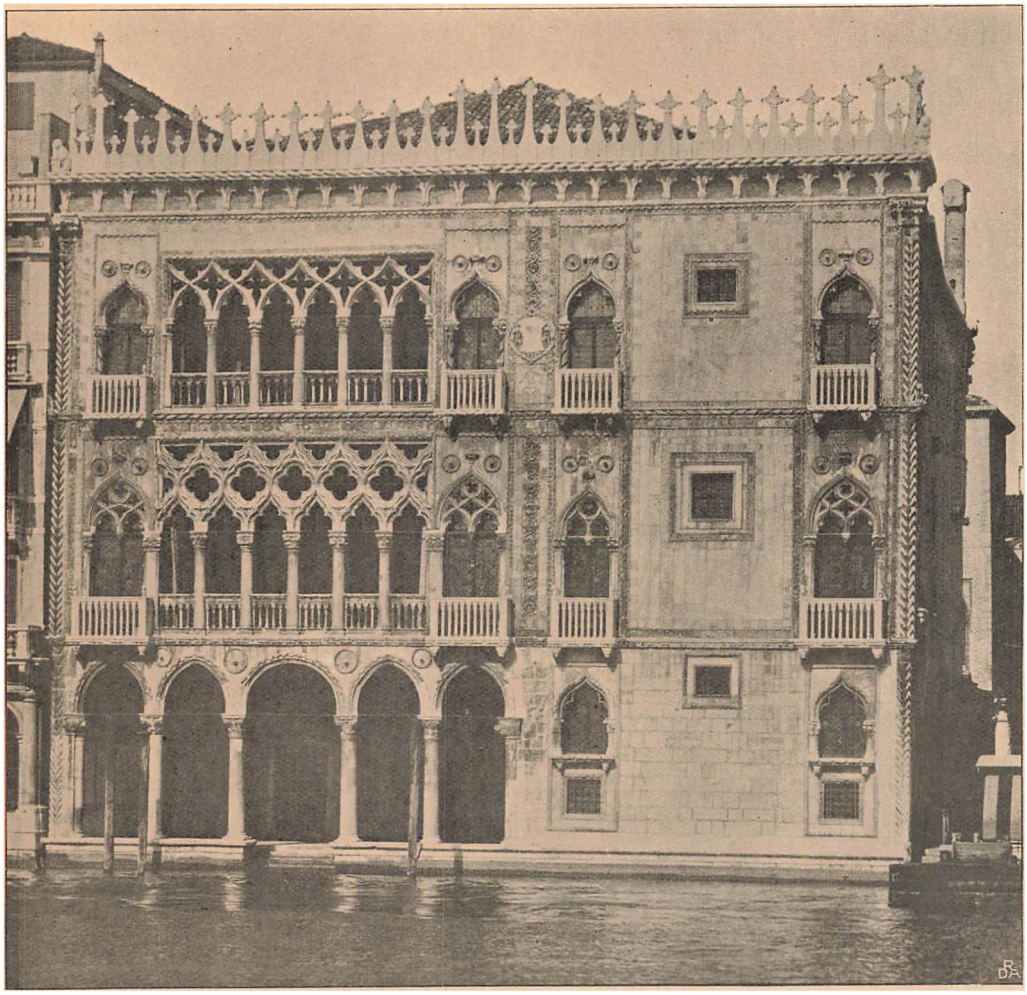

Fig. 231. Hus i Venedig.

Dannelse og Lærdom er overalt væsenlig kirkelig og ensartet. Men denne kirkelige Kultur har ikke formaaet at gennemtrænge Samfundslivet; den er temmelig formel og udvortes; megen kulturfjendtlig Vildskab og tøjlesløs Egenvillie er bleven tilbage. Erhvervslivets Ordning og Vilkaar staar i de fleste Retninger langt tilbage for Romertidens, ligesom Statsmagten i sin Indretning og Virksomhed endnu er barnlig og famlende i Sammenligning med den romerske Embedsstat. Naturerkendelsen og Verdensanskuelsen var selv mod Middelalderens Slutning barnlig, tilfældig og usammenhængende sammenlignet med den, Grækerne naaede til.

Men Samtidens Mennesker tvivlede dog ikke om, at deres Samfundsforhold og deres Dannelse, der byggede paa den ufejlbare Kirkes Lære og paa den eneste sande Religion, der var bleven forkyndt for Menneskene *efter* at den antike Kultur var bleven udformet, var bedre og sandere end nogen tidligere Tids. Opstod end nu og da Tvivl (f. Eks. i Korstogstiden ved Kendskaben til den arabiske Kultur) saa blev disse Anfægtelser temmelig let slaaet ned. Det er først o. 1400, at *Humanisterne* ved systematisk Fordybelse i den gamle *græske* Litteraturs Skatte kommer til den paa solid Viden begrundede Erkendelse, at Verden en Gang havde været skønnere og fuldkomnere end i deres egen Samtid. Humanisterne satte sig derfor det høje Maal saa at sige at gøre godt igen, hvad Germanernes Folkevandring havde forbrudt, at gøre den antike Kultur frugtbringende for Menneskeslægtens Udvikling.

HISTORISK BILLEDATLAS

UDKOMMER I FIRE DELE

UDKOMMEN ER:

FØRSTE DEL: OLDTIDEN.

Urtid. Assyrien. Babylonien. Persien. Ægypten. Hellas. Rom.

Pris: 1 Kr. 75 Øre.

ANDEN DEL: MIDDELALDEREN.

Romersk og germansk Kultur. Folkevandringen. Byzanz. Araberne. Kirkelig Kultur. Borgen. By og Land.

UNDER FORBEREDELSE:

TREDIE DEL.

Renæssancen. Opdagelserne. Reformationstiden og Trediveaarskrigen. Europas Kultur i det 17de og 18de Aarhundrede.

FJERDE DEL.

Det 19de Aarhundrede.

GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG